

ОРШИЛ

Ой байгалийн бусад ургамал Монгол улсын үндсэн хуульд зааснаар төрийн өмч, төрийн хамгаалалтад байдаг байгалийн баялгийн нэгэн чухал төрөл юм. Ой бол ургамал, амьтны өөрийгөө хамгаалах, харилцан үйлчлэх бүтэц юм. Ойн модод нь бичил цаг уур, хөрсний тусгай бүтэцтэй экосистемийг бий болгодог.

Өөр хоорондоо ба хүрээлэн байгаа орчинтойгоо нягт уялдаа холбоотойгоор харилцан үйлчлэлцэн, цаг агаар, хугацаа, хүмүүсийн үйл ажиллагааны улмаас хэлбэр, хэмжээ, тоо, агуулгаараа байнга хувьсан өөрчлөгдөж байдаг мод, сөөг, өвслөг ургамал ба бусад амьд организмуудын цогцолбороос тогтсон тодорхой нэгэн (ландшафт) хэв төрхийн тогтцыг ой гэдэг ойлголтод хамруулдаг.

Монгол орны ойн баялаг нь нутаг дэвсгэрийн хойд хэсгийн уулархаг мужид ургасан шилмүүст, навчит ой, өмнө хэсгийн говь, цөл, хээрийн бүсэд тархан ургасан заган ойгоос бүрдэнэ.

Монгол улс байгаль орчныг хамгаалах түүхэн уламжлал, хууль, ёс заншилтай бөгөөд араатан гөрөөс, жигүүртэн шувууны төлийг үл агнах, үүр ичээг нь эвдэхгүй байх, усны эхийг цэвэр ариун байлгах, ой модыг эмх замбараагүй огтлохгүй байх, газар шороог хөндөхгүй байх зэрэг хуульчилсан ёс заншилтай байжээ. Ийнхүү байгаль орчиндоо хандахдаа нүүдэлчдийн аж амьдралын зан заншил, соёл иргэншлийн хэм хэмжээг хуульчлан зохицуулж хойч үедээ байгалийн баялаг, түүний унаган төрх байдлыг харьцангуй сайн хадгалан үлдээсэн дэлхийн цөөн орны нэг юм.

Монгол орны урд хэсгийн хөрсөн бүрхүүл ургамлын аймгийг хадгалан үргэлжлүүлж байгаа хамгийн чухал хүчин зүйл бол заган ой юм. Экологийн тэнцвэрт байдлыг хадгалан цэвэр заган ойн бүтцээ алдалгүй говийн ширүүн уур амьсгалыг тэсвэрлэн дасан зохицож, ургаж байгаа заган ойг даган нэн ховор ан амьтад нутаглан, хамгаалагдан амьдарсаар ирсэн байна.

Байгаль орчныг хамгаалах, байгалийн нөөц баялгийг зохистой ашиглах, доройтсон орчныг нөхөн сэргээх замаар эдийн засгийн тогтвортой хөгжил, экологийн тэнцвэрт байдлыг хангах зарчим нь дэлхий нийтийн өмнө тулгамдсан асуудал болоод байна.

Байгалийн баялгаа зүй зохистой ашиглах нь эдийн засгийн хувьд ач холбогдолтой ч үүнтэй зэрэгцүүлэн байгаль орчноо хамгаалах асуудлыг ямагт хамт авч үзэх шаардлага тулгарч байна.

Байгаль орчин гэсэн цогц асуудлын хамгийн чухал хэсэг нь ойн баялаг юм. Ой бол ургамал, амьтны өөрийгөө хамгаалах, харилцан үйлчлэх бүтэц юм. Ойн модод нь бичил цаг уур, хөрсний тусгай бүтэцтэй экосистемийг бий болгодог.

Ойн менежмент, зүй зохистой ашиглалт, хамгаалалт, ойн тогтвортой хөгжлийн талаарх бүх асуудлыг цогцоор шийдвэрлэхэд ойн талаарх цаг үеэ олсон судалгаа, мэдээ, мэдээлэл чухал ач холбогдолтой юм.

Говийн бүсийн заган ой, модлог ургамлыг хамгаалж, нөхөн сэргээх замаар амьдрах таатай орчин бүрдүүлж байгалийн тэнцвэрт байдлыг хадгалан унаган байгалиа хойч үедээ үлдээх нь иргэн бүрийн үүрэг мөн.

Монгол орны заган ойн үүрэг, ач холбогдол

Монгол орны нутаг дэвсгэрийн 40 гаруй хувийг эзлэх говь, цөлийн бүсийн ойн санг Заг (*Haloxylon ammodendron*), Сухай (*Tamarix.L.*), Тоорой (*Populus diversifolia*-Элдэв навчит улиас), Хайлаас (*Ulmus Pumila*) зэрэг модлог, бутлаг ургамлууд бүрдүүлж бүс нутгийн экосистемд онцгой чухал үүрэг гүйцэтгэнэ.

Говь цөлийн бүсийн модлог ургамлыг дагаж ургамлын төрөл зүйлийн бүрэлдэхүүн олширч, ургамлын нөмрөг нэмэгдэж, тэр хирээр хөрсний элэгдэл эвдрэлийг бууруулах, цөлжилтөөс хамгаалах, сэргийлэхэд чухал ач холбогдолтой төдийгүй, хүн мал амьдарч суурьших, ан амьтан идээшлэн ундаалж орогнох таатай орчин бүрддэг байна.

Говь цөлийн бүс дэх модлог ургамлуудаас заг мод нь ургамал амьтны аймгийн өвөрмөц хоршил, бичил цаг уурын нөхцөл бүхий ой үүсгэгч цорын ганц модлог ургамал юм. Заган ой нь хөрсийг салхины элэгдлээс хамгаалах, элс, элсэнцэр хөрсийг бэхжүүлж тогтворжуулах, зам харгуй, нуур цөөрөм, малын бэлчээрийг хамгаалахад чухал үүрэг гүйцэтгэнэ.

Заг мод нь хуурай гандуу уур амьсгалд зохицон, газрын их гүнээс шим тэжээлээ татан ургах чадвартай зэрэг биологийн олон шинж тэмдгээрээ бусад бүс нутагт тархсан бүх мод сөөгөөс эрс ялгаатай байдаг.

Загийн үндэс нь хөнгөн сийрэг механик бүтэцтэй элсийг хооронд нь барьцалдуулж тогтооход зохицсон ба хөрсний зузаан үе давхаргыг бэхлэн батжуулж, хүчтэй салхинд хөрсний өнгөн үеийг салхинд хийсэхээс хамгаална. Энэ нь загийн орчныхоо хөрснийг салхины элэгдлээс найдвартай хамгаалах байгалийн онцгой зохицолдлогоо юм.

Заган ойг манай ард түмэн эрт дээр үеэс амьдрал ахуйдаа хэрэглэхдээ залуу зулзаган загийг хайрлан хамгаалж, зөвхөн өмхөрч унасан загийг түүвэрлэн галын түлээнд ашигладаг байсан ба заган ойг ашиглах, хамгаалах бичигдээгүй хуулийг дагаж мөрддөг байсан учраас заган ойн нөөц хэт хомсдолд орж байгаагүй байна.

Сүүлийн үед заган ойг хамгаалах уламжлал алдагдаж, заган ой хүний үйл ажиллагааны сөрөг нөлөөнд өртөж, нөөц нь эрс багасаж зарим газрын заг устаж үгүй болж байгаа нь хэт хуурайшилтын улмаас үүссэн цөлжилт болон элсний нүүлтийн явцыг түргэтгэх нэгэн шалтгаан болж байна.

Иймд заган ойг хамгаалах, зөв зохистой ашиглах, нөхөн сэргээх ажлыг шинжлэх ухааны үндэслэлтэй зөв менежментээр явуулахын тулд заган ойн ой зохион байгуулалтын ажлыг шинэчлэн хийж, заган ойн төлөв байдалд үнэлгээ өгснөөр цаашид хэрэгжүүлэх ойн аж ахуйн арга хэмжээг төлөвлөж хэрэгжүүлэхэд баримтлах анхан шатны тулгуур материал болох тайлан, тархалтын зургийг боловсруулан гаргаж байгаа нь чухал ажил болж байна.

Ой мод нь экологийн онцгой ач холбогдолтойгоос гадна ахуйн болон үйлдвэрлэлийн зориулалтаар ашиглах тодорхой нөөцтэй, эдийн засгийн асар өндөр ач холбогдолтой, нөхөн сэргээгддэг байгалийн үнэт баялаг юм.

ЕРӨНХИЙ БИЧЛЭГ

1. Ой зохион байгуулалтын ажлын зорилго

Ой зохион байгуулалтын ажлын зорилго нь Ховд аймгийн ойн сангийн төлөв байдал, ойн талбай, нөөц, таксацын үндсэн үзүүлэлтүүдийн өөрчлөлтийг тогтоож ойн нөөцийг хамгаалах, зохистой ашиглах, нөхөн сэргээх үндэслэлийг тусгасан ой зохион байгуулалтын ажлын тайлан, тархалтын зургийг шинэчлэн боловсруулах явдал юм.

2. Ойн сангийн судлагдсан байдал

Манай орны заган ойн талбайг анх 1956 онд ЗХУ-ын /хуучнаар/ техник, мэргэжилтний тусламжтайгаар 1:100 000-ны масштабтай байр зүйн зургаар агаараас тодорхойлсон ба 1974 онд Ойн хайгуул зохион байгуулалтын экспедиц заган ойн тоймчилсон судалгааг хийж 3.8 сая га гэж тогтоосон байна. Үүний дараа 1989-1991 онд улсын хэмжээгээр заган ой тархсан бүх нутаг дэвсгэрийг хамарсан газрын судалгааг давтан хийж заган ойг 4.5 сая га талбайг хамарч байгааг тогтоосон байдаг.

Ховд аймгийн заган ойн санд анх 1990 онд ой зохион байгуулалтын ажил хийсэн бөгөөд 2011 онд ой зохион байгуулалтын ажил хийж ойн сангийн талаарх мэдээ, зураг материалыг боловсруулан гаргасан байна.

Монгол Улсын "Ойн тухай" хуулийн 7-р зүйлийн 2 дахь заалтад "Ойн сангийн тооллого, ой зохион байгуулалтыг 10 жил тутамд нэг удаа хийж түүний нөөц, төлөв байдлыг улсын хэмжээнд шинэчлэн тогтооно" гэж заасны дагуу 2020 онд Ховд аймгийн заг болон навч шилмүүст ойн санд ой зохион байгуулалтын ажлыг явуулж заган ойн төлөв байдал, талбай, нөөцийг шинэчлэн тогтоож, ойн сангийн өөрчлөлтийг гаргав.

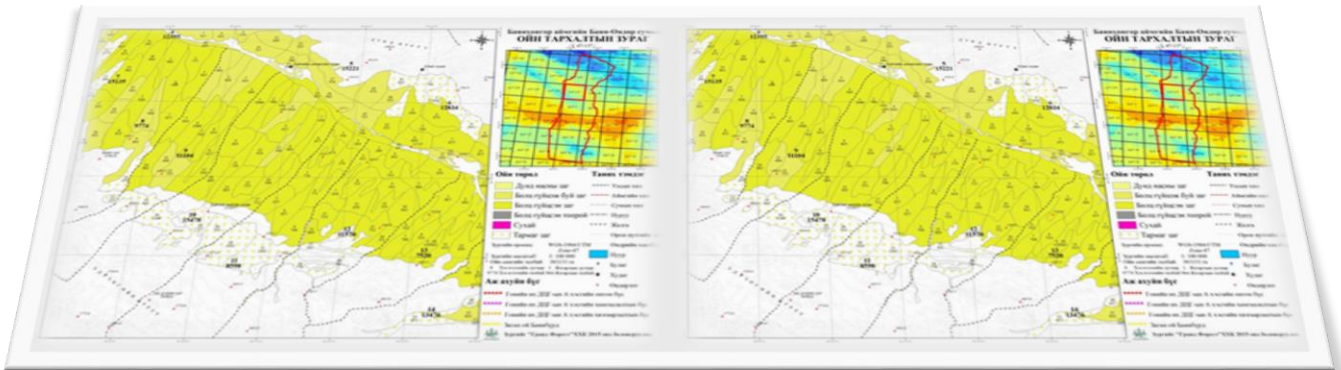
3. Ой зохион байгуулалтын техникийн тодорхойлолт

Ой зохион байгуулалт гэж ойн талбай, нөөц, тархац, бүрэлдэхүүний хэмжээ, чанар, төлөв байдал, өөрчлөлтийг судлан тогтоож, ойн нөөцийг хамгаалах, зохистой ашиглах, нөхөн сэргээх арга хэмжээг цогц байдлаар тодорхойлох үйл ажиллагааг хэлнэ.

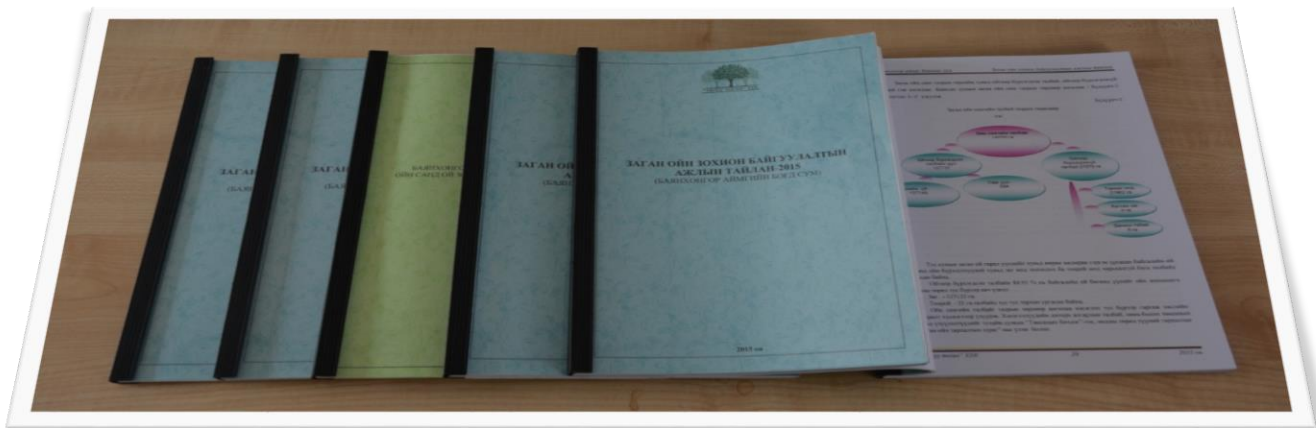
Ой зохион байгуулалтын ажлыг Засгийн газрын 2013 оны 105-р тогтоолоор баталсан "Ой зохион байгуулалт хийх журам", 2005 оны "Геодезийн солбицол, өндөр тусгагийн нэгдсэн тогтолцоог батлах тухай" 25-р тогтоол, Ойн газрын даргын 2009 оны 88 тоот тушаалын 3 дугаар хавсралт "Ой зохион байгуулалтын ажил гүйцэтгэх заавар" зэрэг хууль эрх зүйн баримтын дагуу хийж гүйцэтгэсэн.

Энэ удаагийн ой зохион байгуулалтын ажлын гол зорилго нь ойн сангийн таксацын үндсэн үзүүлэлтүүдийг шинэчлэн тогтоох, тархалт, нөөц, заган ойн өөрчлөлт, түүний шалтгааныг тодорхойлж "Ойн сангийн тархалтын зураг, тайлан мэдээ"-г шинээр боловсруулах явдал юм. Ой зохион байгуулалтын ажлын үр дүнд ой бүхий сум тус бүрээр доорх материалыг боловсруулан гаргав. Үүнд:

- 1:100000 масштабтай ойн тархалтын зураг 2 хувь
- Ой зохион байгуулалтын ажлын тайлан, таксацын бичлэг, төслийн хавсралт хүснэгт 2 хувь
- Ойн тойм зураг 2 хувь
- Аймгийн хэмжээний нэгдсэн тайлан 2 хувь

Зураг 1. Заган ойн тархалтын зураг

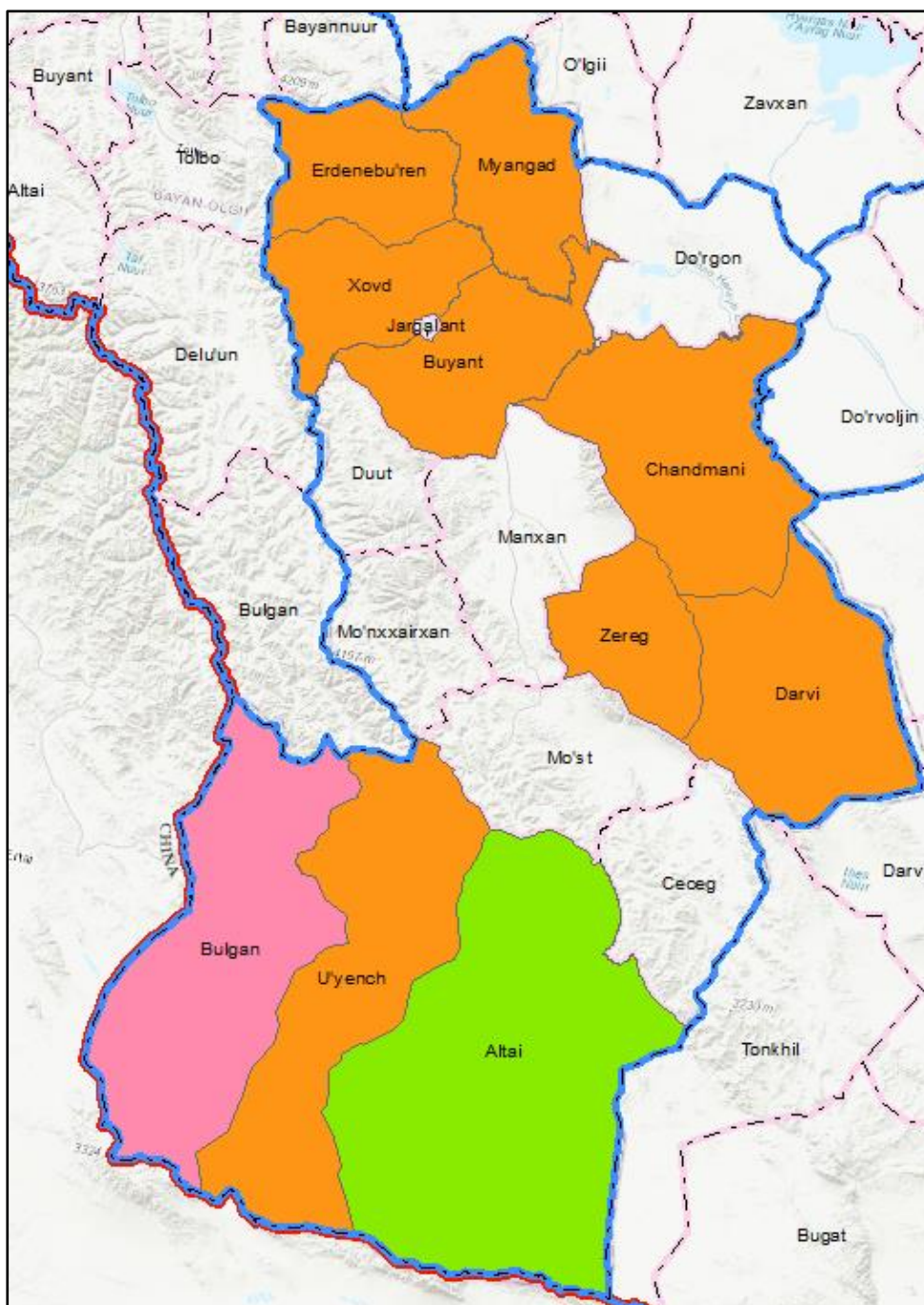
Зураг 2. Ой зохион байгуулалтын ажлын тайлан

4. Ой зохион байгуулалтын ажил гүйцэтгэх үндэслэл

Ой зохион байгуулалтын ажлыг гүйцэтгэхдээ "Ойн тухай хууль"-ийн 7 дугаар зүйлийн 7.2 заалт, Байгаль орчин, аялал жуулчлалын яамны Сайдын 2020 оны 01-р сарын 13-ны өдрийн А-25 дугаар тушаал, "ОйСХТ" УТҮГазар болон "Мөнх ногоон жодоо" ХХК-тай байгуулсан "Ховд аймгийн Алтай сумын ойн санд ой зохион байгуулалтын ажил гүйцэтгэх" 80 тоот, "Хатант форест" ХХК-тай байгуулсан "Ховд аймгийн Үенч, Дарви, Буянт, Зэрэг, Мянгад, Чандмань, Эрдэнэбүрэн сумын ойн санд ой зохион байгуулалт хийх" 82 тоот, "Залуу төгөл" ХХК-тай байгуулсан "Ховд аймгийн Булган сумын ойн санд ой зохион байгуулалтын ажил гүйцэтгэх" 83 тоот гэрээ зэргийг үндэслэв.

Ой зохион байгуулалтын ажлын гүйцэтгэгчийг "Төрийн болон орон нутгийн өмч, хөрөнгөөр бараа, ажил, үйлчилгээ худалдан авах тухай хууль"-ийн дагуу мэргэжлийн эрх бүхий аж ахуйн нэгж, байгууллагуудын дунд нээлттэй тендер зарлан сонгон шалгаруулсан.

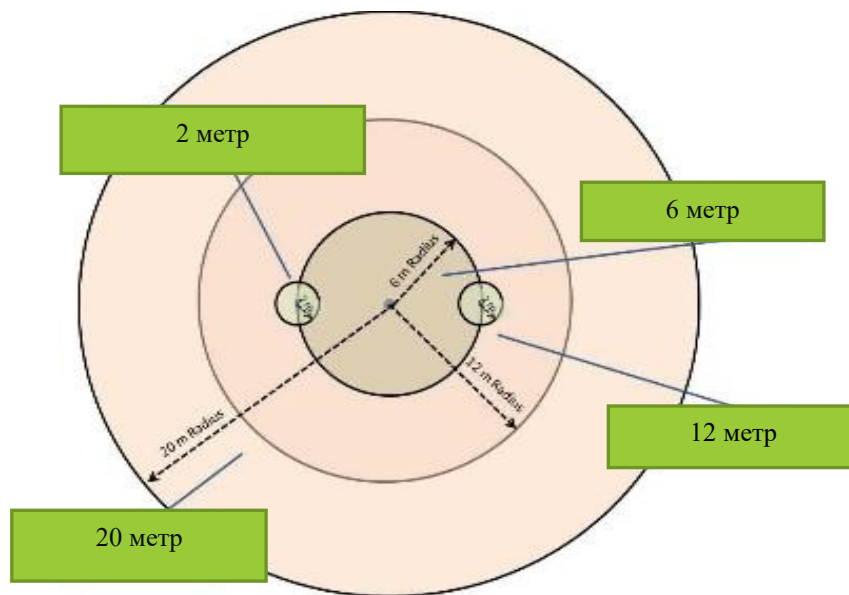
Ойн сангийн талбайн хэмжээ, байршлыг харгалзан Ховд аймгийн ойн санг 3 багц болгон тендер зарласан бөгөөд “Ховд аймгийн Үенч, Дарви, Буянт, Зэрэг, Мянгад, Чандмань, Эрдэнэбүрэн сумын ойн санд ой зохион байгуулалт хийх” II багцад “Хатант форест” ХХК, “Ховд аймгийн Алтай сумын ойн санд ой зохион байгуулалт хийх” III багцад “Мөнх ногоон жодоо” ХХК, “Ховд аймгийн Булган сумын ойн санд ой зохион байгуулалтын ажил хийх” IV багцад “Залуу төгөл” ХХК гүйцэтгэгчээр шалгарч ой зохион байгуулалтын хээрийн хайгуул судалгаа, хэмжилт тооллогын ажлыг хийж гүйцэтгэсэн.

Зураг 3. Ховд аймгийн ойн санг ой зохион байгуулалтын Ажил гүйцэтгэх 3 багцад хуваасан байдал

5. Навч, шилмүүст ойн судалгааны арга зүй

Ой зохион байгуулалтын ажлын үр дүнг дээшлүүлэх, бодит байдалд ойртуулах үүднээс хэмжилтэд тулгуурласан буюу давхар тойрог бүхий дээж талбай байгуулан хэмжилт тооллого хийх аргачлалаар хийж гүйцэтгэв. Дээж талбайн загвар нь нэг цэгийн байршилд тухайн ойн янз бүрийн өтгөрөл бүхий хэсгийг хамруулах, статистикийн хувьд вариацийн коэффициентыг илтгэх, хээрийн ажлын үед хэмжилтэд зарцуулагдах хөдөлмөр, цаг хугацааг хэмнэх, хэмжилтийн алдаа гарах нөхцөлийг бууруулахад чиглэгдэнэ. Статистик дүн шинжилгээ хийх үед бага зайнд ойн ургамалжилтын нягтшилын өөрчлөлтийн олон төрлийг хамруулах, хэмжилтийн үр дүнгийн статистик шинжилгээний вариацийн коэффициентыг нэмэгдүүлэх зорилготой дээж талбайн загвар нь давхар тойргуудаас бүрдэнэ. Дээж талбайн загвар болон дээж талбайн давхар тойргийн загварыг доорх зургаар харуулав.

Зураг 4. Дээж талбайн давхар тойргийн загвар

Дээж талбайд хийх хэмжилт харилцан адилгүй радиустай тойргуудад хийгдэх бөгөөд тэдгээрийн радиус нь хэмжилтэд хамрагдах модны цээжний өндрийн диаметр (1.3 метр) болон онцлог хэмжээний хязгаарыг тодорхойлдог. Тойргуудад хийгдэх хэмжилтийн төрлүүдийг 1-р хүснэгтээр үзүүлэв.

1-р хүснэгт

Тойргийн радиус ба түүнд хийгдэх хэмжилтүүд

Тойргийн радиус	Хэмжилт, судалгаа
2 метр	Төв цэгээс баруун, зүүн зүгт 6 метрийн зайнд 2 метрийн радиустай 2 тойрогт байгалийн сэргэн ургалтын тооллого хийнэ. Тооллогыг 10-50 см, 51-150 см, 151 см дээш гэсэн өндрийн 3 ангиллаар тоолох ба цээжний өндрийн диаметр 5.99 см хүртэл байна.

6 метр	Цээжний өндөрт 6.0 см-14.9 см диаметртэй мод болон биологийн олон янз байдлын тооллого хийгдэнэ.
12 метр	Цээжний өндөрт 15.0-29.9 см диаметртэй мод тоологдоно.
20 метр	Цээжний өндөрт 30.0 см-ээс дээш диаметртэй мод, газрын налуу болон ландшафт, мал бэлчээрлэлт, ойн ташингын бүтэц, ойн нөхцөл, үүрэг, ойн түймрийн нөлөө, хөрсний эвдрэл зэрэг үзүүлэлтийг хэмжиж тэмдэглэнэ.

6. Заган ойн хэмжилтийн арга зүй

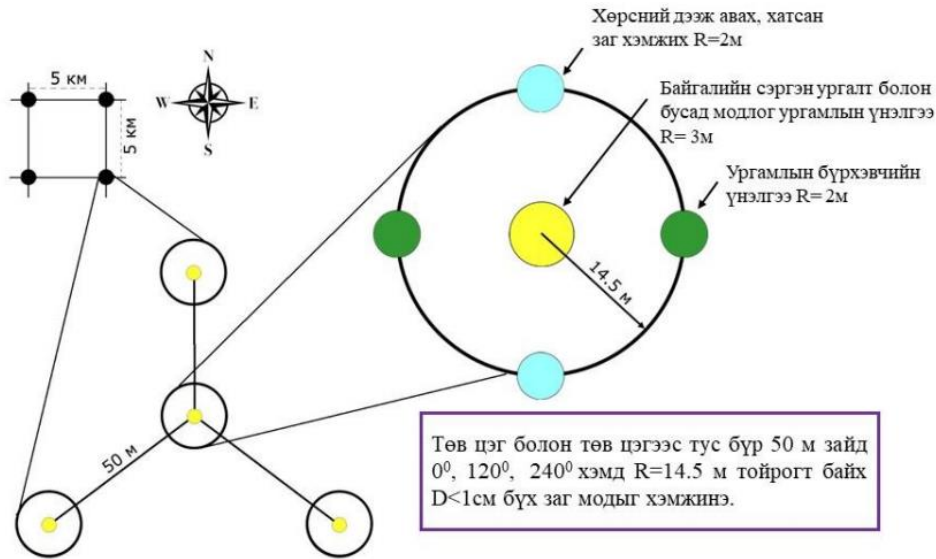
Заган ойн ой зохион байгуулалтын ажлыг Ус цаг уур, ой агнуурын эрдэм шинжилгээний институтийн эрдмийн зөвлөлийн 1989 оны 10-р сарын 19-ний өдрийн 28-р хурлаар баталсан "Заган ойг зохион байгуулах ажлын арга зүй" болон Засгийн газрын 2012 оны 105-р тогтоолоор баталсан "Ой зохион байгуулалт хийх журам", Ойн газрын 2009 оны 88 тоот тушаалаар батлагдсан "Ой зохион байгуулалтын ажил гүйцэтгэх заавар" болон уг зааврын 7 дугаар бүлэгт заасан заган ойд үнэлгээ өгөх тухай заалтыг баримтлан хийж гүйцэтгэсэн.

Ойн сангийн хэсэглэлийн хилийг журмын дагуу уулын нуруу, гол горхи, зам харгуй, ус хагалбарын шугам зэрэг байгалийн үл хөдлөх тогтцыг ашиглан тогтоосон бол заган ойг хэсэглэлд хуваахдаа говь говиор нь бүсчлэн уул толгод, гуу жалга, гол горхи болон тоот өндөрлөг зэрэг байгалийн хилийг ашигласнаас гадна худаг, заган ойн тархалтын хилээр хязгаарлан хуваасан хуучин хэсэглэлийн хилийг өөрчлөлгүйгээр сум тус бүрээр нэгдсэн дугаарт оруулан баруун хойноос зүүн урагш дэс дараалуулан дугаарласан.

Ойн санг хэсэглэлд хуваасан схем, хэсэглэлүүдийн хилийн уулзвар цэгийн солбицлыг үзүүлсэн тойм зургийг сум тус бүрийн тайланд хавсаргав. Заган ойн тархалтын хил хязгаарыг 1:100000 масштабтай байр зүйн зураг, өндөр нарийвчлалтай хиймэл дагуулын мэдээ, газарзүйн солбицол тогтоох GPS багаж ашиглан хэмжилт тодруулалт хийж тогтоов.

Ойн таксацын үндсэн үзүүлэлтүүдийг төрөл бүрийн хэмжигч багаж, стандарт хүснэгтүүдийг ашиглан тогтоосон ба судалгааны ажилд Landsat 8, Bingmap болон 2006 онд хийгдсэн ойн тархалтын зураг ашиглав. Ойн таксацын үзүүлэлтийн талаар бодитой мэдээлэл цуглуулж авах, ойн амьдралын хугацаанд эдгээр үзүүлэлтүүд хэрхэн өөрчлөгдөж байгааг мэдэхийн тулд байнгын болон түр зуурын дээж талбай байгуулж тооллого хийж гарсан үр дүнг ашиглан навч, шилмүүст болон заган ойн нөөц, бүрэлдэхүүн, нас, өндөр, диаметр, 1 га талбайн нөөц зэрэг таксацын үндсэн үзүүлэлтүүдийг тогтоов.

Дээж талбайн байршлыг харуулсан тойм зураг болон тооллогын хүснэгтийг сум тус бүрийн ой зохион байгуулалтын ажлын тайланд хавсаргав.

Зураг-5. Заган ойн тооллогын дээж талбайн загвар

Заган ойн дээж талбайн тойргуудад хийгдэх хэмжилтийн төрлүүдийг 2-р хүснэгтээр үзүүлэв.

2-р хүснэгт

Заган ойн дээж талбайн тойргийн радиус ба түүнд хийгдэх хэмжилтүүд

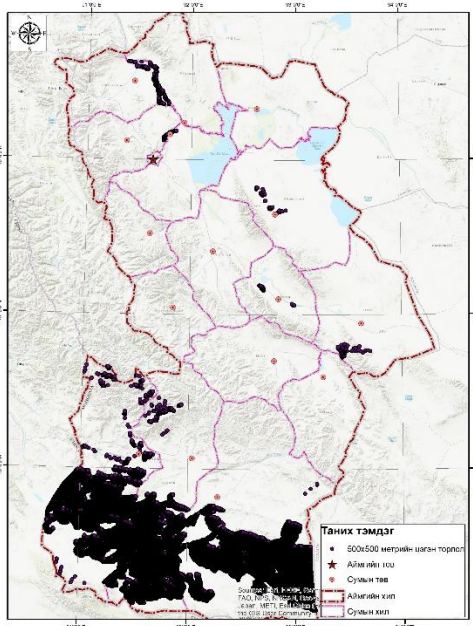
Тойргийн радиус	Хэмжилт, судалгаа
14.5 метр	Төв цэг болон төв цэгээс 50 метр зайд 0°, 120°, 240° хэмд тус бүр дээж талбай байгууна. Дээж талбай тус бүр 14.5 метрийн тойрогт багтах 1 см дээш диаметр бүхий бүх загийг хэмжиж тоолно.
2 метр	Дээж талбайн хойд зүгт буюу 0 болон 180 хэмд 14.5 метрийн зайд 2 метрийн тойрогт хөрсний дээж авах буюу хатсан заг хэмжинэ.
2 метр	Төв цэгт байгуулсан дээж талбайн баруун, зүүн буюу 90 болон 270 хэмд 14.5 метрийн зайд 2 метрийн тойрогт ургамлын бүрхэвчийн үнэлгээ хийнэ.

7. Хэмжилтийн цэгийн сонголт: Ховд аймгийн ой зохион байгуулалтын ажлын хээрийн хайгуул судалгааны ажлын хэмжилтийн цэгийг тодорхойлохдоо QGIS газарзүйн мэдээллийн системийн программ хангамжийн тусламжтайгаар аймгийн ой сан бүхий нийт газар нутгийн хэмжээнд 500 x 500 метрийн тор татаж торлолын огтолзол бүрд систематик аргачлалаар цэгийг тархаан байршуулсан.

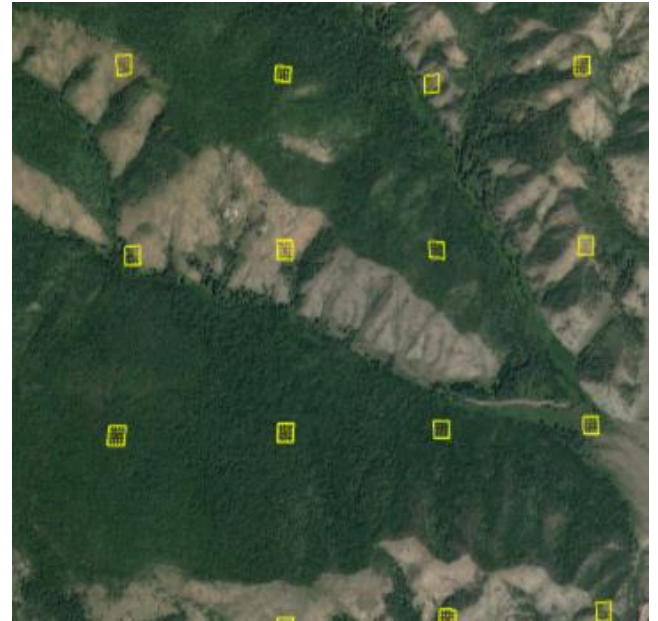
Тархаан байршуулсан нийт цэгт НҮБ-ын ХХААБ-аас гаргасан газрын төрлийн өөрчлөлтийг тодорхойлох “OPENFORIS-COLLECT EARTH” программ хангамжийн тусламжтай үнэлгээ хийж ойн сангийн газрын төрлийг тогтоосон. Үүний дараа газрын

төрөл тус бүрээс сонголт хийж ижил утга илэрхийлэх цэгүүдээс тохиромжтой хувилбаруудыг сонгон хээрийн хэмжилт хийх цэгүүдийг байршуулсан.

Зураг 6. Ойн сан бүхий хэсэгт 500 x 500 метрийн торлол татсан байдал

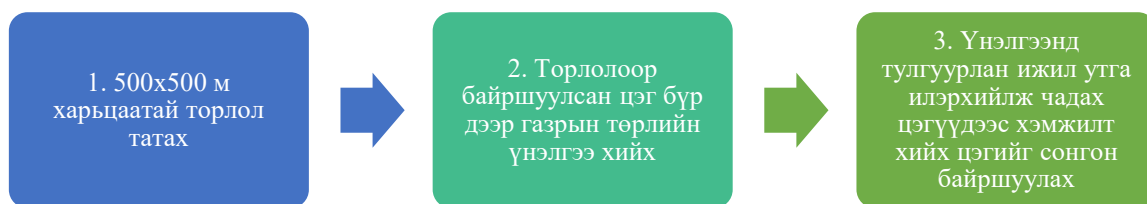
Зураг 7. Торлолын огтлолцол тус бүр дээр үнэлгээ хийх талбайн харагдах байдал

Зураг 8. Шилмүүст ойн үнэлгээний 1 дээж талбай

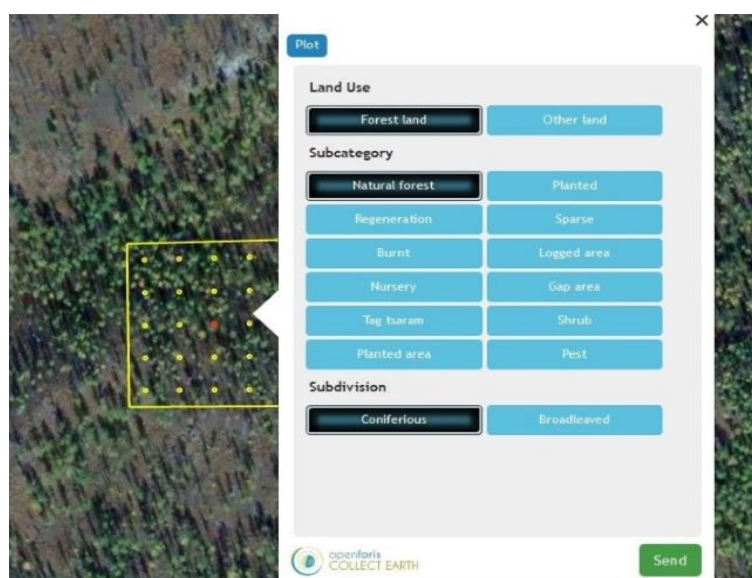

Зураг 9. Заган ойн үнэлгээний 1 дээж талбай

Зураг 10. Хээрийн хэмжилт хийх дээж талбайг сонгосон дараалал

Ховд аймгийн хэмжээнд нийт 2314 цэгт хэмжилт хийхээр сонгон байршуулснаас 2170 цэгийг заган ойд, 144 цэгийг навч, шилмүүст ойн талбайд байрлуулсан.

Ойн сан:

- Байгалийн ой
- Сөөг, торлог
- Таримал ой
- Шатсан талбай
- Цагаан энгэр
- Бусад газрын төрөл

Бусад газар:

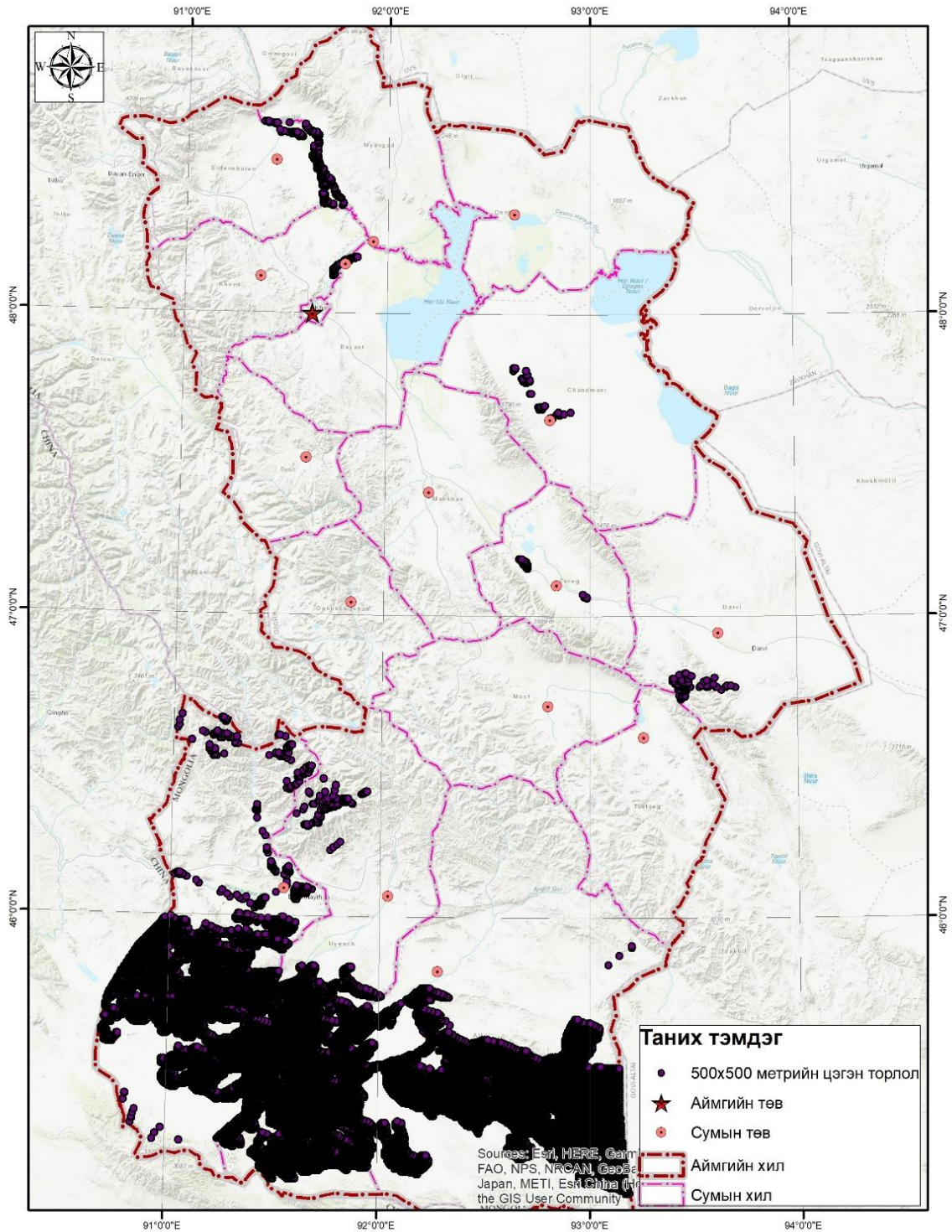
Зураг 11. “OPENFORIS Collect Earth” программын үнэлгээний загвар

Ховд аймгийн нийт нутаг дэвсгэрийг хамруулан 31787 цэгт “OPENFORIS Collect Earth” программ хангамж ашиглан хийсэн газар ашиглалтын үнэлгээний үр дүнг доорх хүснэгтээр үзүүлэв.

3-р хүснэгт

Газрын төрөл	Газрын ангилал	Цэгийн тоо	Талбай (га)
Ойн газар	Байгалийн ой	4507	112675
	Ойжих талбай	1	25
	Тармаг мод	10680	267000
	Таримал ой	6	150
	Хөнөөлт шавж, өвчинд нэрвэгдсэн талбай	1	25
	Бусад газар	21064	2138.5
	Нийт	40536	4115.2

Ховд аймгийн ойн санд хээрийн хэмжилт тоолого хийсэн дээж талбайн байршлыг 12-р зургаар харуулав.

Зураг 12. Хээрийн хэмжилт, тоолого хийсэн дээж талбайн байршлыг харуулсан тойм зураг.

7. Хяналт, баталгаажуулалт

Ой зохион байгуулалтын ажил гүйцэтгэхийн өмнө I зөвлөгөөнийг гүйцэтгэгч болон захиалагч тал, Ховд аймгийн Байгаль орчин, аялал жуулчлалын газар, ой бүхий сумдын байгаль хамгаалагч, ойн ангийн мэргэжилтэн нарыг оролцуулан 2020 оны 06 сарын 09-ний өдөр Ховд хотод зохион байгуулсан. Ой зохион байгуулалтын хээрийн хайгуул судалгааны ажлын явцад "ОйСХТ" УТҮГ-аас томилогдсон төслийн менежер болон орон нутгийн байгаль хамгаалагч бусад холбогдох албан тушаалтан нар хяналт тавьж ажилласан ба дээж талбайн 5 хувьд хяналтын тооллого хийж зөрчлийг арилгах, заавар аргачлалыг мөрдөх талаар заавар, зөвлөмжөөр хангаж ажилласан. Ой зохион байгуулалтын ажлын тайлан, зураглалын ажил дууссаны дараа II зөвлөгөөнийг цахим хэлбэрээр зохион байгуулж орон нутгийн холбогдох байгууллага, мэргэжилтэнгүүдэд танилцуулга хийв.

Ой зохион байгуулалтын ажлын үр дүн, тайлан зураглалын ажлыг Байгаль орчин, аялал жуулчлалын яамны “Ойн нөөцийн мэргэжлийн зөвлөл”-ийн 2021 оны 6 дугаар сарын 21-ны өдрийн хурлаар хэлэлцүүлж баталгаажуулан 1 хувийг ойн мэдээллийн сангийн архивт хүлээлгэн өгсөн.

Зураг 13. Ой зохион байгуулалтын ажлын I зөвлөгөөн. /Ховд хот/

НЭГДҮГЭЭР БҮЛЭГ.

ХОВД АЙМГИЙН ГАЗАРЗҮЙ, БАЙГАЛЬ ЦАГ УУР, ОЙ УРГАМАЛЖИЛТ, НИЙГЭМ ЭДИЙН ЗАСГИЙН НӨХЦӨЛ

1.1. Газарзүйн байрлал

Ховд аймаг нь Монгол орны баруун урд хэсэгт Улаанбаатар хотоос 1580 км зайд оршдог. Ховд аймаг нь Алтайн нуруу Монгол Алтайн их уулст оршдог. Баруун талаараа БНХАУ-лстай, баруун хойд талаараа Баян-Өлгий аймаг, зүүн, зүүн хойд талаараа Завхан аймаг, өмнө талаараа Говь-Алтай

аймагтай хиллэдэг. Тус аймгийн нутагт говь цөл, тэгш тал, ухаа гүвээт тал, нам уулс, дундаж өндөо уулс, уулс хоорондын хотос хонхор, цав толгод гэсэн хотгор гүдгэрийн бүх хэв шинжүүд илэрдэг. Энд Мөнхайрхан, Хөх сэрх, Баатар хайрхан, Мянган угалзат дэрэг том уултай бөгөөд нийт нутгийн 20 орчим хувийг говь тал эзэлнэ. Гадаргын хамгийн өндөр цэг нь Мөнххайрхан уул д.т.д 4204 метр, хамгийн нам цэг нь Зүүнгарын говь дахь Бор цонжийн тал д.т.д 1126 метр юм. Нийт 76,133 км² газар нутагтай.

1.2. Дэд бүтэц

БНМАУ-ын Бага хурлын Тэргүүлэгчдийн 1931 оны 2 сарын 7-ны өдрийн 5 дугаар хурлын тогтоолоор Чандмань уулын аймгийг Ховд, Увс хоёр аймаг болгон, Жаргалант төвтэй Ховд аймгийг 13 сумтай байгуулжээ.

Ховд аймаг нь нийгэм, соёл, боловсрол, шинжлэх ухаан, эрүүл мэнд, дэд бүтэц, үйлдвэр, аялал жуулчлал хөгжих боломж, газарзүйн байрлалын хувьд баруун бүсийн хөгжлийн тулгаар төв байх үндэслэлтэй тул Монгол Улсын Их хурал, Засгийн газраас Ховд хотыг баруун бүсийн хөгжлийн тулгуур төвөөр баталсан.

Ховд аймаг нь 17 сум 91 багтай. Олон үндэстэн ястанаас бүрдсэн 82.6 мянган хүн амтай. Халх, захчин, казак, торгууд, урианхай, өөлд, дөрвөд, мянгад зэрэг олон үндэстэн ястан амьдардаг. Тэд бүгд өөр өөрийн хэв маяг уламжлалт хувцас зэрэг соёлын ялгаанууд, урлагын дуу хөгжмийн уламжлалтай. Хүн амын 31.1 хувь аймгийн төвд амьдардаг. Амйгийн эдийн засгийн гол салбар нь хөдөө аж ахуй бөгөөд түүний дотор мал аж ахуй зонхилно. Жилдээ 2600-2700 га талбайд тариалалт хийж 21538 тн орчим ургац авдаг.

Ховд аймгийн Булган суманд Хятад улсруу гарах Ярант, Байтаг гэсэн хилийн 2 боомт байдаг. Ховд нисэх буудал нь 2 зурвастай, үүний 1 нь засмал. Аймгийн олон суманд хүнсний ногоо, амтат гуа, тарвас тариалдаг.

Ховд аймаг Улаанбаатар хоттой хатуу хучилттай замаар холбогдсон ба нийт 13 сум нь хатуу хучилттай замаар холбогдсон. Дулааны 2 цахилгаан станцтай, аймгийн төв инженерийн шугам сүлжээгээ бүрэн авсан, бүтээн байгуулалтын ажил сайн хийгдэж байна.

1.3. Уур амьсгал

Байгальд гарч буй хувьсал, байгалийн иж бүрдлийн өөрчлөлтөд уур амьсгалаас үзүүлэх нөлөө хамгийн чухал байр суурь эзэлдэг байна. Уур амьсгал гэдэг нь хамгийн өргөн утгатай бөгөөд түүнд сав газрын агаарын ба хөрсний дулаан, хүйтэн, хур тунадас, салхи, нарны гэрлийн цацралт, ууршилт зэрэг уур амьсгалын олон нэгжүүд багтах боловч тэдгээр нь газарзүйн бусад нөхцөлүүдтэй хамтран шууд буюу шууд бусаар нөлөөлнө. Уур амьсгал бүрдүүлэх хүчин зүйлсээс хамгийн чухал нөлөөтэй нь газрын гадарга, газарзүйн байрлал юм.

Ховд аймгийн нутаг нь Монгол Алтайн уулархаг муж, хуурай хээрийн бүсэд орших тул өндөрлөг гадаргатай, эрс тэс уур амьсгалтай, хүйтэн урт өвөлтэй, аагим халуун богино зунтай, агаар нь хуурай, жилд унах хур тунадасны хэмжээ бага. Зун +40 хэм хүрч халах ба өвөл -35 хэм хүрдэг.

Газар нутаг нь далай тэнгисээс алслагдсаны зэрэгцээ Монгол Алтайн нурууны салбар уулсаар хүрээлэгдсэн тул хур тунадас бага, хэлбэлзэл ихтэй байдаг. Нийт нутгаар жилд 200 мм-ээс ихгүй хур тунадас унадаг. Уулархаг хэсэгтээ хамгийн ихдээ 300 мм хүртэл, говь цөлийн бүсдээ 220 мм-ээс ихгүй хур тунадас унадаг. Жилийн дундаж хэм нь -0.4 хэмээс -1.9 хэм хүйтэн байна. Далайн түвшнээс дээш өндөрт өргөгдсөн байдал нь сэрүүн байх нэг нөхцөл бөгөөд хур яийг бга байх, агаарын температур улирлаар болон хоногийн дотор их хэлбэлздэг, дулааны чийгийн нөөц жил жилд харилцан адилгүй байх зэрэг эх газрын эрс тэс байдал тодорхой илэрдэг.

1.4. Ус зүйн сүлжээ

Ховд аймаг Хар-Ус, Хар, Дөргөн, Цэцэг зэрэг томоохон 10 гаруй нуур, Ховд, Булган, Буянт, Чоно харайх, Цэнхэр, Үенч, Бодонч зэрэг 300 гаруй гол горхи, булаг шандтай. Мөн Нэвтийн рашаан, Булганы рашаан, Индэртийн рашаан зэрэг олон рашаан ус бий. Эдгээрээс ихэнх нь Төв-Азийн гадагш урсгалгүй ай савд багтдаг.

Ховд гол

Манай орны Төв Азийн гадагш урсгалгүй ай савын хамгийн том гол нь Ховд гол юм. Монгол Алтайн тэргүүн оргил Таван Богдын зүүн өмнөд хажуугийн мөсөн голоос эх аван урсах Цагаан гол, Хар Ховд голуудаас эх авдаг. Ховд голын ус цуглуулах талбай 58000 м² бөгөөд урт нь 516 км байна. Хамгийн том цутгалууд нь Цагаан гол, Согоогийн гол, Сагсай, Буянт гол юм. Ховд гол Хурган нуураас доош адаг хүртэл 400 км урсдаг бөгөөд уналт нь 1 км-т 2 метр байна. Ховд голыг дээд, дунд, доод гэж 3 хувааж үзэх ба дээд хэсэг нь Алтайн гол нуруунд оршино. Хөндий нь адагтаа өргөсөж 10 км хүрэх бөгөөд гольдрол нь их салбарлах ба гүн нь 1-3 метр, урсгалын хурд 1-1.5 м/сек, усны жилийн дундаж зарцуулга нь адаг хавьдаа 75 м²/сек хүрнэ. Ховд голын сав газрын ихэнх хэсэг нь өндөр уулын бүсэд орших ба зөвхөн адгаас 90 км нь Их нууруудын хотгорын тэгш талаар урсана. Ховд голын эхэн хэсэгт тэвшин хэлбэртэй хөндий дундуур мөсдөлийн морены хурдсанд хаагдаж тогтсон Монгол Алтайн Хотон, Хурган, Даян, Хар, Толбо, Дөрөө, Ачит зэрэг олон нуурууд илүүдэл усаа нийлүүлдэг. Мөн Алтай таван богд уулын мөнх цаснаас эх авч урсах Цагаан, Их уйгар, Дунд уйгар, Согоогийн гол болон Харгана, Хатуу, Хавчиг, Шижигт, Улиастай, Шураг, Буянт зэрэг голууд цутгана. Ховд гол нь Монгол Алтайн Хотон, Хурган нууруудыг дайран олон гол горхи, булаг шандыг нийлүүлж Их нууруудын хотгорын тэгш талаар урссаар Хар-Ус нуурт цутгана. Дунд хэсэг нь Алтайн нурууны дунд зэргийн өндөртэй хэсгээр урсах ба энд Хархираа уулаас эх авсан Шивэр гол нийлнэ. Энэ хэсгийн уулархаг нутаг нь хуурай хээрт багтах уулын хээр юм. Цөлжүү маягын газар их

тохиолдоно. Хөндий нь өргөн нарийн янз бүр байна. Өргөн хөндийдөө салаалж урсаад хавцалд ороод нэг гольдролоор урсана. Өргөн нь 5-120 метр байна. Доод хэсэгтээ намхан уулын дундуур урсдаг сүүлийн 90 км замд цөлөөр урсах ба энэ хэсэгтээ Буянт голоос өөр томхон цутгал байхгүй. Голын өргөн нь 80-130 метр, зарим газартаа 200 метр хүрнэ. Салаануудаар тусгаарлагдсан олон аралтай, голын гүн нь 1.5-4.5 метр, усны зарцуулалт нь 90 м²/сек хүрнэ.

1.5. Амьтан ургамал

Ховд аймагт 5 аймгийн 633 гаруй зүйлийн сээр нуруутан байдгаас 90 зүйл хөхтөн, 220 гаруй зүйл шувуу, 11 зүйл хэвлээр явагч, 8 зүйл загас, 1 зүйл 2 нутагтан байдаг. Дэлхийд ховордсон хулан, хавтгай, бөхөн, Азийн шар минж зэрэг олон ан амьтан амьдарна.

Ургамалын хувьд нэн өвөрмөц, нийтдээ 1300 орчим зүйлийн ургамал ургадаг. Монгол орны улаан номонд бүртгэгдсэн 86 зүйл ургамалын 25 нь энэ нутагт байдаг.

Өндөр уулаар хад асга, тагийн бүсийн хөрс, нутгийн хойд хэсгээр хээрийн цайвар хүрэн хөрс, өмнөд хэсгээр говийн саарал хөрс тархсан. Уулархаг нутгаар тагийн бүсийн ба уулын хээрийн ургамал, өмнөд хэсгээр говийн ургамал ургана.

Сухай. (Tamarix.L.) Сийрэг сухай- Энэ нь голчоороо 0.5-3 см, урт 0.5-1.5 см өргөн цацагтай манхан элс, довцог элсэнд ургана. Тэмээний гол идэш тэжээл болдог. Цөлөрхөг хээр, цөлийн бүсэд хөндий хоолой дагасан дов довцгоор элсэрхэг хужирлаг хөрсөнд ургана. Мөчирлөг сухай 1.5 метр өндөр сийрэг саглагар залаа үүсгэдэг, дэлбээ нь унадаггүй шулуун, цэцэг нь дагавар гонзгойвтор хэлбэртэй. Сухай нь элсэн довцог

дагаж бүлэг бүлгээр ургах ба үүнийг орвон гэж нэрлэнэ.

Тоорой-Элдэв навчит улиас (Populus diversifolia).

Schrenk Далд үртний хүрээ (Angiospermatophyta), Хос талт үртний ургамлын анги (Dicotyledonae), бургасны багийн (Salicales.Lindl), туранг (Turanga)-ын улиасны төрөлд багтана. Тоорой нь төдийлөн өндөр биш (15-17м), иш мөчрийн хайрс нь гялгар, цайвар саарал өнгөтэй, нас ахисан тооройн иш ан цав гарч хагарсан байх нь

олонтой. Мөчрүүд нь дэлгэмэл байдалтай гадагшаа дэрвийж ихэнхдээ гол ишнээсээ 45 хэм ба түүнээс их өнцөг үүсгэн байрлах тул титэм нь өргөн саглагар болж залуу модны иш, мөчрийн хайрс нь саарал хүрэндүү өнгөтэй байснаа хөгширч нас ахих тутам зэгэлдүү бор болж хувирна. Навч нь захаараа жижиг шүдэрхүү 2-5 см урт дугуй, өндөг хэлбэртэйгээс эхлээд бүр 6-10 см урт зууван ромбодуу дүрс үүсгэх зэргээр олон янзын хэлбэр хэмжээтэй байна. Ээмэг хэлбэрийн багц цэцэгтэй, түүний урт нь 5-7 см орчим байна. Үндэсний жишим болон хожуулын унтмал нахианаас ургасан найлзуурын навч нь зэв хэлбэртэй, 10-12 см урт байна. Тооройн үндэс, иш нь маш их усыг агуулдаг. Тоорой 4-р сарын сүүлч 5-р сарын эхээр цэцэглэж, 6-р сарын сүүлч зарим газруудад 7-р сарын эхний арав хоногт үр боловсорно. Тоорой говь цөлийн марзлаг хотгор, элсэн хурдас, уулын ам хавцлын устай булаг шандын захын чийглэг орчинд ургана.

Үндэсний систем хөгжил сайтай, гол үндэс газрын 10 метр хүртэл гүнд шургах бөгөөд гадаргуугийн ба хэвтээ чиглэлийн үндэснүүд гол ишнээсээ 10 метр орчим зайд тархана. Нас гүйцсэн тооройн үндэс нь гол иш орчныхоо 800-1000 шоо.метр газрыг эзлэн тархдаг онцлогтой. Тооройг бусад ургамалтай жишихэд аль ч насандаа хөрсний давсжилтыг тэсвэрлэх чадвар илүүтэй, ургалтын хугацаанд бодисын солилцооны явцад илүүдэл давсаа гадагшлуулж гаргах бөгөөд үүнийг нутгийн ардууд “Тооройн буулт” хэмээн нэрийдэж хүнсэндээ содны оронд өргөн хэрэглэдэг.

Баянхонгор, Өмнөговь, Говь-Алтай, Дорноговь аймгуудад тархан ургадаг. Манай орны 30 орчим баян бүрдийн хүрээнд нийтдээ 53000 орчим тоорой бүртгэгдсэн байна. Тоорой нь нэн ховордсон учир манай орны "Улаан ном"-нд нэн ховор модны жагсаалтад орсон.

Зураг 14. Тооройн төгөл (Алтай сум)

ХОЁРДУГААР БҮЛЭГ.

ОЙН САН

Ойн сан нь Монгол Улсын нутаг дэвсгэр дээр ургадаг бүх төрлийн мод, заг, сөөг, таримал ойгоос бүрдэнэ. Ойн санг "Ойн тухай" хуулийн 5 дугаар зүйлийн 5.1-д зааснаар хамгаалалт ашиглалтын хэлбэр, экологи-эдийн засгийн ач холбогдлыг харгалзан хамгаалалтын бүсийн ой, ашиглалтын бүсийн ой гэж ангилна.

2.1. Ойн бүс тэдгээрийн хамгаалалтын дэглэм

"Ойн тухай" хуулийн 2-р бүлгийн 8 дугаар зүйлийн 8.1-д зааснаар цармын бүслүүрийн ой, тусгай хамгаалалттай газрын болон сургалт, судалгааны зориулалттай ой, ногоон бүс, хориотой зурвасын ой, заган ой, баян бүрдийн ой, 100 га хүртэлх хэмжээний төгөл ой, бут, сөөг, 30 хэмээс дээш налуу газрын ой хамгаалалтын бүсийн ойд хамаарна. Энэхүү заалтын дагуу Ховд аймгийн ойн сан нь бүхлээрээ хамгаалалтын бүсийн ойд хамаарна.

"Ойн тухай" хуулиар хамгаалалтын бүсийн ойд зам гүүр барих, ус, эрчим хүч, холбооны шугам татах болон түймрээс хамгаалах шороон зурвас гаргах, ойн хэвийн өсөлт, нөхөн сэргээлтийг дэмжихэд чиглэгдсэн арчилгаа, цэвэрлэгээний арга хэмжээг хэрэгжүүлэх, ойн дагалт нөөцийг ашиглахаас бусад үйл ажиллагаа явуулахыг хориглодог.

Хамгаалалтын бүсийн ой нь ургах хугацаандаа гүйцэтгэдэг нийгмийн (амралт, сувилал, хот суурин газрын хүн амын эрүүл ахуйн нөхцөлийг хангах), хамгаалалтын (усны горим зохицуулах, хөрсийг элэгдэл эвдрэлээс хамгаалах) болон экологи-эдийн засгийн ач холбогдлоороо ангилагддаг.

Ховд аймгийн нутагт Говийн их дархан цаазат газрын Б хэсэг, Мөнххайрхан уул, Үенчийн хавцал байгалийн цогцолборт газар, Мянган угалзат, Булган гол-Их онгог байгалийн цогцолборт газар, Хар-Ус нуур байгалийн цогцолбортгазар зэрэг улсын тусгай хамгаалалттай газар нутгууд байдаг.

Ховд аймгийн ойн сангийн 356899 га талбай Улсын тусгай хамгаалалттай газар нутаг, 2070 га талбай ногоон бүс, 4782 га талбай хориотой зурвасын ой, 411619 га талбай заган ой Баянбүрд, 3867 га талбай 30 хэмээс дээш налуу газрын ой, 31483 га талбай Улсын хилийн дагуух ой, 1929 га талбай орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар нутаг гэсэн аж ахуйн бүсэд хуваагдаж байна.

Тус аймгийн ойн сангийн 355214 га талбай Говийн дархан цаазат газрын Б хэсэгт, 1685 га талбай Мөнххайрхан уул, Үенчийн хавцалын байгалийн цогцолборт газарт хамаарч байна.

Дархан цаазат газар

Дархан цаазат газарт байгалийн бүс, бүслүүрийн онцлог, хэв шинжийг төлөөлж чадах унаган төрхөө хадгалсан байдал, шинжлэх ухааны онцгой ач холбогдлыг нь харгалзан байгаль орчны тэнцвэрт байдлыг хангах зорилгоор хамгаалалтад авсан газар нутаг орно. Дархан цаазат газрын эрх зүйн дэглэмийг нарийвчлан тогтоохын тулд тухайн газрын байгалийн хэв шинж, төлөв байдал, хөрс, ургамал, амьтны аймгийн онцлог, хүний үйл ажиллагаанд өртөх байдал зэргийг харгалзан онгон бүс, хамгаалалтын бүс, хязгаарлалтын бүс гэсэн дотоод бүсэд хуваана. Ховд аймгийн ойн сангийн 43.7 хувь нь дархан цаазат газарт хамаарч байна.

Говийн их дархан газар

Говийн их дархан цаазат нь Монгол орны баруун өмнөд хэсэг Алтайн нурууны өвөрт оршино. Говь-Алтай аймгийн Алтай, Цогт, Баянхонгор аймгийн Баян-Өндөр, Шинэжинст сумын нутаг дэвсгэрийг хамарсан "А" хэсэг, Ховд аймгийн Үенч, Алтай, Говь-Алтай аймгийн Тонхил, Бугат сумын нутаг дэвсгэрт орших "Б" хэсэг гэсэн 2 хэсгээс тогтоно.

Төв Азийн говь, цөлийн унаган төрхийг хадгалсан, дэлхийд ховордож олон улсын болон Монгол улсын улаан номд орсон мазаалай, хавтгай, хулан, хар сүүлт, ирвэс, аргаль, янгир зэрэг ан амьтны өлгий нутаг бөгөөд Төв Азийн их цөлийн хойд хэсэг, говь цөлийн эмзэг экосистемийг хамгаалах зорилготой. Говийн их дархан цаазат газар нь талбайн хэмжээгээрээ дэлхийн тусгай хамгаалалттай газруудын 15 дугаарт ордог байна. Ардын Их Хурлын Тэргүүлэгчдийн 1975 оны 84-р зарлигаар 5560409.56 га нутаг дэвсгэрийг тусгай хамгаалалтад авсан бөгөөд 1995 оны Улсын Их Хурлын 26-р тогтоолоор тусгай хамгаалалттай газар нутгийн хуульд нийцүүлэн дархан цаазат газрын ангиллаар баталгаажуулжээ.

Говийн их дархан цаазат газрын "А", "Б" хэсгийн дэвсгэрт ашигт малтмал, эрт галавын амьтан болон ургамлын чулуужсан үлдэц, түүхийн дурсгалт зүйлс гэх мэт байгалийн болон түүхийн холбогдолтой баялаг багагүй бий. Цөлийн ургамлаас зүйл бүрийн бударгана, дэрс, шар мод, буйлс, харгана, сухай, хармаг, гоёо, бажууна, таана, боролзой, зээргэнэ, шаваг, шарилж, ортууз зэрэг элдэв модлог бутлаг, өвслөг ургамлаар баялаг. Шал тойром элсэн манхан зэрэг огт ургамалгүй газар ч мэр сэр тохиолдоно. Мөн 410 зүйлийн дээд ургамал тэмдэглэгдсэнээс 40 орчим нь эмийн ургамал байна.

Дархан цаазат газрын эрх зүйн дэглэмийг нарийвчлан тогтоохын тулд уг газрын байгалийн хэв шинж, төлөв байдал, хөрс, ус, ургамал, амьтны аймгийн онцлог, хүний үйл ажиллагаанд өртөх байдал зэргийг харгалзан онгон, хамгаалалтын, хязгаарлалтын бүс гэсэн дотоод бүс тогтооно. Бүс тус бүр эрх зүйн өөр өөр дэглэмтэй.

Онгон бүсэд байгалийн төрх байдлыг хөндөхгүйгээр зөвхөн хамгаалалтын болон судалгаа, шинжилгээний ажил хийхийг зөвшөөрнө. Ховд аймгийн ойн сангийн 104409 га талбай буюу 12.8 хувь нь дархан цаазат газрын онгон бүсэд хамаарч байна.

Хамгаалалтын бүсэд дээр дурдсан 2 ажлаас гадна ургамал, амьтны аймгийн өсөж үржих нөхцөлийг хангах, байгалийн гамшгаас учирсан хор уршгийг арилгахтай холбогдсон биотехникийн арга хэмжээг байгаль орчны сөрөг нөлөөгүй арга хэлбэрээр хэрэгжүүлнэ. Ховд аймгийн ойн сангийн 131375 га талбай буюу 16.2 хувь нь дархан цаазат газрын хамгаалалтын бүсэд хамаарч байна.

Хязгаарлалтын бүсэд дээрх 2 бүсийн дотор хийх ажлаас гадна хэд хэдэн төрлийн ажил, үйлчилгээ явуулахыг зөвшөөрнө. Үүнд: Хөрс ургамлын бүрхэвчийг нөхөн сэргээх, ойн арчилгаа цэвэрлэгээ хийх, ан амьтны тооллого хийх, сүргийн бүтцийг зохицуулах, рашаан эмчилгээ, сувилгааны зориулалтаар ус, бусад эрдсийг ашиглах, байгалийн аялал жуулчлалыг тогтоосон чиглэл, замаар зохион байгуулах, аялал бусад зөвшөөрөл бүхий хүмүүс түр буудаллах, отоглох, ажиглалт, судалгаа, шинжилгээ хийх

зориулалтаар орон байр барих, түүнийг ашиглах, зураг авах, дууны болон дүрс бичлэг хийх, уул овоо тахих, уламжлалт зан үйлийн бусад ёслол үйлдэх, нутгийн оршин суугчид ахуйн хэрэгцээндээ зориулан байгалийн дагалт баялаг, эмийн болон хүнсний ургамлыг хууль тогтоомжид заасан журмын дагуу түүж ашиглах зэрэг ажиллагаа хамаарна. Ховд аймгийн ойн сангийн 119430 га талбай буюу 14.7 хувь нь дархан цаазат газрын хязгаарлалтын бүсэд хамаарч байна.

Дархан цаазат газарт бүсийн ялгааг харгалзахгүйгээр нийт нутаг дэвсгэрийн хилийн зааг дотор дараах үйлдвэрлэл, аж ахуйн үйл ажиллагаа явуулахыг хориглоно. Үүнд: Газар ухах, хагалах, тэсэлгээ хийх, ашигт малтмал хайх, олборлох, элс, хайрга, чулуу авах, мод, зэгс, шагшуурга бэлтгэх, хязгаарлалтын бүсээс бусад газарт зам тавих, байгалийн дагалт баялаг, эмийн, хүнсний болон техникийн ургамлыг үйлдвэрлэлийн зориулалтаар түүж бэлтгэх, судалгаа шинжилгээний зориулалтаас бусдаар ан амьтан агнах, барих, үргээх, тэдгээрийн үүр, ичээ, нүх, ноохойг хөндөх, эвдэж сүйтгэх, хортон шавж, мэрэгчид, түймэртэй тэмцэх, сэргийлэх арга хэмжээнд байгаль орчинд сөрөг нөлөөлөх арга техник, бодис хэрэглэх, түр отог, хоноглохоос бусад зориулалтын барилга байгууламж барих, хөрс, ус, агаар бохирдуулах аливаа үйл ажиллагаа явуулах, хамгаалалтын захиргааны зөвшөөрөлгүйгээр нохой дагуулах, буу авч явах, урьдчилсан зөвшөөрөлгүй агаарын хөлгөөр буулт хийх, хэт нам доогуур нислэг үйлдэх, өвөлжөө, хаваржаа, зуслан намаржааны хашаа саравч, барилга байгууламж барих, зөвшөөрөлгүй мал бэлчээрлүүлэх, нуур, мөрөн, гол, горхи, булаг, шанд зэрэг байгалийн ил задгай усыг үйлдвэрлэлийн зориулалтаар ашиглах зэрэг болно.

Байгалийн цогцолборт газар

Байгалийн унаган төрхөө харьцангуй хадгалсан, түүх соёл, шинжлэх ухааны болон танин мэдэхүй, экологийн хүмүүжилд ач холбогдол бүхий улсын тусгай хамгаалалтад авсан газар нутгийг байгалийн цогцолборт газар гэнэ. Байгалийн цогцолборт газрыг байгалийн хэв шинж, ургамал, амьтны аймгийн байршил, түүх, соёлын дурсгалыг нь хадгалах шаардлага, аялал, жуулчлал хөгжүүлэх нөхцөл зэргийг харгалзан онцгой бүс, аялал жуулчлалын бүс, хязгаарлалтын бүс гэсэн дотоод бүсчлэлд хуваадаг. Байгалийн цогцолборт газрыг байгалийн хэв шинж, ургамал, амьтны аймгийн байршил, түүх, соёлын дурсгалыг хадгалах шаардлага, аялал жуулчлал хөгжүүлэх нөхцөл зэргийг харгалзан онцгой бүс, аялал жуулчлалын бүс, хязгаарлалтын бүс гэсэн дотоод бүс тогтоодог. Бүс тус бүр эрх зүйн өөр өөр дэглэмтэй.

Онцгой бүсэд хамгаалалтын арга хэмжээг хэрэгжүүлэхийн зэрэгцээ судалгаа, шинжилгээний ажил явуулах, ургамал, амьтны өсөж үржих нөхцөлийг хангах, хөрсийг нөхөн сэргээх, байгалийн гамшгаас учирсан хор хохирлыг арилгах ажил гүйцэтгэж болно.

Аялал, жуулчлалын бүсэд дээр дурдсан ажил гүйцэтгэхээс гадна хөрс ургамлын бүрхэвчийг нөхөн сэргээх, ойн арчилгаа цэвэрлэгээ хийх, ан амьтаны тооллого хийх, сүргийн бүтцийг зохицуулах, рашаан эмчилгээ, сувилгааны зориулалтаар ус, бусад эрдсийг ашиглах, байгалийн аялал жуулчлалыг тогтоосон чиглэл, замаар зохион байгуулах, аялал бусад зөвшөөрөл бүхий хүмүүс түр буудаллах, отоглох, ажиглалт, судалгаа, шинжилгээ хийх зориулалтаар орон байр барих, түүнийг ашиглах, зураг авах,

дууны болон дүрс бичлэг хийх, уул овоо тахих, уламжлалт зан үйлийн бусад ёслол үйлдэх, нутгийн оршин суугчид ахуйн хэрэгцээндээ зориулан байгалийн дагалт баялаг, эмийн болон хүнсний ургамлыг хууль тогтоомжид заасан журмын дагуу түүж ашиглах мөн тогтоосон газарт загас барих зэрэг ажиллагаа хамаарна.

Хязгаарлалтын бүсэд илүү өргөн хүрээтэй, үйлдвэрлэл, үйлчилгээний шинж чанар бүхий зарим ажил үйлийг хийхийг зөвшөөрдөг. Үүнд: Уламжлалт аргаар мал аж ахуй эрхлэх, аялагч зорчигчдын байрлах байр, орон сууц барих, зам тавих, тээврийн хэрэгслийн зогсоол гаргах, биеийн тамирын талбай засаж тохижуулах, тухайн нутаг дэвсгэр дэх суурин хөгжүүлэх, тохижуулахад зориулсан барилга, байгууламж барих, засварлах зэрэг болно. Байгалийн цогцолборт газрын хилийн зааг дотор үйлдвэрлэл, аж ахуйн томоохон ажил эрхлэн гүйцэтгэхийг хориглодог.

Мөнххайрхан уул, Үенчийн хавцал байгалийн цогцолборт газар

Монгол Алтайн нурууны шим мандалын нөөц газрын томоохон төвүүдийн нэг болох Мөнххайрхан уул түүний орчмын газар нутгийг хамгаалалтад авснаар Даян дэлхийн уур амьсгалын ерөнхий дулаарлын улмаас шим мандалд, ялангуяа Алтайн уулын систем түүний томоохон оргилууд дахь мөнх цас, мөсөн голуудад гарч буй өөрчлөлтийг тогтмол хянан ажиглахад чухал үүрэг гүйцэтгэнэ. Мөнххайрхан уул Булган голын орчмын нутагт нийтдээ 61 овгийн 241 төрлийн 690 гаруй зүйлийн ургамал байдгаас 98 зүйл нь мод сөөг, 592 зүйл нь өвслөг ургамал юм. Энд дэлхийд болоод монголын ховор амьтдын бүртгэлд орсон цоохор ирвэс, аргаль хонь, баданги хүдэр, халиун буга, нохой зээх, тагийн огдой, бараан хэрэм зэрэг олон зүйлийн хөхтөн, борцгор хотон, тоодог, зээрд шонхор, өгөөлэй шулганаа, усны цагаан сүүлт бүргэд зэрэг жигүүртэн шувууд байдаг. Мөнххайрхан уул нь Алтай Соёны экобүсэд багтана.

Ховд аймгийн Үенч, Мөнххайрхан сум, Баян-Өлгий аймгийн Булган сумын хил залгаа Мөнххайрхан уул, Үенчийн хавцал орчмын 506094.6 га талбайг Улсын их хурлын 2006 оны 26-р тогтоолоор байгалийн цогцолборт газрын ангиллаар Улсын тусгай хамгаалтад авсан ба 2011 онд Улсын их хурлын 18-р тогтоолоор 191.5 мянган га талбайгаар өргөтгөсөн байна.

Ховд аймгийн ойн талбайн 1685 га буюу 0.2 хувь нь байгалийн цогцолборт газрын хязгаарлалтын бүсэд хамаарч байна.

Ногоон бүс

Байгаль орчны тэнцэл, хүн амын эрүүл ахуйн нөхцөлийг хангах зорилгоор хот тосгон суурин газрын эргэн тойрны ойд ногоон бүс тогтоодог. Ховд аймгийн ойн сангийн 0.3 хувь буюу 2070 га талбай ногоон бүсэд хамаарч байна.

Хориотой зурвасын ой

Ой нь ургаж байгаа хугацаандаа олон чухал үүрэг гүйцэтгэдгийн нэг нь гадаргын болон газар доорх усны горимыг зохицуулах, усны чанарыг дээшлүүлэх, ус хамгаалалтын үүрэг юм. Хориотой зурвасын ойд нуур, рашаан, булаг, шандын ундаргын эргэн тойрон болон голын эргээс хоёр тийш 1000 метрийн доторх ой хамаарна. Ховд аймгийн ойн сангийн 0.6 хувь буюу 4782 га талбай хориотой зурвасын ойд хамаарч байна.

Заган ой баянбүрд

Ховд аймгийн ойн сангийн 50.6 хувь буюу 411619 га талбай заган ой баянбүрд гэсэн аж ахуйн бүсэд хамаарч байна.

30 хэмээс дээш налуу газрын ой

Энэ аж ахуйн төрлийн ой нь ихэвчлэн ус хагалбарын шугам дагуу байрлах учраас хөрсийг салхи, усны элэгдэл эвдрэлээс хамгаалах, гол үүрэг ач холбогдолтой бөгөөд ургах орчных нь тохиромжтой нөхцөлийг алдагдуулахгүй байх, ойн хэвийн өсөлт, өөрөө аясаараа сэргэн ургах нөхцөлийг хангах үүднээс хамгаалалтын бүсэд оруулдаг. Ховд аймгийн ойн сангийн 0.5 хувь буюу 3867 га талбай 30 хэмээс дээш налуу газрын ойд хамаарч байна.

Улсын хилийн дагуух ой

“Монгол Улсын хилийн тухай” хуулийн 3 дугаар бүлгийн 27 дугаар зүйлийн 1-д “Улсын хилийн бүсэд хилийн дэглэмийг сахиулах, Улсын хил хамгаалалт, шалган нэвтрүүлэх албаны зориулалттай хилийн инженер, техникийн байгууламж барих зорилгоор Улсын хилийн шугамаас дотогш 15 км-ээс илүүгүй Улсын хил хамгаалах байгууллагаас тогтоосон нутаг дэвсгэрийг Улсын хилийн зурвас гэнэ” гэж заасан байдаг. Үүний дагуу Ховд аймгийн ойн сангийн 31483 га буюу 3.9 хувь Улсын хилийн дагуух ойд хамаарч байна.

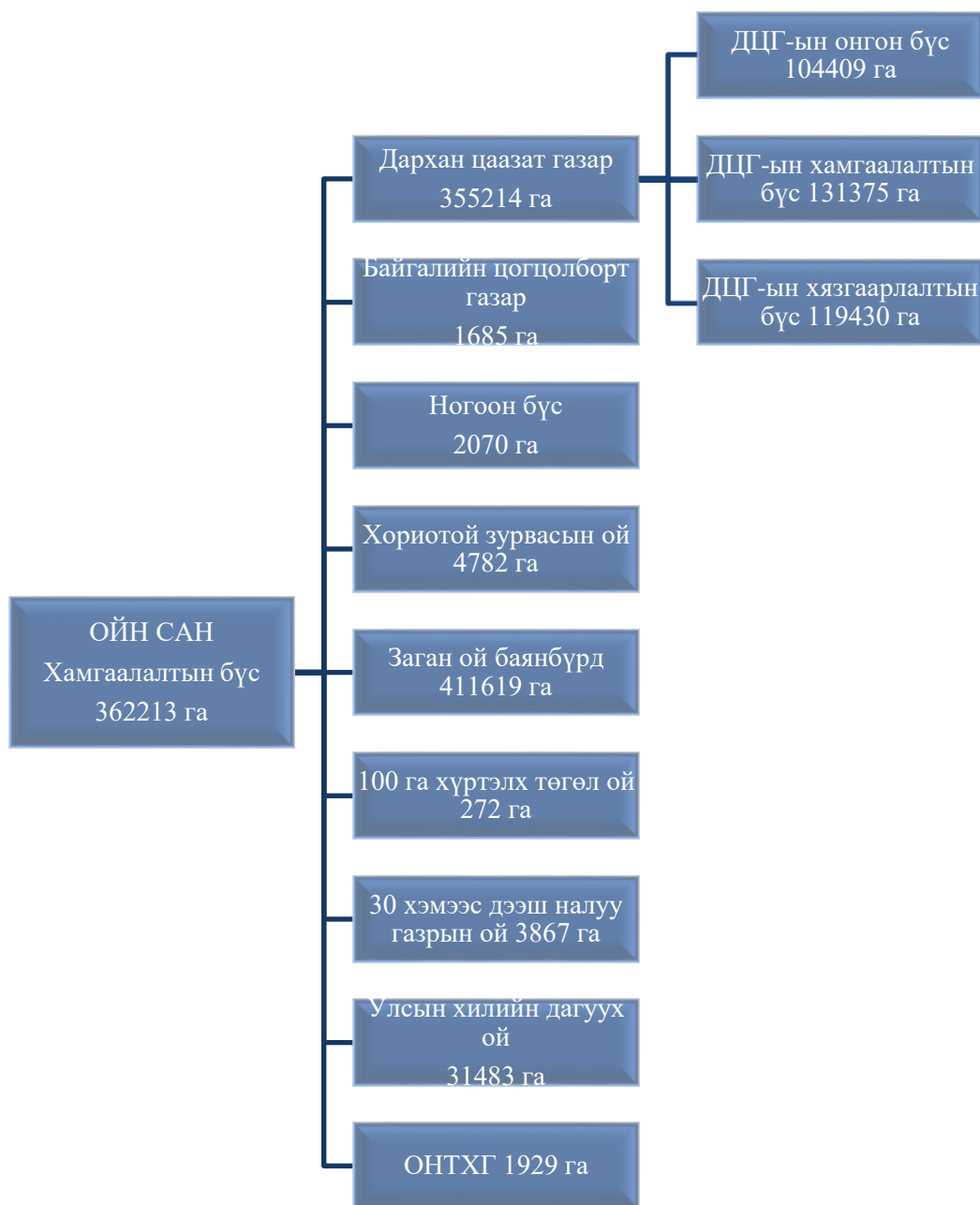
Орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар нутаг

Ховор ан амьтаны нутагшил газар, ховор эмийн ургамал, рашаан ус, байгалийн өвөрмөц сонин тогтоц бүхий хадан цохио, агуй, эртний хүмүүсийн сүг зураг, гэр байшингийн туурь, булш зэрэг түүх соёлын дурсгалт газар, уламжлалт зан үйлтэй холбоотой уул, овоо, тахилга бүхий болон түүхэн чухал үйл явдал болсон газар зэргийг хамгаалах зорилгоор орон нутгийн тусгай хамгаалалтанд авдаг.

Орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар нутгийн хилийн цэс, хамгаалалтын дэглэмийг тухайн сумын болон аймгийн Иргэдийн Төлөөлөгчдын Хурлаас тогтоож мөрдүүлдэг. Ховд аймгийн ойн сангийн 0.2 хувь буюу 1929 га талбай орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар нутагт хамаарч байна.

Ховд аймгийн ойн сангийн аж ахуйн бүсэд хуваагдсан байдлыг бүдүүвч 1-ээр харуулав.

Бүдүүвч 1.

Ховд аймгийн ойн сан аж ахуйн бүсээр хуваагдсан байдлыг 4-р хүснэгтээр үзүүлэв.

4-р хүснэгт

Ойн сангийн талбайг бүсээр ангилсан байдал

Ойн бүс	Аж ахуйн төрөл	Талбай	Хувь
Хамгаалалтын бүс	Дархан цаазат газрын онгон бүс	104409	12.8
	Дархан цаазат газрын хамгаалалтын бүс	131375	16.2
	Дархан цаазат газрын хязгаарлалтын бүс	119430	14.7
	Байгалийн цогцолборт газрын хязгаарлалтын бүс	1685	0.2
	Ногоон бүс	2070	0.3
	Хориотой зурвасын ой	4782	0.6
	100 га хүртэлх ой, сөөг ширэнгэ уулын энгэр төгөл ой	272	0.03
	30 хэмээс дээш налуу газрын ой	3867	0.5
	Улсын хилийн дагуух ой	31483	3.9
	Орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар нутаг	1929	0.2
Ойн сангийн нийт талбай		812921	100.0

2.2. Ойн сангийн үзүүлэлт

2.2.1. Ойн талбай

Ойн сангийн газарт байгалийн болон таримал ой бүхий газар, ойн цоорхой, мод бэлтгэсэн, түймэр, хөнөөлт шавж өвчинд нэрвэгдсэн ойн талбай, түүнчлэн ойн захаас гадагш 100 метр хүртэлх газар, тарьц, суулгац бойжуулах мод үржүүлгийн газрын эзлэх талбай тус тус хамаарна.

Ойн сангийн талбайг ойн ба ойн бус гэж хоёр үндсэн хэсэгт хуваана. Ойн талбайг ойгоор бүрхэгдсэн, ойгоор бүрхэгдээгүй талбай гэж ангилна.

Ойгоор бүрхэгдсэн талбайд тухайн судалгааны үед ойтой байгаа (0,3 ба түүнээс дээш өтгөрөлтэй ой) болон улсын ойн санд шилжүүлсэн таримал ой, бут, сөөгөөр хучигдсан талбайг хамруулах бол ойгоор бүрхэгдээгүй талбайд урьд өмнө ойтой байсан боловч ямар нэгэн шалтгаанаар ойгүй болсон талбай (мод бэлтгэсэн, түймэр, хөнөөлт шавж өвчинд нэрвэгдсэн талбай гэх мэт) одоогийн байдлаар ойгүй боловч цаашдаа ой ургах нөхцөл бололцоотой газрууд (ойжиж байгаа газар, тармаг мод, ойжуулсан талбай) тус тус хамрагдана.

Ойн бус талбайд ойн сан доторх цагаан энгэр, таг царам, хадлан, бэлчээр, гол, нуур, намаг, элс мод үржүүлгийн газрууд орно.

Ховд аймгийн ойн сан заг болон шилмүүст ойгоос бүрэлдэх тул ойн сангийн тооцоог тус тусад нь хийв.

Говийн бүс нь цаг уурын хатуу ширүүн нөхцөлтэй тул ургамлын төрөл зүйл цөөн, заг болон модлог ургамал тачир сийрэг ургах тул ойн сангийн газрын төрөл цөөн байна.

Ховд аймаг навч, шилмүүст ой бүхий 8 сум, заган ой бүхий 3 сум нийт ойн сан бүхий 11 сумтай бөгөөд ойн сангийн нийт талбай аймгийн нутаг дэвсгэрийн 10.6 хувийг эзэлж байна.

Ховд аймгийн ойн сангийн талбай, байгалийн ойн нөөцийн хэмжээ тэдгээрийн эзлэх хувь хэмжээг 5-р хүснэгтээр үзүүлэв.

5-р хүснэгт

Ойн сангийн талбай, байгалийн ойн нөөц сум тус бүрээр

д/д	Сумын	Талбай (га)	Талбайд эзлэх хувь	Нөөц (шоо.метр)	Нөөцөд эзлэх хувь
1	Алтай	362213	44.6	22673	3.1
2	Булган	238052	29.3	386736	53.0
3	Буянт	504	0.1	9480	1.3
4	Дарви	1160	0.1	44930	6.2
5	Зэрэг	71	0.01	1420	0.2
6	Чандмань	272	0.03	8580	1.2
7	Мөнххайрхан	112	0.01	1860	0.3
8	Мянгад	1052	0.1	23210	3.2
9	Үенч	208791	25.7	218144	30.0
10	Ховд	275	0.03	3540	0.5
11	Эрдэнэбүрэн	419	0.1	8300	1.1
	Нийт	812921	100.0	729873	100.0

Ховд аймгийн навч, шилмүүст ойн сангийн талбай газрын төрлөөр ангилагдсан байдлыг сум тус бүрээр гаргаж 6-р хүснэгт, заган ойн талбай газрын төрлөөр ангилагдсан байдлыг 7-р хүснэгтээр, заг болон шилмүүст ойн сангийн талбай газрын төрлөөр ангилагдсан байдлыг 8-р хүснэгтээр тус тус үзүүлэв.

Навч, шилмүүст ойн сангийн талбайн газрын төрлийн ангилал

Сумын нэр	Ойгоор бүрхэгдсэн талбай			Ойгоор бүрхэгдээгүй талбай					Ойн талбайн дүн	Ойн бус талбай			Ойн бус талбайн дүн	Ойн сан
	Байгалийн ой	Сөөг торлог	Дүн	Тармаг мод	Мод бэлтгэсэн талбай	Ойжих талбай	Ойжуулсан талбай	Дүн		Цагаан энгэр	Мод үржүүлгийн газар	Таг царам		
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалт-Байгалийн цогцолборт газрын хязгаарлалтын бүс														
Үенч	1422		1422	263				263	1685					1685
дүн	1422		1422	263				263	1685					1685
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалт-Ногоон бүс														
Булган	88		88	75				75	163					163
дүн	88		88	75				75	163					163
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс-Хориотой зурвасын ой														
Алтай	289		289	63				63	352					352
Булган	856		856	1137				1137	1993					1993
Буянт	443		443	61				61	504					504
Зэрэг	71		71					0	71					71
Мөнххайрхан	56	13	69	43				43	112					112
Мянгад	965		965	87				87	1052					1052
Үенч	4		4					0	4					4
Ховд	177		177	98				98	275					275
Эрдэнэбүрэн	372		372	47				47	419					419
дүн	3233	13	3246	1536				1536	4782					4782
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс-Заган ой баянбүрд														
Булган				9				9	9					9
Дүн				9				9	9					9
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс-100 га хүртэлх төгөл ой														
Чандмань	173		173	99				99	272					272
дүн	173		173	99				99	272					272

Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс-30 хэмээс дээш налуу газрын ой													
Булган	2456		2456	159				159	2615				2615
Дарви	628		628	532				532	1160				1160
Үенч	86		86	6				6	92				92
дүн	3170		3170	697				697	3867				3867
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс-Улсын хилийн дагуух ой													
Булган	267		267	171				171	438				438
дүн	267		267	171				171	438				438
Аймгийн хэмжээгээр													
Алтай	289		289	63				63	352				352
Булган	3667		3667	1551				1551	5218				5218
Буянт	443		443	61				61	504				504
Дарви	628		628	532				532	1160				1160
Чандмань	173		173	99				99	272				272
Зэрэг	71		71					0	71				71
Мөнххайрхан	56	13	69	43				43	112				112
Мянгад	965		965	87				87	1052				1052
Үенч	1512		1512	269				269	1781				1781
Ховд	177		177	98				98	275				275
Эрдэнэбүрэн	372		372	47				47	419				419
дүн	8353	13	8366	2850				2850	11216				11216

Заган ойн талбайн газрын төрлийн ангилал

Сумын нэр	Ойгоор бүрхэгдсэн талбай			Ойгоор бүрхэгдээгүй талбай					Ойн талбайн дүн	Ойн бус талбай		Ойн бус талбайн дүн	Ойн сан
	Байгалийн ой	Сөөг торлог	Дүн	Тармаг мод	Мод бэлтгэсэн талбай	Загжих талбай	Ойжуулсан талбай	Дүн		Цагаан энгэр	Мод үржүүлгийн газар		
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс-Дархан цаазат газрын онгон бүс													
Алтай	5786	482	6268	98141				98141	104409				104409
дүн	5786	482	6268	98141				98141	104409				104409
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс-Дархан цаазат газрын хамгаалалтын бүс													
Алтай	16042		16042	115333				115333	131375				131375
дүн	16042		16042	115333				115333	131375				131375
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс-Дархан цаазат газрын хязгаарлалтын бүс													
Алтай	12372	575	12947	69882				69882	82829				82829
Үенч	13194		13194	23407				23407	36601				36601
дүн	25566	575	26141	93289				93289	119430				119430
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс-Ногоон бүс													
Булган	504		504	1403				1403	1907				1907
дүн	504		504	1403				1403	1907				1907
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс-Заган ой баянбүрд													
Алтай	17197	1645	18842	24406				24406	43248				43248
Булган	98470	112	98582	107366				107366	205948				205948
Үенч	44416	1950	46366	116048				116048	162414				162414
дүн	160083	3707	163790	247820				247820	411610				411610
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс-Улсын хилийн дагуух ой													
Булган	9429		9429	13621				13621	23050				23050
Үенч	5192		5192	2803				2803	7995				7995
дүн	14621		14621	16424				16424	31045				31045
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс-Орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар нутаг													

Булган	725		725	1204				1204	1929				1929
дүн	725		725	1204				1204	1929				1929
Аймгийн хэмжээгээр													
Алтай	51397	2702	54099	307762				307762	361861				361861
Булган	109128	112	109240	123594				123594	232834				232834
Үенч	62802	1950	64752	142258				142258	207010				207010
дүн	223327	4764	228091	573614				573614	801705				801705

Ховд аймгийн заг болон навч, шилмүүст ойн сангийн газрын төрлийн ангилал

Сумын нэр	Ойгоор бүрхэгдсэн талбай			Ойгоор бүрхэгдээгүй талбай			Ойн талбайн дүн	
	Байгалийн ой	Сөөг, торлог	Дүн	Тармаг мод	Хатсан заг	Ойжих талбай		Дүн
Хамгаалалтын бүсийн ой-Дархан цаазат газрын онгон бүс								
Алтай	5786	482	6268	98141			98141	104409
дүн	5786	482	6268	98141			98141	104409
Хамгаалалтын бүсийн ой-Дархан цаазат газрын хамгаалалтын бүс								
Алтай	16042		16042	115333			115333	131375
дүн	16042		16042	115333			115333	131375
Хамгаалалтын бүсийн ой-Дархан цаазат газрын хязгаарлалтын бүс								
Алтай	12372	575	12947	69882			69882	82829
Үенч	13194		13194	23407			23407	36601
дүн	25566	575	26141	93289			93289	119430
Хамгаалалтын бүсийн ой-Байгалийн цогцолборт газрын хязгаарлалтын бүс								
Үенч	1422		1422	263			263	1685
дүн	1422		1422	263			263	1685
Хамгаалалтын бүсийн ой-Ногоон бүс								
Булган	592		592	1478			1478	2070
дүн	592		592	1478			1478	2070
Хамгаалалтын бүсийн ой-Хориотой зурвасын ой								
Алтай	289		289	63			63	352
Булган	856		856	1137			1137	1993
Буянт	443		443	61			61	504
Зэрэг	71		71					71
Мөнххайрхан	56	13	69	43			43	112

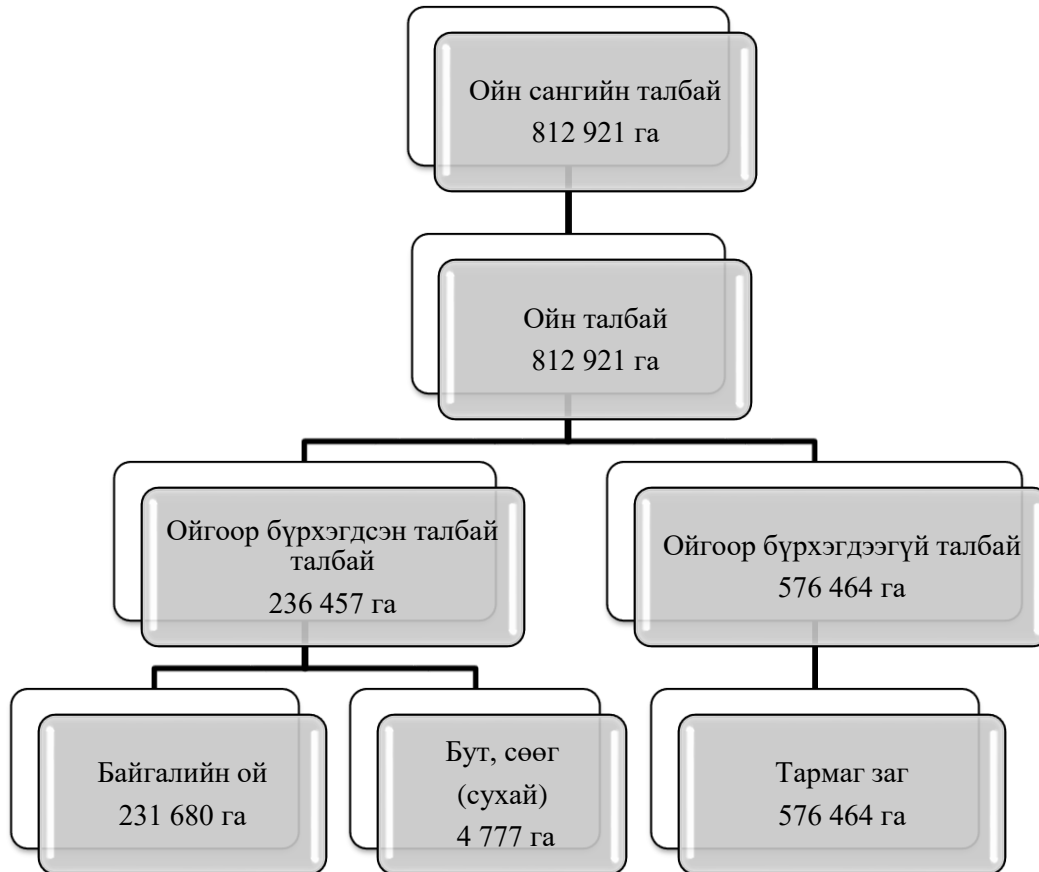
Мянгад	965		965	87		87	1052
Үенч	4		4				4
Ховд	177		177	98		98	275
Эрдэнэбүрэн	372		372	47		47	419
дүн	3233	13	3246	1536		1536	4782
Хамгаалалтын бүс-Заган ой Баянбүрд							
Алтай	17197	1645	18842	24406		24406	43248
Булган	98470	112	98582	107375		107375	205957
Үенч	44416	1950	46366	116048		116048	162414
дүн	160083	3707	163790	247829		247829	411619
Хамгаалалтын бүс-100 га хүртэлх төгөл ой							
Чандмань	173		173	99		99	272
дүн	173		173	99		99	272
Хамгаалалтын бүс-30 хэмээс дээш налуу газрын ой							
Булган	2456		2456	159		159	2615
Дарви	628		628	532		532	1160
Үенч	86		86	6		6	92
дүн	3170		3170	697		697	3867
Хамгаалалтын бүс-Улсын хилийн дагуух ой							
Булган	9696		9696	13792		13792	23488
Үенч	5192		5192	2803		2803	7995
дүн	14888		14888	16595		16595	31483
Хамгаалалтын бүс-Орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар нутаг							
Булган	725		725	1204		1204	1929
дүн	725		725	1204		1204	1929
Аймгийн хэмжээгээр							
Алтай	51686	2702	54388	307825		307825	362213

Булган	112795	112	112907	125145			125145	238052
Буянт	443		443	61			61	504
Дарви	628		628	532			532	1160
Зэрэг	71		71					71
Чандмань	173		173	99			99	272
Мөнххайрхан	56	13	69	43			43	112
Мянгад	965		965	87			87	1052
Үенч	64314	1950	66264	142527			142527	208791
Ховд	177		177	98			98	275
Эрдэнэбүрэн	372		372	47			47	419
Нийт дүн	231680	4777	236457	576464			576464	812921

Ховд аймгийн ойн сангийн нийт талбай 812921 га байгаагаас 236457 га буюу 29.1 хувь нь ойгоор бүрхэгдсэн талбай, 576464 га буюу 70.9 хувь нь ойгоор бүрхэгдээгүй талбай эзэлж байна.

Ховд аймгийн ойн сангийн талбайн газрын төрлийн ангиллыг бүдүүвч 2-оор харуулав.

Бүдүүвч -2

Ойгоор бүрхэгдсэн талбайн 231680 га буюу 98.0 хувь нь байгалийн ой, 4777 га буюу 2.0 хувийг бут, сөөг (сухай) эзэлж байна.

Ойгоор бүрхэгдсэн талбайг (236457 га) аймгийн нийт газар нутгийн хэмжээнд (7613000 га) харьцуулж үзвэл ойрхон чанар 3.1 хувь байна. Тухайн нутаг дэвсгэрийн 30-50 хувь ой модоор хучигдсан байвал экологийн тааламжтай орчин үүсдэг гэсэн дэлхий нийтийн жишиг байдаг.

Ховд аймгийн ой гарал үүслийн хувьд өөрөө аясаараа сэргэн ургасан байгалийн ой бөгөөд ойн хэлбэр нь ихэвчлэн энгийн ой байх ба заримдаа хөгшин моддын доогуур залуу модод ташинга үүсгэж ургаснаас нийлмэл ой үүссэн байна. Ойн бүрэлдэхүүнд заган ой зонхилох бөгөөд нутгийн хойд хэсэгт уулын ар хэсэгт тарж ургасан шинэсэн ой, голын дагуу бургас, улиас, хус, говийн бүсэд сухай, тоорой бага хэмжээгээр тархан ургасан байна.

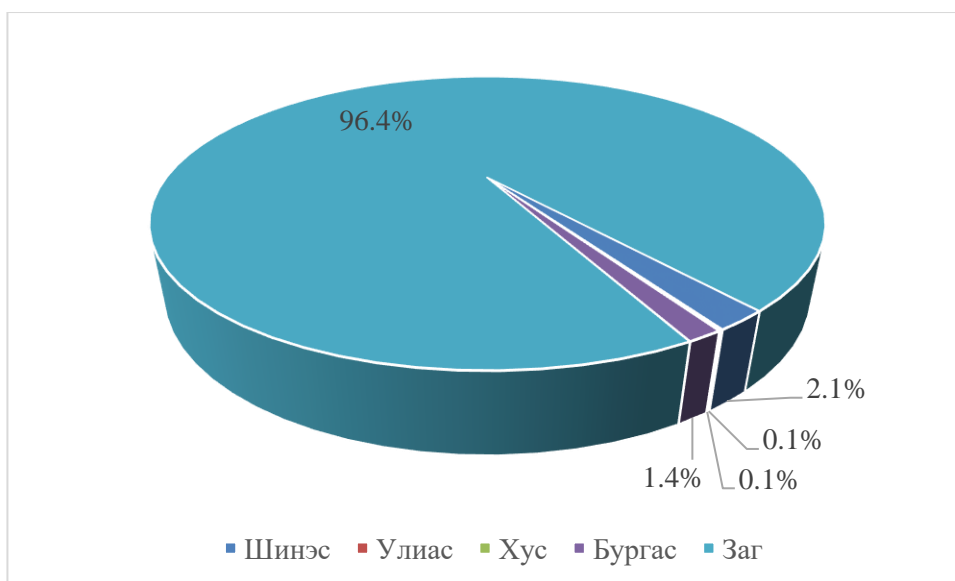
Байгалийн ойд модны төрлийн эзлэх хувь хэмжээг авч үзвэл:

- Заг (*Haloxylon ammodendron*) - 223327 га
- Шинэс (*Pinus sibirica*) - 4806 га
- Улиас (*Populus Laurifolia*) - 131 га
- Хус (*Betula platyphylla Sukacz*) - 234 га
- Бургас (*Sallix sp*) - 3182 га талбайд тархан ургаж байна

Ойн сангийн талбайг хэсэглэл тус бүрээр гаргаж сумын ой зохион байгуулалтын ажлын тайланд хавсаргав. Хэсэглэлүүдийн доторх ялгарлын талбай, нөөц болон таксацын бусад үзүүлэлтүүдийг тухайн сумын “Таксацын бичлэг”-ээс, модны төрөл, тархалтыг “Ойн тархалтын зураг”-аас үзэх боломжтой. Байгалийн ойд модны төрөл тус бүрийн эзлэх хувь хэмжээг 1-р графикаар харуулав.

График 1

Ховд аймгийн ойн санд заган ой хамгийн их буюу 96.4 хувийг эзэлж байгаа бол шинэс 2.1 хувь, бургас 1.4 хувь, улиас 0.1 хувь, хус 0.1 хувийг тус тус эзэлж байна.

Тус аймгийн ойн санг бүрдүүлэгч модын товч тодорхойлолтыг оруулав.

Заг. (*Haloxylon Bge*) Луулийн овгийн ургамал бөгөөд загийн төрлөөс манай оронд зөвхөн цагаан модот заг ургана. Цагаан мотот заг нь манай орны өмнөд хэсэгт баруунаас зүүн тийш 1650 км, хойноос урагшаа 360 км газар нутгийг хамран тархсан. Заг мод нь цөлийн хуурай бусад мод сөөгөөс эрс ялгаатай ба хөрс, ус чийгийн тохиромжтой нөхцөлд 10 метр өндөр ургах тохиолдол байх боловч ихэнхдээ олон салаалж мөчирлөн ургадаг бөгөөд 1.5-3 метр өндөр ургадаг.

Сибирь шинэс (*Larix sibirica* Ledb)

Шинэс мод нь нүцгэн үрт ургамлын хүрээний нарсны овогт багтана. 25-35 метр хүртэл өндөр ургадаг аж ахуйн үнэт мод юм. Тус аймгийн ойд тархан ургасан өндрийн бүх бүслүүрт тохиолдоно. Шинэс (-50) хэмээс дээш хүйтнийг тэсвэрлэдэг. Шилмүүс нь нэг настай, цайвар ногоон өнгөтэй уг руугаа ялимгүй нарийссан 2-4 см урт, 1.5 мм өргөн байна. Хавар эрт гарч зуны турш ургаад намартаа гандаж унана. Шинэс 5 сарын дунд арав хоногоос эхлэн нахиа задран

ногоорч 9 сарын дунд үед гандаж шарлан шилмүүсээ гөвнө. Шинэс нэг гэрт, салангид бэлэгтэй ургамал юм. Түүний эр эм цэцгүүд нь нэг мөчирт байрлаж салхиар тоос хүртэнэ. Тоос хүртэлцэний дараа үр нь 8-9 сард боловсорно. Шинэсний үр боловсрох хугацаа 8 сарын 15-аас 9 сарын 10-ны хооронд болно. Шинэс наранд эвэр сийрэг нөхцөлд 15 насандаа, ой дотор бол 30-50 насандаа үр өгч эхэлнэ. Шинэсний үр далавчтай өндөг хэлбэрийн 3-6 мм урт, 3-4 мм өргөн хатуу, цайвар бор шаргал өнгийн хайрстай байдаг. Сибирь шинэсний боловсорсон боргоцой 4-5 см урт байдаг. Шинэсний их үрийн жил 3-4 жилд нэг удаа давтагдана.

Сибирь шинэс нь гэрэлсэг, ган, хүйтэнд тэсвэртэй -50 хэм ба түүнээс дээш хүйтнийг тэсвэрлэдэг. Энэ онцлог байдлаас сибирь шинэс эх газрын эрс тэс уур амьсгалын нөхцөлд өргөн тархсан байдаг. Хүйтнийг сайн тэсвэрлэдэг тул манай оронд д.т.д. 2400-2650 м өндөрт ургадаг. Хөрсөн дэх харьцангуй бага чийг ба цаг уур түргэн солигдох үед температурын өндөр хэлбэлзлийг давах зэрэг чадвар нь сибирь шинэсийг Монгол Алтайн нурууны онцгой эрс тэс ба хуурай нөхцөлд ургах нөхцөлийг бүрдүүлжээ. Сибирь шинэс хөрсний үржил шим тийм их шаардахгүй. Манай оронд ургах орчны цэвдэг ба цэвдэг бус бүх төрлийн хөрсөн дээр тохиолддог. Манай оронд одоогоор хамгийн олон жил ургаж байгаа Сибирь шинэсийг 2005 онд Увс аймгийн Түргэний уулнаас илрүүлсэн бөгөөд 820 гаруй жилийн настай байна. Харин хамгийн бүдүүн буюу 260 см диаметртэй шинэс Булган аймгийн Тэшиг сумын Тавтын тохой гэдэг газарт байдаг.

Бургасны биологи-экологийн товч тодорхойлолт

Бургас нь орчин зүйн янз бүрийн нөхцөлд тархан ургадаг мод сөөг юм. Манай оронд 40-өөд зүйлийн бургас, хөрс цаг уурын янз бүрийн бүсэд тархан ургаж байна. Бургас нь Бургасны овогт хамаарах бөгөөд түүний зүйлүүд нь өсөлт хөгжилт, хэлбэр хэмжээ, навч, цэцэг, холтос зэрэг биологийн шинж чанараар ялгаатай. Манай оронд бургас 10-15 метр өндөр эсвэл 0.5 метр хүртэл

ургадаг сөөг хэлбэртэй тохиолдоно. Бургас бусад навчит модыг бодвол хавар эрт навч задрахаас өмнө цэцэглэдэг, чийг ихтэй хөрсөнд ургадгаас гадна гэрэлд дуртай ургамал юм. Тус аймгийн байгалийн ойн 1.6 хувийг бургасан ой эзэлж байна.

Гурван дохиурт бургас (*Salix trianda* L.): Манай оронд хамгийн их тархсан бургас. Байгальд голын хөндийн дагуу чийглэг хөрсөнд ургана. Холтос нь хар бараан саарал хальсаар бүрхэгдэнэ. Бор ягаан ба шар ногоон өнгийн хугарамтгай мөчиртэй, залуу мөчир нь сэвсгэр үсэрхэг, навч нь гонзгой, хурц ирмэгтэй урт нь 15 см, дээд тал нь гялгар хар өнгөтэй, доод тал нь цайвар ногоон өнгөтэй. Навч задарсны дараа 4 сарын сүүлч 5 сарын эхээр цэцэглэдэг. Залуу мөчир нь бүдэг шаравтар буюу хүрвэтэр холтос бүхий мөчиртэй 3.0-5.0 метр өндөр сөөг буюу 6-8 метр өндөр мод. Манай оронд гэрийн хана, унь, араг, савар, шээзгий хийж ашигладаг. Холтсон дахь танад 8.3-17.4 хувь байна. Ойн бүслүүрт ургахдаа 43 хувь чанартай. Арьс идээлэх сайн чанартайгаас гадна салицин гарган авах түүхий эд болдог. Холтсыг нь нэрж идээлэх бодис гаргаж авдаг. Модожсон мөчрийн тайрдсаар сайн ургана. Ургах орчны нөхцөл голдоггүй, гэрэлд дуртай ургамал юм. Хот суурин газар цэцэрлэгжүүлэх, ойжуулах, ойн зурвас байгуулах ажилд хэрэглэж болно.

Таван дохиурт бургас (*Salix Pseudopentanra* B.Flooder): Манай орны нөхцөлд 16 метр хүртэл өндөр ургадаг. Эр эм цэцэг тус бүр далавчтай. Цэцгийн дагавар хайрсны суурь цайвар, үзүүр нь бараан хааяа жигд ногоон өнгөтэй. Дохиур 5 (хааяа 3-12). Навчис өндгөрхүү гонзгой 5-13 см урт, 2-4 мм өргөн, дээд гадаргуу нь гялгар ногоон, доод тал нь цайвар, хөрөөн захтай. Залуу мөчир болон дөнгөж задарч байгаа навчис нь наалдамхай сайхан үнэртэй, молцог нь мөн үнэртэй. Эр цэцгийн молцог нь 2-7 см урт, эм нь 1-6 см урт. Үр нь амьдрах чадвараа дараа жилийн хавар хүртэл хадгалдаг. Хөвсгөл, Монгол дагуур, Хэнтий, Ховд, Их нууруудын хотгорын тойрогт хамаарах нутагт ойн бүслүүрт гол мөрний чийглэг буюу намгархаг эрэг, намаг, нуга, чийглэг шинэсэн ой шугуйд голдуу тархана. 5 сард цэцэглэж 6 сард үр боловсорно. Бургасны холтос нь 4-10.5 хувь идээлэх бодистой, чанар нь 50 хувь байна. Мөчрийн тайрдсаар сайн үрждэг. Ямар ч хөрсөнд зохицон ургана. Саваагаар нь янз бүрийн сүлжмэл эдлэл, модожсон ишээр нь гэрийн модны түүхий эд болгон ашиглана. Мөн түлшинд хэрэглэнэ.

Хавтага навчит хус (*Betula platyphylla* Sukacz)

Хусан ой тус аймгийн байгалийн ойн талбайн 37.8 хувийг эзэлнэ. Хавтага навчит хус мод гэрэлд дуртай, хөрсний шим тэжээлийг шаарддаггүй орчныхоо хөрсөнд зохицож ургадаг. Ган гачиг мөөгөнцөр болон хортон шавжид бараг нэрвэгддэггүй, механик гэмтэлд амархан өртдөг. Байгалийн янз бүрийн бүс бүслүүрт харилцан адилгүй хэмжээтэй тархан ургана. 10-15 метр өндөр ургадаг, цагаан үйстэй, мөчир нь гөлгөр шөвгөр оройтой, шаантаг хэлбэрийн өргөн навчтай, цэцэг нь нэг гэрт. Эр цэцэг нь ээмэг хэлбэрээр, эм нь ээмэг буюу баглаа хэлбэрийн баг цэцэгт байрлана. Молцог нь 2.5-4.5 см урт, 7-10 мм голчтой. Хавар 4 дүгээр сарын сүүлч 5 сарын эхээр цэцэглэнэ. Үр нь далавчтай шаргал өнгөтэй. 7 сарын сүүлчээр боловсорч гүйцдэг. Үрийг 7-8 сард түүнэ. Манай орны Хэнтий нурууны салбар уулс, Хангайн нурууны зүүн хэсэг, Монгол дагуурт хамаарах нутагт хусан ой тохиолдоно. Хусны ээмэг хэлбэрийн үр 7 сарын зунд үед хүрэнгэн задардаг.

Улиас (Populus laurifolia Ldb)

Лавр навчит улиас нь өргөн сагсгар титэмтэй дунджаар 18 орчим метр өндөр ургана. Хөхөвтөр саарал холтостой. Навчны дээд тал ногоон, доод тал цайвар ногоон, нахиа нь шар өнгийн наалдамхай зүйлээр бүрхэгдсэн байна. Навч өндгөрхүү юмуу сунгуу өндгөрхүү, алгуур шовхорсон оройтой. Залуу найлзуур хөндлөн огтлолдоо дөрвөн талтай.

Өсөлтийн найлзуурын навч өндгөн юлдэрхүү байна. Залуу навч нь наалдамхай сайхан үнэртэй. Эр цэцэг нь нягт олон тооны дохиуруудаас тогтсон. Үр нь үстэй. Үр нь 6-р сарын сүүлээр боловсордог.

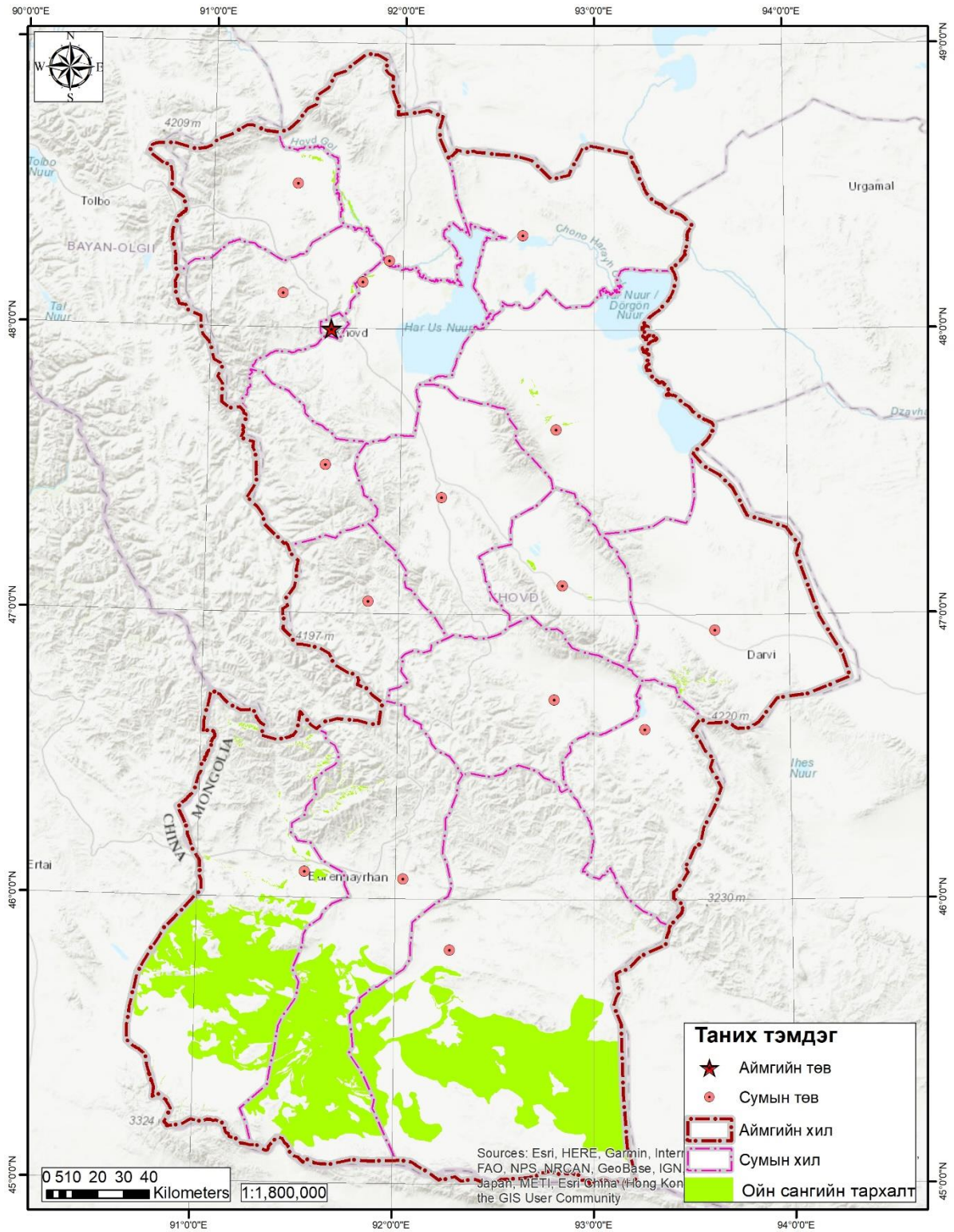
Ховд аймгийн ойн талбайг модны төрөл болон газрын төрлөөр ангилан 9-р хүснэгтээр үзүүлэв.

9-р хүснэгт

Ойн талбай модны төрөл болон газрын төрлөөр тархах нь

Модны төрөл	Ойгоор бүрхэгдсэн талбай			Ойгоор бүрхэгдээгүй талбай				Ойн талбай
	Байгалийн ой	Бут, сөөг	Дүн	Тармаг мод	Шатсан талбай	Ойжих талбай	Дүн	
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүсийн ой-Дархан цаазат газрын онгон бүс								
Заг	5786		5786	98141			98141	103927
Сухай		482	482					482
Дүн	5786	482	6268	98141			98141	104409
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүсийн ой-Дархан цаазат газрын хамгаалалтын бүс								
Заг	16042		16042	115333			115333	131375
Дүн	16042		16042	115333			115333	131375
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүсийн ой-Дархан цаазат газрын хязгаарлалтын бүс								
Заг	25566		25566	92474			92474	118040
Сухай		575	575	815			815	1390
Дүн	25566	575	26141	93289			93289	119430
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс-Байгалийн цогцолборт газрын хязгаарлалтын бүс								
Шинэс	1422		1422	32			32	1454
Улиас				231			231	231
Дүн	1422		1422	263			263	1685
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс-Ногоон бүс								
Заг	504		504	1403			1403	1907
Улиас	70		70	75			75	145
Бургас	18		18					18
Дүн	592		592	1478			1478	2070

Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс-Хориотой зурвасын ой								
Шинэс	4		4					4
Хус	61		61					61
Улиас	43		43	452			452	495
Торлог		13	13				0	13
Бургас	3125		3125	1084			1084	4209
Дүн	3233	13	3246	1536			1536	4782
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс-Заган ой Баянбүрд								
Заг	160083		160083	247820			247820	407903
Улиас				9			9	9
Сухай		3707	3707					3707
Дүн	160083	3707	163790	247829			247829	411619
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүсийн ой-100 га хүртэлх төгөл ой								
Хус	173		173	99			99	272
Дүн	173		173	99			99	272
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс-30 хэмээс дээш налуу газрын ой								
Шинэс	3170		3170	693			693	3863
Улиас				4			4	4
Дүн	3170		3170	697			697	3867
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс-Улсын хилийн дагуух ой								
Шинэс	210		210					210
Улиас	18		18	36			36	54
Заг	14621		14621	16424			16424	31045
Бургас	39		39	135			135	174
Дүн	14888		14888	16595			16595	31483
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс-Орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар нутаг								
Заг	725		725	1204			1204	1929
Дүн	725		725	1204			1204	1929
Аймгийн хэмжээгээр								
Шинэс	4806		4806	725			725	5531
Улиас	131		131	807			807	938
Хус	234		234	99			99	333
Бургас	3182		3182	1219			1219	4401
Заг	223327		223327	572799			572799	796126
Сухай		4764	4764	815			815	5579
Торлог		13	13					13
Дүн	231680	4777	236457	576464			576464	812921

Зураг 12. Ховд аймгийн ойн сангийн ерөнхий тархалт

2.2.2. Ойн сангийн нөөц

Нэгж талбайд ургасан модны ишний нийт эзлэхүүнийг ойн нөөц гэсэн үзүүлэлтээр илэрхийлнэ. Ойн нөөц нь аж ахуйн арга хэмжээг төлөвлөх, заган ойг зохистой ашиглах, хамгаалах, тогтвортой хөгжлийг хангах бодлого чиглэлийг тогтооход гол үзүүлэлт болдог.

Ховд аймгийн ойн сангийн байгалийн ойн нөөц 729873 шоо.метр гэж тогтоогдов. Ойн сангийн нийт нөөцөд байгалийн ойн нөөцөөс гадна тармаг мод болон бүлэг модны нөөц, хатсан, унасан модны нөөц орно.

Байгалийн ойн нөөцийг модны төрөл тус бүрээр авч үзвэл:

- Заг (*Larix sibirica* L) – 94008 шоо метр
- Шинэс (*Larix sibirica* L) – 546960 шоо метр
- Хус (*Betula platyphylla* Sukacz) – 9800 шоо метр
- Улиас (*Populus Laurifolia*) – 5450 шоо метр
- Бургас (*Sallix* sp) – 73650 шоо метр нөөцтэй байна.

Ховд аймгийн ойн сангийн нөөцийн дүнг аж ахуйн төрөл болон сум тус бүрээр гарагж 10-р хүснэгтээр үзүүлэв.

10-р хүснэгт

Ховд аймгийн ойн сангийн нөөц

Сумын нэр	Ойн нөөц	Тармаг мод	Бүлэг мод	Бүх нөөц	Хатсан мод нөөц
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс - Дархан цаазат газрын онгон бүс					
Алтай	2084	10698		12782	
Дүн	2084	10698		12782	
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүсийн ой - Дархан цаазат газрын хамгаалалтын бүс					
Алтай	3968	12677		16645	
Дүн	3968	12677		16645	
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүсийн ой - Дархан цаазат газрын хязгаарлалтын бүс					
Алтай	3490	8229		11719	
Үенч	5707	3483		9190	
Дүн	9197	11712		20909	
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүсийн ой - Байгалийн цогцолборт газрын хязгаарлалтын бүс					
Үенч	179620	6250		185870	
Дүн	179620	6250		185870	
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүсийн ой - Ногоон бүс					
Булган	3532	1340		4872	
Дүн	3532	1340		4872	
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүсийн ой - Хориотой зурвасын ой					
Алтай	5780	2070		7850	
Булган	20740	19170		39910	
Буянт	9480	770	1820	12070	
Зэрэг	1420			1420	

Мөнххайрхан	1860	540		2400	
Мянгад	23210	1320		24530	
Үенч	320			320	
Ховд	3540	980	980	5500	
Эрдэнэбүрэн	8300	470		8770	
Дүн	74650	25320	2800	102770	
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүсийн ой - Заган ой Баянбүрд					
Алтай	7351	3244		10595	
Булган	43238	11662		54900	
Үенч	22663	14339		37002	
Дүн	73252	29245		102497	
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүсийн ой - 100 га хүртэлх төгөл ой					
Чандмань	8580	1500	510	10590	
Дүн	8580	1500	510	10590	
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүсийн ой - 30 хэмээс дээш налуу газрын ой					
Булган	289610	5740		295350	
Дарви	44930	16590		61520	
Үенч	8190	180		8370	
Дүн	342730	22510		365240	
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс - Улсын хилийн дагуух ой					
Булган	29471	3192		32663	
Үенч	2644	280		2924	
Дүн	32115	3472		35587	
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс - Орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар нутаг					
Булган	145	120		265	
Дүн	145	120		265	
Аймгийн хэмжээгээр					
Алтай	22673	36918		59591	
Булган	386736	41224		427960	
Буянт	9480	770	1820	12070	
Дарви	44930	16590		61520	
Зэрэг	1420			1420	
Чандмань	8580	1500	510	10590	
Мөнххайрхан	1860	540		2400	
Мянгад	23210	1320		24530	
Үенч	219144	24532		243676	
Ховд	3540	980	980	5500	
Эрдэнэбүрэн	8300	470		8770	
Нийт дүн	729873	124844	3310	858027	

Тус аймгийн ойн нийт нөөц 858027 шоо.метр байгаагаас 729873 шоо.метр нь байгалийн ойн нөөц, 124844 шоо метр нь тармаг модны нөөц, 3310 шоо метр нь бүлэг модны нөөц байна.

Навч, шилмүүст ойн нөөцийг 11-р хүснэгтээр, заган ойн нөөцийг 12-р хүснэгтээр тус тус үзүүлэв.

11-р хүснэгт

Ховд аймгийн навч, шилмүүст ойн нөөц

Ойн нөөц	Тармаг мод	Бүлэг мод	Ургаа нөөц	Хатсан мод	Унанги мод	Нийт нөөц	Ойн налууугийн бүлгээр			
							I	II	III	IV
Хамгаалалтын бүс: Байгалийн цогцолборт газрын хязгаарлалтын бүс										
179620	6250		185870			185870	350	172900	6370	
Хамгаалалтын бүс: Ногоон бүс										
3280	1200		4480			4480	3280			
Хамгаалалтын бүс: Хориотой зурвасын ой										
74650	25590	2800	103040			103040	74330	320		
Хамгаалалтын бүс: Заган ой баянбүрд										
	270		270			270				
Хамгаалалтын бүс: 100 га хүртэлх төгөл ой										
8580	1500	510	10590			10590	8580			
Хамгаалалтын бүс: 30 хэмээс дээш налуу газрын ой										
342730	22510		365240	90		365330	1000	14000	252570	75160
Хамгаалалтын бүс: Улсын хилийн дагуух ой										
27000	1830		28830			28830	6820	1530	18260	390
Сумын хэмжээгээр										
635860	58880	3310	698050	90		698140	94360	188750	277200	75550

Ховд аймгийн навч, шилмүүст ойн бүх нөөц 698140 шоо.метр байгаагаас 698050 шоо метр нь ургаа ойн нөөц, 90 шоо метр нь хатсан модны нөөц байна гэж тогтоогдсон байна. Ургаа ойн нөөцийн 635860 шоо метр нь байгалийн ойн нөөц байгаа бол 58880 шоо метр нь тармаг модны нөөц, 3310 шоо метр нь бүлэг модны нөөц байна.

Байгалийн ойн нөөцийн 14.8 хувь нь налууугийн I бүлэг буюу 0-15 хэм, 29.7 хувь нь налууугийн II бүлэг буюу 16-25 хэм, 43.6 хувь нь налууугийн III бүлэг буюу 26-35 хэм, 11.9 хувь нь налууугийн IV бүлэг буюу 35 хэмээс дээш налууд тус тус ургаж байна.

Заган ойн нөөц

Загийн өөрийн нь модлогийн бүтэц, ургах орчны өвөрмөц онцлог зэргээс шалтгаалан титмийн тусгалын талбай, сөөгийн жиших тоо гэдэг үзүүлэлтээр загийн нөөцийг доорх томъёог ашиглан тогтоодог.

$$M = S * H * t$$

$$t = \frac{V_k}{V_c}$$

M - Нөөц

S- Титмийн тусгалын талбайн нийлбэр

H- Модны дундаж өндөр /метр/

t - Сөөгийн жиших тоо

V_k-Сөөгийн эзлэхүүн

V_c-Цилиндрийн эзлэхүүн

Судалгааны ажлын үед заган ойн нөөцийг тогтоохдоо дээж талбай байгуулж, тухайн талбайд байгаа бүх заганд хэмжилт хийж титмийн тусгалын талбайн нийлбэр болон дундаж өтгөрлийг олно. Үүний дараа заган ойн нөөц тогтоох стандарт хүснэгтийг ашиглан тооцож гаргана.

Ховд аймгийн заган ойн нөөц

Ойн нөөц	Тармаг заг	Бүлэг мод	Ургаа нөөц	Хатсан заг	Унанги мод	Нийт нөөц	Ойн налууугийн бүлгээр			
							I	II	III	IV
Хамгаалалтын бүс: Дархан цаазат газрын онгон бүс										
2084	10698		12782			12782	2084			
Хамгаалалтын бүс: Дархан цаазат газрын хамгаалалтын бүс										
3968	12677		16645			16645	3780	187		
Хамгаалалтын бүс: Дархан цаазат газрын хязгаарлалтын бүс										
9197	11713		20910			20910	9197			
Хамгаалалтын бүс: Ногоон бүс										
252	140		392			392	252			
Хамгаалалтын бүс: Заган ой баянбүрд										
73253	28976		102229			102229	73253			
Хамгаалалтын бүс: Улсын хилийн дагуух ой										
5115	1642		6757			6757	5115			
Хамгаалалтын бүс: Орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар нутаг										
145	120		265			265	145			
Сумын хэмжээгээр										
94014	65966		159980			159980	93826	187		

Ховд аймгийн заган ойн нийт нөөц 159980 шоо метр гэж тогтоогдсоноос 94014 шоо метр буюу 58.8 хувь нь байгалийн заган ойн нөөц, 65966 шоо метр буюу 41.2 хувь нь тармаг заган ойн нөөц эзэлж байна.

Заган ойн нөөцийг шоо.метр, тонн гэсэн 2 нэгжээр тооцдог. Заган ойн эзлэхүүнийг (м³)-ээр тооцоход стандарт таблиц ашиглах ба эзлэхүүний нэгжээр (м³) илэрхийлсэн нөөцийг хүндийн нэгжид (тонн) шилжүүлэхдээ уг нөөцийн үзүүлэлтийг 0.932 гэсэн коэффициентээр үржүүлж гаргадаг.

2.2.3. Ойн таксацын дундаж үзүүлэлт

Ой нь модны төрөл, нас, өтгөрөл, нөөц болон бусад үзүүлэлтээрээ өөр хоорондоо ялгаатай хэсгүүдээс бүрдэнэ. Нэгэнт дээрх үзүүлэлтүүдээрээ харилцан адилгүй учраас аж ахуйн ач холбогдлоороо ч, тэнд авч хэрэгжүүлэх ойн аж ахуйн арга хэмжээгээрээ ч бас адилгүй байдаг. Ойг өөр хоорондоо ижил төстэй байдлаар нь ялган тогтоох нь ойн таксацын гол асуудлын нэг бөгөөд түүнийг таксацын үзүүлэлтийн ялгаагаар шийддэг.

Ойн таксацын дундаж үзүүлэлтэд ойн гарал үүсэл, бүрэлдэхүүн, нас, өндөр, диаметр, өтгөрөл, 1 га талбайн нөөц, өсвөр модны тоо хэмжээ болон титмийн тусгал зэрэг үзүүлэлтүүд хамаарна. Ой зохион байгуулалтын ажлын үед дээж талбай байгуулан ойд нарийвчилсан хэмжилт тооллого хийж ойн таксацын дундаж үзүүлэлтийг ялгарал тус бүрээр тогтоов.

Гарал үүсэл: Тухайн нутгийн ой нь зөвхөн байгалийн гарал үүсэлтэй ой юм. Заган ой дангаар тохиолдох ба ул хөрсний ус харьцангуй ойр газруудад сухай, бударгана, харгана сөөг бага хэмжээгээр тархан ургасан байна. Шилмүүст болон навчит ой нь дангаар болон холимог байдлаар тохиолдоно.

Дундаж диаметр: Ойн судалгаанд модны ишний дундаж диаметрийг цээжний өндөрт буюу 1,3 метр өндөрт хэмжиж тогтоодог. Харин говийн бүсийн ургамал ургах орчноосоо хамааран гол ишнийх нь өндөр зарим нөхцөлд тодорхой мэдэгдэхгүй байх тохиолдол байдаг тул ишний голчийг цээжний өндөрт тогтоох боломжгүй байдаг.

Иймд голчийг газрын гадаргын орчмоор хэмжиж тогтооно. Газрын гадарга орчмоос олон иш салаалсан тохиолдолд салаа бүрийн диаметрийг хэмжиж арифметик дунджаар тогтоодог. Загийн ишний голчийг тогтоох нь техник ажиллагаа ихтэй учраас нөөцийг тогтоох гол үзүүлэлт болгож ишний дундаж диаметрийн оронд титмийн диаметрийг ашигладаг.

Дундаж өндөр: Ой нь нас ургах орчноосоо шалтгаалан өндөр нь газар бүрд харилцан адилгүй байна. Дээж талбайн хэмжилтээр загийг гол ишний дагуу хэмжиж дундаж өндрийг тогтоодог бол шилмүүст модонд өндөр хэмжигч багажаар тогтоодог.

Дундаж нас: Насны анги бүрийн нөөцийг мөн ангийн дундаж насаар нь үржүүлсэн үржвэрүүдийн нийлбэрийг насны ангийн нөөцийн нийлбэрт хувааж дундаж насыг тогтооно. Ойн дундаж насыг насны ангийн хүснэгтэд дараах томъёогоор тооцож тодорхойлов.

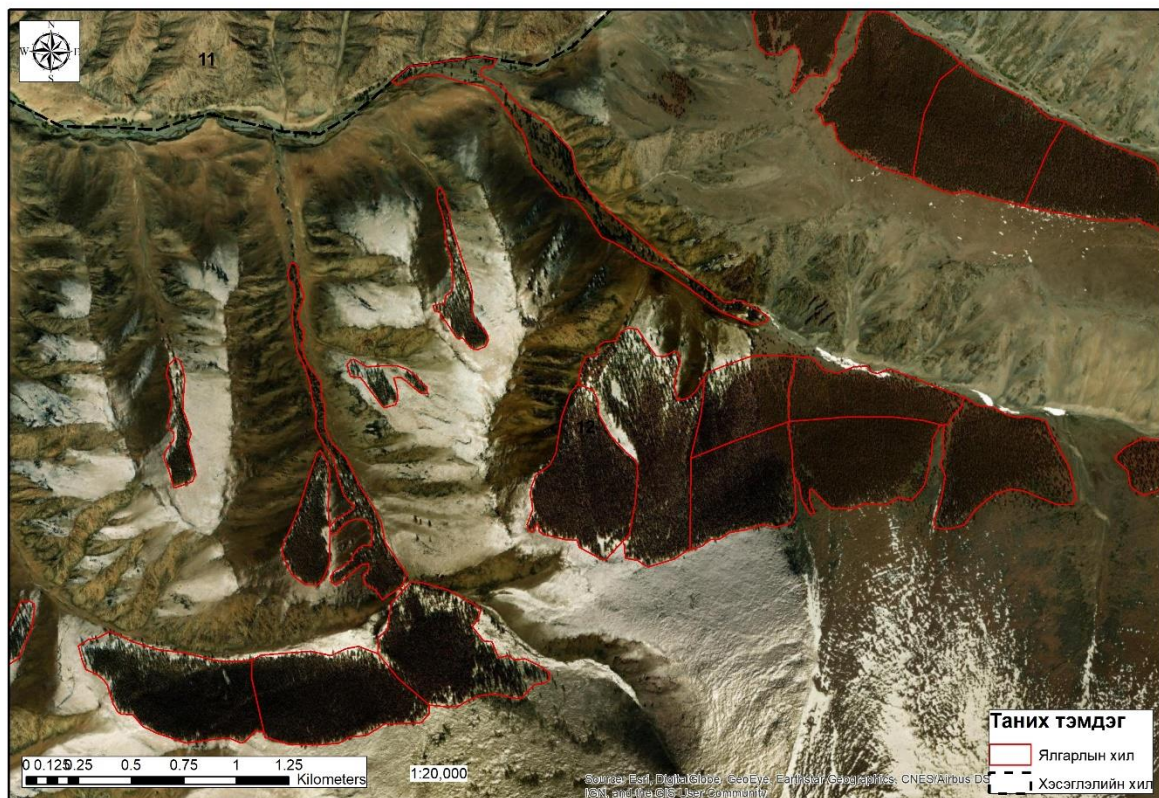
$$A1M1+A2M2+\dots+A_nM_n/M1+M2+\dots+M_n$$

A1, A2, A3

A_n- насны бүлгийн дундаж нас

M1, M2, M3

M_n-насны бүлгийн нөөц

Зураг 13. Шилмүүст ойг ялгаралд хуваасан байдал

Ховд аймгийн навч, шилмүүст ойн таксацын дундаж үзүүлэлтийг 13-р хүснэгтээр, заган ойн таксацын дундаж үзүүлэлтийг 14-р хүснэгтээр, нийт ойн сангийн таксацын дундаж үзүүлэлтийг 15-р хүснэгтээр тус тус үзүүлэв.

Навч, шилмүүст ойн сангийн таксацын дундаж үзүүлэлт

Модны төрөл	Байгалийн ойн талбай (га)	Бүх нөөц (ш.м)	Б.Г.Х ойн талбай (га)	Б.Г.Х ойн нөөц (ш.м)	Бүх дундаж өсөлт (ш.м)	Дундаж			Б.Г.Х ойн 1 га-н нөөц (ш.м)	Ойгоор бүрхэгдсэн 1 га талбайн	
						нас (жил)	бонитет	өтгөрөл		нөөц (ш.м)	өсөлт (ш.м)
Хамгаалалтын бүс: Байгалийн цогцолборт газрын хязгаарлалтын бүс											
Шинэс	1,422	179620	1141	149000	1,444	124.4	4	0.51	130.59	126.32	1.02
Хамгаалалтын бүс: Ногоон бүс											
Улиас	70	2,920	70.00	2,920	44	67.1	5.0	0.38	41.71	41.71	0.62
Бургас	18	360			24	15.0	5.0	0.40		20.00	1.33
Хамгаалалтын бүс: Хориотой зурвасын ой											
Шинэс	4.00	320.00	4.00	320.00	2	130.00	4.00	0.30	80.00	80.00	0.62
Хус	61.00	1,220.00			72	16.96	5.00	0.40		20.00	1.18
Улиас	43.00	1,630.00	27.00	1,150.00	24	67.26	5.00	0.30	42.59	37.91	0.56
Бургас	3,125	71,480			2,409	29.7	4.8	0.38		22.87	0.77
Хамгаалалтын бүсийн ой: 100 га хүртэлх төгөл ой											
Хус	173	8,580			186	46.3	5.0	0.36		49.60	1.07
Хамгаалалтын бүсийн ой: 30 хэмээс дээш налуу газрын ой											
Шинэс	3,170	342,730	2,503	279,360	2,540	134.9	5.0	0.47	111.61	108.12	0.80
Хамгаалалтын бүс: Улсын хилийн дагуух ой											
Шинэс	210	24,290	193	22,760	167	145.7	43.9	0.48	117.93	115.67	0.79
Улиас	18	900	18	900	12	75.0	5.0	0.30	50.00	50.00	0.67
Бургас	39	1,810			35	51.2	5.0	0.44		46.41	0.91
Аймгийн хэмжээгээр											
Шинэс	4,806	546,960	3,841	451,440	3,992	137	4.7	0.49	117.53	113.81	0.83
Хус	234	9,800	-	-	230	43	5.0	0.38		41.88	0.98
Улиас	131	5,450	115	4,970	78	70	5.0	0.34	43.22	41.60	0.59
Бургас	3,182	73,650	-	-	2,447	30	4.8	0.39		23.15	0.77
Дүн	8,353	635,860	3,956	456,410	2,855		4.8	0.44	115.37	76.12	0.34

Заган ойн таксацын дундаж үзүүлэлт

Модны төрөл	Байгалийн ойн талбай (га)	Бүх нөөц (ш.м)	Б.Г.Х ойн талбай (га)	Б.Г.Х ойн нөөц (ш.м)	Бүх дундаж өсөлт (ш.м)	Дундаж			Б.Г.Х ойн 1 га-н нөөц (ш.м)	Ойгоор бүрхэгдсэн 1 га талбайн	
						нас (жил)	бонитет	өтгөрөл		нөөц (ш.м)	өсөлт (ш.м)
Хамгаалалтын бүсийн ой- Дархан цаазат газрын онгон бүс											
Заг	5,786	2,084			90	23.2	5.0	0.35		0.36	0.01
Хамгаалалтын бүсийн ой- Дархан цаазат газрын хамгаалалтын бүс											
Заг	16,042	3,968			171	23.1	5.0	0.34		0.24	0.01
Хамгаалалтын бүсийн ой- Дархан цаазат газрын хязгаарлалтын бүс											
Заг	25,566	9,197			750	12.3	5.0	0.35		0.50	0.03
Хамгаалалтын бүсийн ой- Ногоон бүс											
Заг	504	252			16	15.0	5.0	1.00		0.50	0.03
Хамгаалалтын бүсийн ой- Заган ой баянбүрд											
Заг	160,083	73,253			5,849	12.5	5.0	0.51		0.34	0.03
Хамгаалалтын бүсийн ой- Улсын хилийн дагуух ой											
Заг	14,621	5,115			164	15.0	5.0	0.41		0.26	0.01
Хамгаалалтын бүсийн ой- Орон нутгийн тусгай хамгаалалттай гзар нутаг											
Заг	725	145			9	15.0	5.0	0.30		0.20	0.01
Аймгийн хэмжээгээр											
Заг	223,327	94,014	-	-	3,098	15.0	5.0	0.46	-	0.42	0.03
Дүн	223,327	94,014	-	-	3,098	15.0	5.0	0.46		0.42	0.03

Ховд аймгийн ойн сангийн таксацын дундаж үзүүлэлт

Модны төрөл	Байгалийн ойн талбай /га /	Бүх нөөц /ш.м/	Б.Г.Х ойн талбай /га/	Б.Г.Х ойн нөөц /ш.м/	Бүх дундаж өсөлт /ш.м /	Дундаж			Б.Г.Х ойн 1га-н нөөц	Ойгоор бүрхэгдсэн талбайн 1 га-н	
						нас /жил /	бонитет	өтгөрөл		нөөц /ш.м/	өсөлт /ш.м/
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс - Дархан цаазат газрын онгон бүс											
Заг	5786	2084			90.0	23.16	3.0	0.35		0.36	0.01
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс - Дархан цаазат газрын хамгаалалтын бүс											
Заг	16042	3968			171.0	23.1	3.0	0.34		0.2	0.01
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс - Дархан цаазат газрын хязгаарлалтын бүс											
Заг	25566	9197			750.0	12.25	3.0	0.35		0.4	0.02
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс - Байгалийн цогцолборт газрын хязгаарлалтын бүс											
Шинэс	1422	179620	1141	149000	1443.0	124.4	4.0	0.51	130.58	126.3	1.01
Аж ахуйн бүс: Хамгаалалтын бүс-Ногоон бүс											
Улиас	70	2920	70	2920	43	67.05	5.0	0.38	41.71	41.71	0.62
Заг	504	252			16	15	5.0	1		0.5	0.03
Бургас	18	360			24	15	5.0	0.4		20.0	1.33
Аж ахуйн бүс: Хамгаалалтын бүс -Хориотой зурвасын ой											
Шинэс	4	320	4	320	2	130	4.0	0.3	80.00	80.0	0.61
Хус	61	1220			71	16.96	5.0	0.4		20.0	1.17
Улиас	43	1630	27	1150	24	67.26	5.0	0.3	42.59	37.9	0.56
Бургас	3125	71480			2408	29.67	4.8	0.38		22.9	0.77
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс - Заган ой Баянбүрд											
Заг	160083	73253			5849.0	12.52	2.99	0.51		0.5	0.03
Аж ахуйн бүс: Хамгаалалтын бүс-100 га хүртэлх төгөл ой											
Хус	173	8580			185.0	46.25	5.0	0.36		49.6	1.07
Аж ахуйн бүс: Хамгаалалтын бүс-30 хэмээс дээш налуу газрын ой											

Шинэс	3170	342730	2503	279360	2539	134.94	4.9	0.47	111.61	108.1	0.80
Аж ахуйн бүс: Хамгаалалтын бүс-Улсын хилийн дагуух ой											
Шинэс	210	24290	193	22760	166	145.72	4.1	0.48	117.93	115.7	0.79
Улиас	18	900	18	900	12	75	5.0	0.3	50.00	50.0	0.66
Заг	14621	5115			520	9.83	3.0	0.38		0.3	0.03
Бургас	39	1810			35	51.51	5.0	0.5		46.4	0.90
Аж ахуйн бүс: Хамгаалалтын бүс-Улсын хилийн дагуух ой											
Заг	725	145			9	15	3.0	0.3		0.2	0.01
Аймгийн хэмжээгээр											
Шинэс	4806	546960	3841	451440	3992.4	137.0	4.7	0.49	117.53	113.8	0.83
Хус	234	9800	0	0	230.0	42.6	5.0	0.38		41.9	0.98
Улиас	131	5450	115	4970	79.7	68.4	5.0	0.54	43.22	41.6	0.61
Бургас	3182	73650			2446.8	30.1	4.8	0.39		23.1	0.77
Заг	223327	94014			6267.6	15.0	3.0	0.47		0.4	0.03
Дүн	231680	729874	3956	456410	13016.6		3.1	0.46	115.37	3.2	0.06

Ховд аймгийн ойн бүх дундаж өсөлт 13016.6 м^3 , дундаж өтгөрөл 0.46, бонитет 3.1, байгалийн ойн 1 га талбайн нөөц 3.2 м^3 , 1 га-ийн өсөлт 0.06 м^3 байна.

2.2.4. Ойн нас, насны анги, насны бүлэг

Ойн нас бол ойн үеллийг үүсгэсэн дундаж насаар илэрхийлэгдэнэ. Модны насыг тодорхойлохдоо түүний хожуул дээрх жилийн цагаригийг тоолох буюу модыг унагалгүйгээр насны өрөм хэмээх багажаар өрөмдөж тоолж тогтоодог.

Ойн эдийн засгийн ач холбогдолд мэдэгдэхүйц өөрчлөлт гарахааргүй тийм жилийн тоог насны анги гэсэн үзүүлэлтээр илэрхийлэхээс гадна төрөл бүрийн моддын өсөлт, хөгжилтийн эрчмээс хамаараад моддын насны анги харилцан адилгүй байдаг. Үүнтэй уялдан "Ой зохион байгуулалтын ажил гүйцэтгэх заавар"-т зааснаар шилмүүст модны насны нэг ангийг 20 жилээр, навчит модны насны нэг ангийг 10 жилээр, бут сөөгийн насны нэг ангийг 5 жилээр авлаа. Мөн заг модны байгальд ургах биологийн өвөрмөц онцлогоос шалтгаалан насны ангийн үргэлжлэх хугацааг 5 жилээр тооцов.

Ер нь байгалийн ойн экологийн ач холбогдлыг алдагдуулахгүйгээр ашиглах нөгөө талаар мод, модон материалын байнга өсөн нэмэгдэж байгаа эрэлт хэрэгцээг тасралтгүй хангах хамгийн гол үндэс нь насны зөв бүтэцтэй ой бий болгох үүний үр дүнд талбай, нөөцийг насны ангиар жигд байршуулах тийм ойн аж ахуйн үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх нь чухал байдаг.

Модны насыг жилийн цагаригийн тоогоор буюу ургасан жилийн тоогоор тодорхойлдог бол загийн хувьд модлогийн бүтэц, ишний хэлбэр, үндэсний хүзүүний байршлын өвөрмөц онцлог зэргээс шалтгаалан насыг нь бусад модтой ижил цагаригаар нь тодорхойлох боломжгүй байдаг.

Ургамал ургалтын хугацаанд загийн ишэнд золумын хэд хэдэн давхарга үүсэх бөгөөд шинээр үүсэж байгаа модлогийн хэсэг нь тасалдаж мурийж мушгирч тогтох учраас иш, мөчир нь муруй тахир, хөндлөн огтлолоороо сэнсэрч мурийсан (гажсан) хэлбэртэй байдаг. Түүнчлэн заг үндэсний хүзүүний орчмоос олон салаалж багсайж ургах бөгөөд ихэнх тохиолдолд үндэсний хүзүү нь элсэнд дарагдаж хөрсний гадаргаас доош байрладаг зэрэг өвөрмөц онцлогоос шалтгаалан загийн насыг бусад модтой адил жилийн цагаригаар тодорхойлох боломжгүй юм.

Иймээс загийн насыг дээж талбай дээр хийсэн хэмжилт тооцооны үндсэн дээр дараах томъёогоор тогтооно.

$$A = \frac{t * H}{H - n}$$

T - Мөчрийн уулзварын зангилаа

H - Мөчрийн уулзвар модны өндөр /метр/

N - Газрын гадаргаас титмийн хамгийн доод мөчрүүдийн уулзвар зангилаа хүртэлх гол ишний дагуух өндөр /метр/

Ой зохион байгуулалтын ажлын явцад дээж талбайн хэмжилтийн дүнг нэгтгэн нас тодорхойлох томъёог ашиглан заган ойн насыг тогтоов. Байгалийн ойн талбай, нөөц насны ангиар тархсан байдлыг 16-р хүснэгтээр үзүүлэв.

Байгалийн ойн талбай, нөөц насны ангиар тархах нь

Модны төрөл	Налуугийн бүлэг	талбай-га нөөц-ш.м	Насны анги										Дүн	Дундаж	
			1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		өсөлт	нас
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс- Дархан цаазат газрын онгон бүс															
Заг	0-15	талбай-га			1388	525	3765	108					5786		
	1-р	нөөц-ш.м			277	105	1637	64					2083	0.10	21.0
	Заг	талбай-га			1388	525	3765	108					5786		
	дүн	нөөц-ш.м			277	105	1637	64					2083	0.10	21.0
Дүн	талбай-га			1388	525	3765	108					5786			
	нөөц-ш.м			277	105	1637	64					2083			
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс-Дархан цаазат газрын хамгаалалтын бүс															
Заг	0-15	талбай-га			2509		8404	4503					15416		
	1-р	нөөц-ш.м			752		1756	1271					3779	0.17	22.2
	16-30	талбай-га						626					626		
	2-р	нөөц-ш.м						187					187	0.01	27.5
Дүн	талбай-га			2509		8404	5129					16042			
	нөөц-ш.м			752		1756	1458					3966			
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс-Дархан цаазат газрын хязгаарлалтын бүс															
Заг	0-15	талбай-га		13194	691	163	11518						25566		
	1-р	нөөц-ш.м		5707	207	97	3185						9196	0.71	12.9
	Заг	талбай-га		13194	691	163	11518						25566		
	дүн	нөөц-ш.м		5707	207	97	3185						9196	0.71	12.9
Дүн	талбай-га		13194	691	163	11518						25566			
	нөөц-ш.м		5707	207	97	3185						9196	0.71	12.9	
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс-Байгалийн цогцолборт газрын хязгаарлалтын бүс															
Шинэс	0-15	талбай-га							5				5		
	1-р	нөөц-ш.м							350				350	0.00	130.0

	16-25	талбай-га		18			36	201	1113				1368		
	2-р	нөөц-ш.м		720			3240	23280	145660				172900	1.37	126.1
	26-35	талбай-га		26					23				49		
	3-р	нөөц-ш.м		3380					2990				6370	0.08	76.9
	Шинэс	талбай-га		44			36	201	1141				1422		
	дүн	нөөц-ш.м		4100			3240	23280	149000				179620	1.44	124.4
	Дүн	талбай-га		44			36	201	1141				1422		
		нөөц-ш.м		4100			3240	23280	149000				179620		
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс-Ногоон бүс															
Улиас	0-15	талбай-га							58	12			70		
	1-р	нөөц-ш.м							2320	600			2920	0.04	67.1
	Улиас	талбай-га							58	12			70		
	дүн	нөөц-ш.м							2320	600			2920	0.04	67.1
Заг	0-15	талбай-га			504								504		
	1-р	нөөц-ш.м			252								252	0.01	17.5
	Заг	талбай-га			504								504		
	дүн	нөөц-ш.м			252								252	0.01	17.5
Бургас	0-15	талбай-га		18									18		
	1-р	нөөц-ш.м		360									360	0.02	15.0
	Бургас	талбай-га		18									18		
	дүн	нөөц-ш.м		360									360	0.02	15.0
	Дүн	талбай-га		18		504			58	12			592		
		нөөц-ш.м		360		252			2320	600			3532		
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс-Хориотой зурвасын ой															
Шинэс	16-25	талбай-га							4				4		
	2-р	нөөц-ш.м							320				320	0.00	130.0
	Шинэс	талбай-га							4				4		
	дүн	нөөц-ш.м							320				320	0.00	130.0
	0-15	талбай-га		49	12								61		

Хус	1-р	нөөц-ш.м		980	240							1220	0.07	17.0
	Хус	талбай-га		49	12							61		
	дүн	нөөц-ш.м		980	240							1220	0.07	17.0
Улиас	0-15	талбай-га						16	10	17		43		
	1-р	нөөц-ш.м						480	300	850		1630	0.02	67.3
	Улиас	талбай-га						16	10	17		43		
	дүн	нөөц-ш.м						480	300	850		1630	0.02	67.3
Бургас	0-15	талбай-га	1	724	1537	65	495	303				3125		
	1-р	нөөц-ш.м	20	14480	36270	1620	10960	8130				71480	2.41	29.7
	Бургас	талбай-га	1	724	1537	65	495	303				3125		
	дүн	нөөц-ш.м	20	14480	36270	1620	10960	8130				71480	2.41	29.7
Дүн	талбай-га	1	773	1549	65	495	319	14	17			3233		
	нөөц-ш.м	20	15460	36510	1620	10960	8610	620	850			74650		
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс-Заган ой Баянбүрд														
Заг	0-15	талбай-га		41832	65004	38101	13340	1806				160083		
	1-р	нөөц-ш.м		20977	36031	13419	2464	362				73253	5.91	12.4
	Заг	талбай-га		41832	65004	38101	13340	1806				160083		
	дүн	нөөц-ш.м		20977	36031	13419	2464	362				73253	5.91	12.4
Дүн	талбай-га		41832	65004	38101	13340	1806				160083			
	нөөц-ш.м		20977	36031	13419	2464	362				73253	5.91	12.4	
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс-100 га хүртэлх төгөл ой														
Хус	0-15	талбай-га				90		83				173		
	1-р	нөөц-ш.м				3750		4830				8580	0.19	46.3
	Хус	талбай-га				90		83				173		
	дүн	нөөц-ш.м				3750		4830				8580	0.19	46.3
Дүн	талбай-га				90		83				173			
	нөөц-ш.м				3750		4830				8580	0.19	46.3	
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүсийн ой-30 хэмээс дээш налуу газрын ой														
Шинэс	0-15	талбай-га									10		10	

	1-р	нөөц-ш.м							1000			1000	0.01	150.0
	16-25	талбай-га				23		95	31			149		
	2-р	нөөц-ш.м				2070		9450	2480			14000	0.11	127.6
	26-35	талбай-га		38	276	9	174	588	1049	25	156	2315		
	3-р	нөөц-ш.м		2000	30020	360	13140	55310	124090	2250	25400	252570	1.84	137.2
	35-с дээш	талбай-га		19	78		50	239	285		25	696		
	4-р	нөөц-ш.м		2280	10500		3000	23450	33680		2250	75160	0.58	128.5
	Шинэс	талбай-га		57	354	32	224	922	1375	25	181	3170		
	дүн	нөөц-ш.м		4280	40520	2430	16140	88210	161250	2250	27650	342730	2.54	134.9
	Дүн	талбай-га		57	354	32	224	922	1375	25	181	3170		
		нөөц-ш.м		4280	40520	2430	16140	88210	161250	2250	27650	342730		
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүсийн ой-Улсын хилийн дагуух ой														
Шинэс	0-15	талбай-га									30	30		
	1-р	нөөц-ш.м									4110	4110	0.02	190.0
	16-25	талбай-га				17						17		
	2-р	нөөц-ш.м				1530						1530	0.02	90.0
	26-35	талбай-га						79	81			160		
	3-р	нөөц-ш.м						8820	9440			18260	0.13	140.3
	35-с дээш	талбай-га							3			3		
	4-р	нөөц-ш.м							390			390	0.00	150.0
	Шинэс	талбай-га				17		79	84		30	210		
	дүн	нөөц-ш.м				1530		8820	9830		4110	24290	0.17	145.7
Улиас	0-15	талбай-га							18			18		
	1-р	нөөц-ш.м							900			900	0.01	75.0
	Улиас	талбай-га							18			18		
	дүн	нөөц-ш.м							900			900	0.01	75.0
Заг	0-15	талбай-га		5192	9429							14621		
	1-р	нөөц-ш.м		2644	2471							5115	0.41	12.3
	Заг	талбай-га		5192	9429							14621		

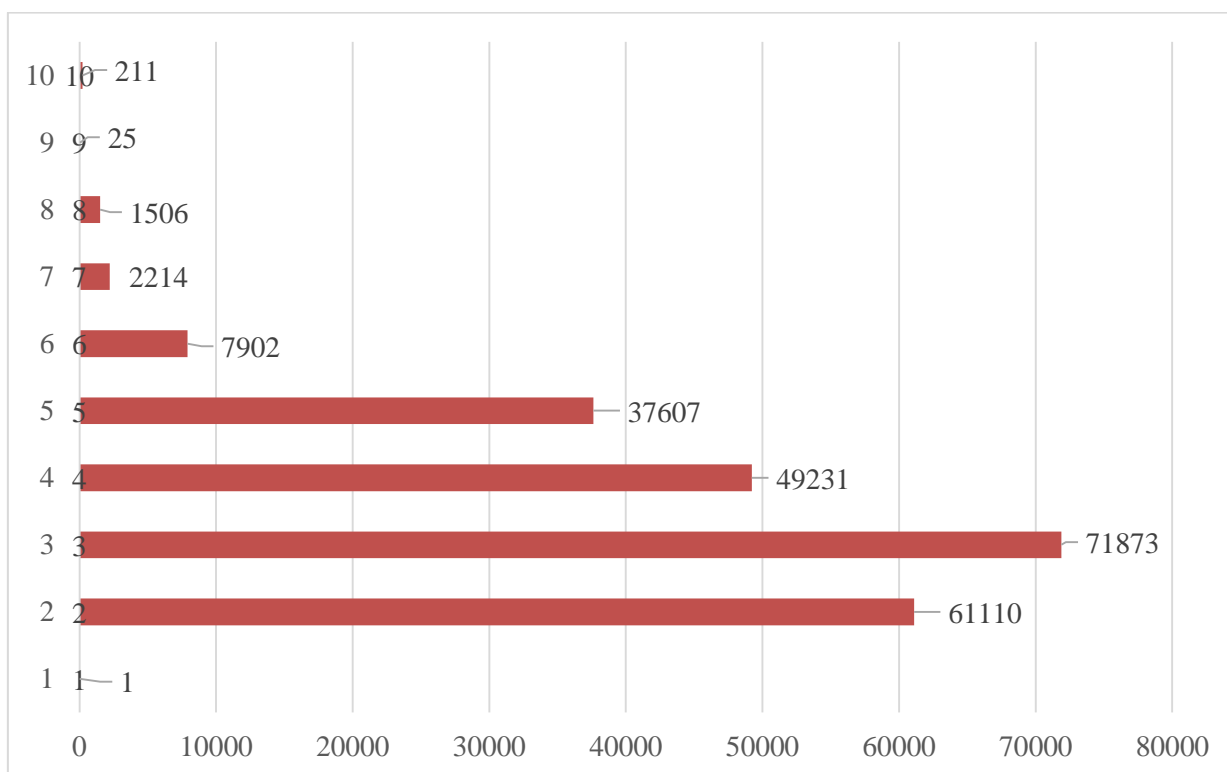
Бургас	дүн	нөөц-ш.м		2644		2471						5115	0.41	12.3	
	0-15	талбай-га			7			32				39			
	1-р	нөөц-ш.м			210			1600				1810	0.04	51.5	
	Бургас	талбай-га			7			32				39			
	дүн	нөөц-ш.м			210			1600				1810	0.04	51.5	
Дүн	талбай-га			5192	7	9429	17	32	79	102		30	14888		
	нөөц-ш.м			2644	210	2471	1530	1600	8820	10730		4110	32115		
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс-Орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар нутаг															
Заг	0-15	талбай-га			725							725			
	1-р	нөөц-ш.м			145							145	0.01	12.5	
	Заг	талбай-га			725							725			
	дүн	нөөц-ш.м			145							145	0.01	12.5	
Дүн	талбай-га			725								725			
	нөөц-ш.м			145								145			
Аймгийн хэмжээгээр															
Шинэс	0-15	талбай-га							5	10		30	45		
	1-р	нөөц-ш.м							350	1000		4110	5460	0.03	178.8
	16-25	талбай-га		18		76	201	1212	31			1538			
	2-р	нөөц-ш.м		720		6840	23280	155430	2480			188750	1.50	126.0	
	26-35	талбай-га		64		276	9	174	690	1130	25	156	2524		
	3-р	нөөц-ш.м		5380		30020	360	13140	67120	133530	2250	25400	277200	2.04	136.0
	35-с дээш	талбай-га		19		78		50	239	288		25	699		
	4-р	нөөц-ш.м		2280		10500		3000	23450	34070		2250	75550	0.59	128.7
	Шинэс	талбай-га		101		354	85	425	2146	1459	25	211	4806		
дүн	нөөц-ш.м		8380		40520	7200	39420	246350	171080	2250	31760	546960	4.14	132.0	
Хус	0-15	талбай-га		49	12	90		83				234			
	1-р	нөөц-ш.м		980	240	3750		4830				9800	0.23	42.6	
	Хус	талбай-га		49	12	90		83				234			
	дүн	нөөц-ш.м		980	240	3750		4830				9800	0.23	42.6	

Улиас	0-15	талбай-га						16	68	47			131		
	1-р	нөөц-ш.м						480	2620	2350			5450	0.08	68.4
	Улиас	талбай-га						16	68	47			131		
	дүн	нөөц-ш.м						480	2620	2350			5450	0.08	68.4
Бургас	0-15	талбай-га	1	742	1544	65	495	335					3182		
	1-р	нөөц-ш.м	20	14840	36480	1620	10960	9730					73650	2.44	30.1
	Бургас	талбай-га	1	742	1544	65	495	335					3182		
	дүн	нөөц-ш.м	20	14840	36480	1620	10960	9730					73650	2.44	30.1
Заг	0-15	талбай-га		60218	70317	48722	37027	6417					222701		
	1-р	нөөц-ш.м		29328	37412	16344	9042	1697					93823	7.19	13.0
	16-25	талбай-га						626					626		
	2-р	нөөц-ш.м						187					187	0.01	27.5
	Заг	талбай-га		60218	70317	48722	37027	7043					223327		
	дүн	нөөц-ш.м		29328	37412	16344	9042	1884					94010	7.19	13.1
Нийт дүн	талбай-га	1	61110	71873	49231	37607	7902	2214	1506	25	211	231680			
	нөөц-ш.м	20	53528	74132	62234	27202	56344	248970	173430	2250	31760	729870			

Ховд аймгийн ойн талбай насны ангиар тархсан байдлыг 2-р графикаар харуулав.

График 2

Байгалийн ойн талбай насны ангиар тархах нь

Тус аймгийн ойн талбайн 0.0004 хувийг I насны анги, 26.4 хувийг II насны анги, 31.0 хувийг III насны анги, 21.2 хувийг IV насны анги, 16.2 хувийг V насны анги, 3.4 хувийг VI насны анги, 1.0 хувийг VII анги, 0.7 хувийг VIII насны анги, 0.01 хувийг IX насны анги, 0.1 хувийг X насны ангийн ой эзэлж байна. Насны ангийн энэ тооцоо нь зөвхөн байгалийн ойн ангилалд хийгддэг бөгөөд тармаг заг, ойжих талбайд ургаж байгаа мод тооцоонд ордоггүй.

Ойн аж ахуйн ач холбогдлыг илэрхийлэх зорилгоор шилмүүст ойг залуу ой, дунд насны ой, болц гүйцэж яваа ой, болц гүйцсэн хөгшин ой гэсэн насны 4 бүлэгт хуваадаг бол заган ойг залуу ой, дунд насны ой, болц гүйцэж яваа ой, болц гүйцсэн ой, хөгшин ой гэсэн насны 5 бүлэгт хуваадаг. Ойн насны бүлгийг үндэслэн ойг хамгаалах, ашиглах, нөхөн сэргээх арга хэмжээг төлөвлөнө.

Ховд аймгийн навч, шилмүүст ойн насны бүлгийн ангиллыг 17-р хүснэгтээр, заган ойн насны бүлгийн ангиллыг 18-р хүснэгтээр тус тус үзүүлэв.

Навч, шилмүүст ойн насны бүлгийн ангилал

Модны төрөл	Насны бүлэг								Дүн	
	Залуу ой		Дунд насны ой		Болц гүйцэж яваа ой		Болц гүйцсэн, хөгшин ой			
	талбай	нөөц	талбай	нөөц	талбай	нөөц	талбай	нөөц	талбай	нөөц
Хамгаалалтын бүс - Байгалийн цогцолборт газрын хязгаарлалтын бүс										
Шинэс	44	4100	36	3240	201	23280	1141	149000	1422	179620
Дүн	44	4100	36	3240	201	23280	1141	149000	1422	179620
Хамгаалалтын бүс - Ногоон бүсийн ой										
Улиас							70	2920	70	2920
Бургас	18	360							18	360
Дүн	18	360					70	2920	88	3280
Хамгаалалтын бүс -Хориотой зурвасын ой										
Шинэс							4	320	4	320
Хус	49	980	12	240					61	1220
Улиас					16	480	27	1150	43	1630
Бургас	725	14500	2097	48850	303	8130			3125	71480
Дүн	774	15480	2109	49090	319	8610	31	1470	3233	74650
Хамгаалалтын бүс -100 га хүртэлх төгөл ой										
Хус			90	3750	83	4830			173	8580
Дүн			90	3750	83	4830			173	8580
Хамгаалалтын бүс -30 хэмээс дээш налуу газрын ой										
Шинэс	57	4280	386	42950	224	16140	2503	279360	3170	342730
Дүн	57	4280	386	42950	224	16140	2503	279360	3170	342730
Хамгаалалтын бүс -Улсын хилийн дагуух ой										
Шинэс			17	1530			193	22760	210	24290
Улиас							18	900	18	900

Бургас			7	210	32	1600			39	1810
Дүн			24	1740	32	1600	211	23660	267	27000
Сумын хэмжээгээр										
Шинэс	101	8380	439	47720	425	39420	3841	451440	4806	546960
Хус	49	980	102	3990	83	4830			234	9800
Улиас					16	480	115	4970	131	5450
Бургас	743	14860	2104	49060	335	9730			3182	73650
Дүн	893	24220	2645	100770	859	54460	3956	456410	8353	635860

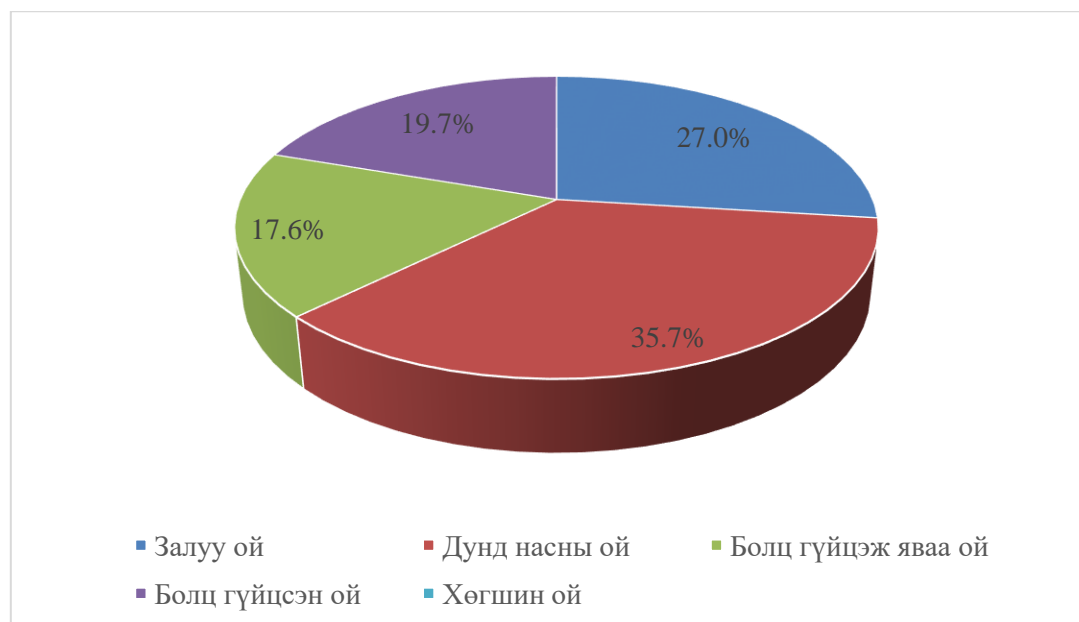
Заган ойн насны бүлгийн ангилал

Модны төрөл	Насны бүлэг										Дүн	
	Залуу ой		Дунд насны ой		Болц гүйцэж яваа ой		Болц гүйцсэн ой		Хөгшин ой		талбай	нөөц
	талбай	нөөц	талбай	нөөц	талбай	нөөц	талбай	нөөц	талбай	нөөц		
Хамгаалалтын бүс - Дархан цаазат газрын онгон бүс												
Заг			1388	277	525	105	3873	1701			5786	2083
Дүн			1388	277	525	105	3873	1701			5786	2083
Хамгаалалтын бүс - Дархан цаазат газрын хамгаалалтын бүс												
Заг			2509	752			13533	3214			16042	3966
Дүн			2509	752			13533	3214			16042	3966
Хамгаалалтын бүс - Дархан цаазат газрын хязгаарлалтын бүс												
Заг	13194	5707	691	207	163	97	11518	3185			25566	9196
Дүн	13194	5707	691	207	163	97	11518	3185			25566	9196
Хамгаалалтын бүс - Ногоон бүс												
Заг					504	252					504	252
Дүн					504	252					504	252
Хамгаалалтын бүс - Заган ой баянбүрд												
Заг	41832	20977	65004	36031	38101	13419	15146	2824			160083	73251
Дүн	41832	20977	65004	36031	38101	13419	15146	2824			160083	73251
Хамгаалалтын бүс - Улсын хилийн дагуух ой												
Заг	5192	2644	9429	2471							14621	5115
Дүн	5192	2644	9429	2471							14621	5115
Хамгаалалтын бүс - Орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар нутаг												
Заг			725	145							725	145
Дүн			725	145							725	145
Сумын хэмжээгээр												

Заг	60218	29328	79746	39883	39293	13873	44070	10924			223327	94008
Дүн	60218	29328	79746	39883	39293	13873	44070	10924			223327	94008

График 3

Заган ойн талбай нөөц, насны бүлгээр хуваагдсан байдал

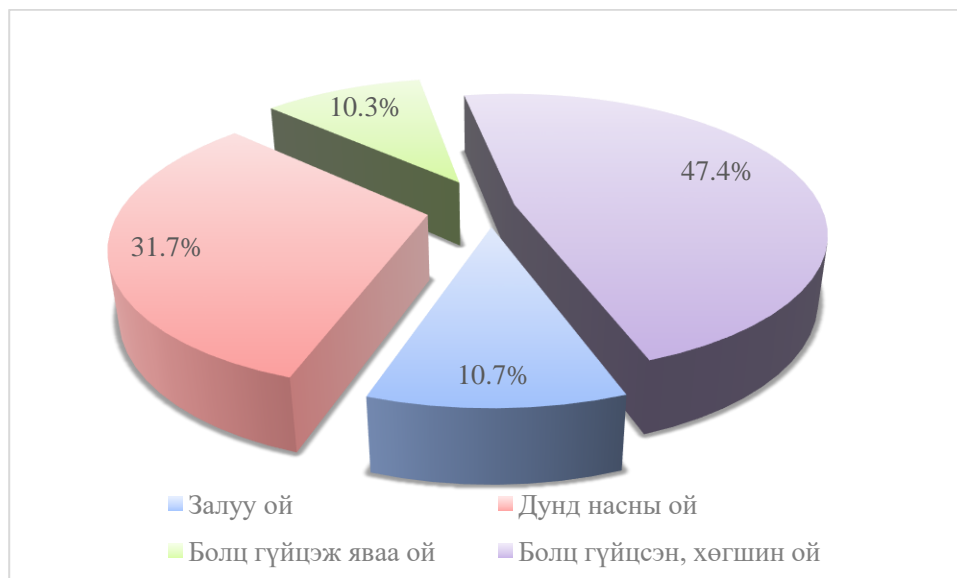

Ховд аймгийн заган ойн 27.0 хувийг залуу заг, 35.7 хувийг дунд насны заг, 17.6 хувийг болц гүйцэж яваа заг, 19.7 хувийг болц гүйцсэн заг эзэлж байна.

Ховд аймгийн ойн сангийн навч, шилмүүст ойг насны бүлгээр ангилагдсан байдлыг доорх графикаар харуулав.

График 4

Навч, шилмүүст ой насны бүлгээр хуваагдсан байдал

Насны бүлгээр хуваагдсан графикаас харахад Ховд аймгийн навч, шилмүүст ойн талбайн 10.7 хувийг залуу ой, 31.7 хувийг дунд насны ой, 10.3 хувийг болц гүйцэж яваа ой, 47.4 хувийг болц гүйцсэн, хөгшин ой эзэлж байна.

Насны бүлгийн хуваарилагдсан байдлыг үзвэл дунд насны болон болц гүйцсэн хөгшин ой зонхилж залуу, залуу болон болц гүйцэж яваа ой бага хувийг эзэлж байна. Энэ нь байгалийн аясаар сэргэн ургах явц муу байгаагийн нотолгоо юм. Байгалийн сэргэн ургалтад байгаль цаг уурын дулаарал, ган цөлжилтийн байдлаас гадна малын бэлчээрлэлт тодорхой хэмжээгээр нөлөөлж байдаг.

2.2.5. Бонитет (Чансаа)

Ой зохион байгуулалтын судалгаагаар бонитет буюу чансаа гасан үзүүлэлтийг тогтоодог. Чансаа гэдэг нь тухайн ойн ургах орчны боломжийг харуулсан үнэлгээ бөгөөд модны өндөр, диаметр, өсөлт сайн байвал чансаа төдий чинээ сайн байна гэсэн ойлголт юм.

Нас модны төрлөөрөө ижил боловч хөрс, уур амьсгалын өөр өөр ургах орчны нөхцөлөөс шалтгаалан тэдгээр ойн өсөлтийн явц харилцан адилгүй байдаг. Ийм учраас ойн таксацын үед ойн ургах орчинд үнэлгээ өгөх хэрэгтэй болж бонитет гэдэг үзүүлэлтийг тогтоодог. Ойн ургах нөхцөлийн боломжийг бонитетийн анги гэдэг харьцангуй нэгжээр үнэлнэ. Тодорхой насны моддын дундаж өндөр хэдий чинээ их байвал тэр ойн ургах орчны нөхцөл төдий чинээ сайн байгааг харуулна гэсэн зарчимд тулгуурлан зохиосон М.М.Орловын хүснэгтээр нэгдүгээр ангид хамгийн сайн өсөлт, өгөөжтэй ойг, тавдугаар ангид хамгийн ядмаг ойг хамааруулдаг.

Шилмүүст ойг бонитетийн 5 ангиар ангилдаг бол заган ойг бонитетийн 3 ангиар ангилдаг. Ховд аймгийн навч, шилмүүст ойн талбай бонитетийн ангиар хэрхэн тархсаныг 19-р хүснэгтээр үзүүлэв.

19-р хүснэгт

Навч, шилмүүст ойн бонитетийн анги

Модны төрөл	Бонитетийн анги					дүн	Дундаж бонитет
	1	2	3	4	5		
Хамгаалалтын бүс- Байгалийн цогцолборт газрын хязгаарлалтын бүс							
Шинэс				1420	2	1,422	4.00
Дүн				1420	2	1422	4.00
Хамгаалалтын бүс- Ногоон бүс							
Улиас					70	70	5.00
Бургас					18	18	5.00
дүн	-	-	-	-	88	88	5.00
Хамгаалалтын бүс- Хориотой зурвасын ой							
Шинэс				4		4	4.00
Хус					61	61	5.00
Улиас					43	43	5.00
Бургас				522	2,603	3,125	4.83
дүн	-	-	-	526	2,707	3,233	4.84
Хамгаалалтын бүс- 100 га хүртэлх төгөл ой							
Хус					173	173	5.00
дүн	-	-	-	-	173	173	5.00
Хамгаалалтын бүс- 30 хэмээс дээш налуу газрын ой							
Шинэс				103	3,067	3,170	4.97
дүн	-	-	-	103	3,067	3,170	4.97
Хамгаалалтын бүс- Улсын хилийн дагуух ой							
Шинэс				17	193	210	4.92
Улиас					18	18	5.00
Бургас					39	39	5.00
дүн	-	-	-	17	250	267	4.94
Аймгийн хэмжээгээр							
Шинэс	-	-	-	1,544	3,262	4,806	4.68
Хус	-	-	-	-	234	234	5.00
Улиас	-	-	-	-	131	131	5.00
Бургас	-	-	-	522	2,660	3,182	4.84
дүн	-	-	-	2,066	6,287	8,353	4.75
хувь				24.7	75.3	100.0	

Ховд аймгийн навч, шилмүүст ойн 24.7 хувь нь IY бонитет, 75.3 хувь нь Y бонитетийн ангид хамаарч дундаж бонитет 4.7 байна. Энэ нь ургамал ургалтын хугацаа богино, чийг дутагдалтай зэрэг байгаль цаг уурын хүчин зүйл нөлөөлөхөөс гадна ургах

орчны нөхцөл муу учраас ойн өсөлт удаан моддын дундаж өндөр муу байгааг илэрхийлж байна.

Навч, шилмүүст ойг бонитетийн 5 ангид хуваадаг бол заган ойг бонитетийн 3 ангид хуваадаг. Ургах орчны харилцан адилгүй нөхцөлд ургаж байгаа насны нэг ангид хамаарах заган ой нь өндөр, диаметр, модлогийн чанар зэрэг үзүүлэлтээрээ ялгагдаж, элс бэхжүүлэх, усны горимыг зохицуулах, бэлчээр хамгаалах, түлшний хэрэгцээ хангах зэрэг аж ахуйн ач холбогдлоор өөр байх нь олонтоо тохиолдоно. Энэ нь тухайн ойн ургаж байгаа орчны хөрс, чийгийн хангамжаас шалтгаалан газрын дээрх хэсгийн ургамлын өсөлт хөгжилт харилцан адилгүй буюу иш мөчрийн өсөлт хөгжилтийн нэгэн хэмжүүр болно.

Заган ойн бонитетийг тогтоохдоо дундаж өндөр, насны ангийн хамаарлаар тогтоосон стандарт хүснэгтийг ашиглан тогтоов. Ховд аймгийн заган ойн талбай бонитетийн ангиар хэрхэн тархсаныг 20-р хүснэгтээр үзүүлэв.

20-р хүснэгт

Заган ойн бонитетийн ангийн тархалт

Модны төрөл	Бонитетийн анги			Дүн	Дундаж бонитет
	1	2	3		
Хамгаалалтын бүс: Дархан цаазат газрын онгон бүс					
Заг			5,786	5,786	3.00
дүн	-	-	5,786	5,786	3.00
Хамгаалалтын бүс: Дархан цаазат газрын хамгаалалтын бүс					
Заг			16,042	16,042	3.00
дүн	-	-	16,042	16,042	3.00
Хамгаалалтын бүс: Дархан цаазат газрын хязгаарлалтын бүс					
Заг			25,566	25,566	3.00
дүн	-	-	25,566	25,566	3.00
Хамгаалалтын бүс: Ногоон бүс					
Заг			504	504	3.00
дүн	-	-	504	504	3.00
Хамгаалалтын бүс: Заган ой баянбүрд					
Заг			160,083	160,083	3.00
дүн	-	-	160,083	160,083	3.00
Хамгаалалтын бүс: Улсын хилийн дагуух ой					
Заг			14,621	14,621	3.00
дүн	-	-	14,621	14,621	3.00
Хамгаалалтын бүс: Орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар нутаг					
Заг			725	725	3.00
дүн	-	-	725	725	3.00
Аймгийн хэмжээгээр					
Заг	-	-	223,327	223,327	3.00
дүн	-	-	223,327	223,327	3.00

Заган ойн бонитетийн ангийн хүснэгтээс харахад Ховд аймгийн заган ой бүхлээрээ III бонитетийн ангид хамаарч байна. Заган ойн дундаж бонитет 3.0 байгаа нь тухайн газар нутгийн ургах орчны нөхцөл төдийлөн сайн биш байгааг илэрхийлж байна.

2.2.6. Өтгөрөл

Ой орон зайнхаа боломжийг хэдий чинээ бүрэн ашиглавал модны нөөц, өгөөж нь төдий чинээ их байна. Таксацид ойн орон зайн ашиглалтын түвшин өтгөрөл гэдэг үзүүлэлтээр илэрхийлдэг. Өтгөрөл нь тухайн ойн бодит бүтээмжийн харьцангуй хэмжээг заах үзүүлэлт юм. Өтгөрөл нь ойн нөөц тогтооход голлох үзүүлэлт болно. Ургаж байгаа орчныхоо байгалийн боломж, орон зайг бүрэн ашигласан ойг хэвийн ой гэж нэрлэнэ.

Хэвийн ой нь орон зайгаа бүрэн ашиглан ургасан учир модны нөөц нь нэг төрлийн тухайн нас, бонитетийн ойн хувьд хамгийн их байна. Хэвийн ойн өтгөрлийг 1.0 гэж аваад түүнтэй нэг төрлийн ижил нас, бонитеттэй бусад ойн нөөцийг 0.3-1.0 хүртэл коэффициентээр илэрхийлдэг. Судалгааны үед дээж талбайд тооллого хийж ойн нөөцийг тодорхойлсон үед өтгөрлийг дараах томъёогоор олов.

$$P=Mt/Mx$$

Mt-таксацалж байгаа ойн нөөц /м³/

Mx-Хэвийн ойн нөөц /м³/

Ховд аймгийн навч, шилмүүст ойн талбай өтгөрлөөр хуваарилагдсан байдлыг 21-р хүснэгтээр үзүүлэв.

21-р хүснэгт

Шилмүүст ойн талбай өтгөрлөөр хуваарилагдах нь

Модны төрөл	Өтгөрөл							Дүн	Дундаж өтгөрөл
	0.3	0.4	0.5	0.6	0.7	0.8	0.9		
Хамгаалалтын бүс: Байгалийн цогцолборт газрын хязгаарлалтын бүс									
Шинэс	125	43	841	387			26	1422	0.51
Дүн	125	43	841	387			26	1422	0.47
Хамгаалалтын бүс: Ногоон бүс									
Улиас	12	58						70	0.38
Бургас		18						18	0.40
Дүн	12	76						88	0.39
Хамгаалалтын бүс: Хориотой зурвасын ой									
Шинэс	4							4	0.30
Хус		61						61	0.40
Улиас	43							43	0.30
Бургас	1368	875	882					3125	0.38
Дүн	1415	936	882					3233	0.38
Хамгаалалтын бүс: 100 га хүртэлх төгөл ой									
Хус	74	78	21					173	0.37
Дүн	74	78	21					173	0.37
Хамгаалалтын бүс: 30 хэмээс дээш Налуу газрын ой									
Шинэс	505	840	1438	98	84	79	126	3170	0.47
Дүн	505	840	1438	98	84	79	126	3170	0.47
Хазгаалалтын бүс: Улсын хилийн дагуух ой									
Шинэс	11	54	128			17		210	0.49
Улиас	18							18	0.30

Бургас			39					39	0.50
Дүн	29	54	167			17		267	0.48
Аймгийн хэмжээгээр									
Шинэс	645	937	2407	485	84	96	152	4806	0.49
Хус	74	139	21					234	0.38
Улиас	73	58						131	0.34
Бургас	1368	893	921					3182	0.39
Нийт дүн	2160	2027	3349	485	84	96	152	8353	0.44
хувь	25.9	24.3	40.1	5.8	1.0	1.1	1.8	100.0	

Ховд аймгийн навч, шилмүүст ойн 25.9 хувь нь 0.3 өтгөрөл, 24.3 хувь нь 0.4 өтгөрөл, 40.1 хувь нь 0.5 өтгөрөл, 5.8 хувь нь 0.6 өтгөрөл, 1.0 хувь нь 0.7 өтгөрөл, 1.1 хувь нь 0.8 өтгөрөл, 1.8 хувь нь 0.9 өтгөрөлтэй байгаа бөгөөд дундаж өтгөрөл 0.44 байгаа нь тухайн аймгийн навч, шилмүүст ойн бүтээмж муу байгааг илтгэж байна. Энэ нь болц гүйцсэн хөгшин ой зонхилж байгалийн аясаар сийрэгжиж байгаа нөгөө талаар ургах орчны нөхцөл муу байгаатай холбоотой.

Ховд аймгийн навч, шилмүүст ойн талбай өтгөрлөөр хуваарилагдсан байдлыг 5-р графикаар харуулав.

График 5

Заган ойн биологийн онцлогоос шалтгаалан заган ойн дундаж өндөр, тусгалын талбай зэрэг үзүүлэлтээр заган ойн өтгөрлийг олдог. Заган ойн титмийн дундаж диаметрийг хэмжиж дараах томъёог ашиглан титмийн тусгалын талбайг олно.

$$S = \pi * r^2$$

S-титмийн тусгалын талбай (м²)

π -тогтмол тоо буюу 3.14
r-титмийн дундаж радиус

Дээж талбайн хэмжилт тооллогоор тогтоосон титмийн тусгалын талбайн нийлбэрийг орчны бүхий л боломж, орон зайг дүүрэн ашиглаж ургасан хэвийн ой буюу таксацын үзүүлэлтээр 1.0 өтгөрөлтэй тэнцэх ойн титмийн тусгалын талбайн нийлбэртэй харьцуулж өтгөрлийг тогтооно.

$$P = St/Sx$$

P-өтгөрөл

St- тооллогоор тогтоосон ойн титмийн тусгалын талбайн нийлбэр

Sx - хэвийн ойн титмийн тусгалын талбайн нийлбэр, м²

Дээж талбайн тооллогын материалд үндэслэн тогтоосон заган ойн дундаж өндөр, тусгалын талбайн нийлбэрээр стандарт хүснэгт ашиглан заган ойн өтгөрлийг тогтоож 22-р хүснэгтээр үзүүлэв.

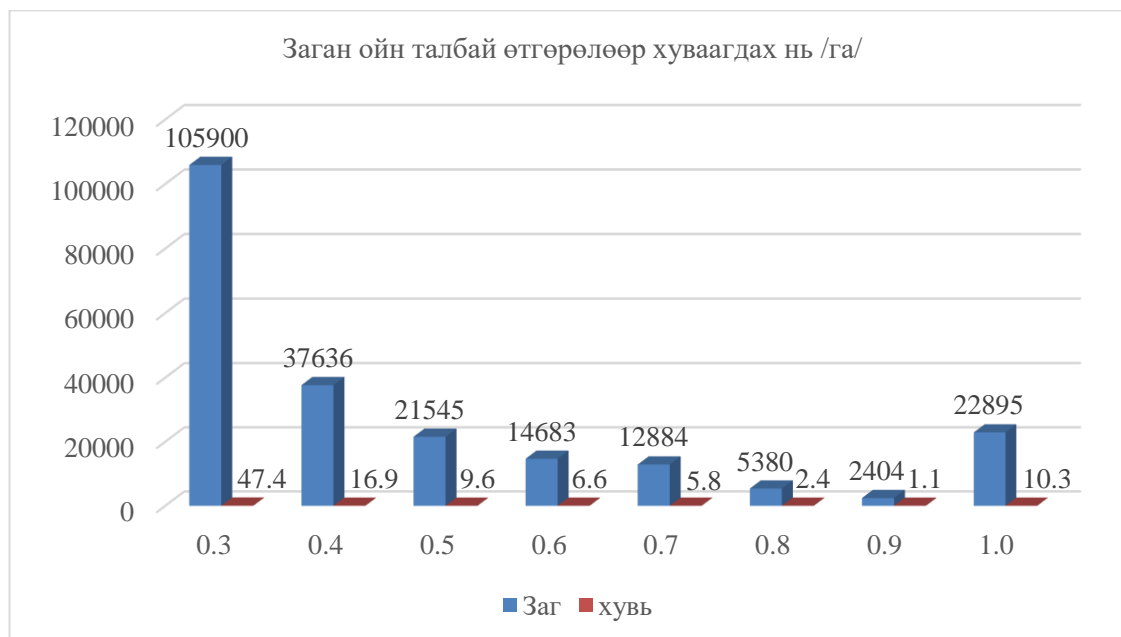
22-р хүснэгт

Заган ойн талбай өтгөрлөөр тархах нь

Модны төрөл	Өтгөрөл								Дүн	Дундаж өтгөрөл
	0.3	0.4	0.5	0.6	0.7	0.8	0.9	1.0		
Хамгаалалтын бүсийн ой- Дархан цаазат газрын онгон бүс										
Заг	3996	1007		783					5786	0.36
Дүн	3996	1007		783					5786	0.36
Хамгаалалтын бүсийн ой- Дархан цаазат газрын хамгаалалтын бүс										
Заг	11348	3508	632			554			16042	0.35
Дүн	11348	3508	632			554			16042	0.35
Хамгаалалтын бүсийн ой- Дархан цаазат газрын хязгаарлалтын бүс										
Заг	18457	2428	2361	1639	681				25566	0.36
Дүн	18457	2428	2361	1639	681				25566	0.36
Хамгаалалтын бүсийн ой- Ногоон бүс										
Заг								504	504	1.00
Дүн								504	504	1.00
Хамгаалалтын бүсийн ой- Заган ой баянбүрд										
Заг	64132	25635	16699	12261	12203	4826	2404	21923	160083	0.51
Дүн	64132	25635	16699	12261	12203	4826	2404	21923	160083	0.51
Хамгаалалтын бүсийн ой- Улсын хилийн дагуух ой										
Заг	7242	5058	1853					468	14621	0.38
Дүн	7242	5058	1853					468	14621	0.38
Хамгаалалтын бүсийн ой- Орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар нутаг										
Заг	725								725	0.30
Дүн	725								725	0.30
Сумын хэмжээгээр										
Заг	105,900	37,636	21,545	14,683	12,884	5,380	2,404	22,895	223327	0.47
дүн	105,900	37,636	21,545	14,683	12,884	5,380	2,404	22,895	223,327	0.47

Тус аймгийн заган ойн өтгөрлөөр хуваагдсан байдлыг графикаар 6-аар харуулав.

График 6

Тус аймгийн заган ойн 47.4 хувийг 0.3 өтгөрөл, 16.9 хувийг 0.4 өтгөрөл, 9.6 хувийг 0.5 өтгөрөл, 6.6 хувийг 0.6 өтгөрөл, 5.8 хувийг 0.7 өтгөрөл, 2.4 хувийг 0.8 өтгөрөл, 1.1 хувийг 0.9 өтгөрөл, 10.3 хувийг 1.0 өтгөрөлтэй ой эзэлж дундаж өтгөрөл 0.47 байна.

Говь цөлийн хатуу ширүүн уур амьсгалд дасан зохицож ургаж байгаа заган ой нь байгалийн аясаар сэргэн ургах боломж багатайгаас гадна хүний үйл ажиллагааны сөрөг нөлөө, мал бэлчээрлэлтэд өртсөнөөр хатаж сийрэгжиж байна. Энэ нь заган ойн өтгөрөл багасахад ихээхэн нөлөөлж байдаг.

2.2.7. Ойн хэв шинж

Газарзүйн ижил орчны хүрээнд тодорхой зүй тогтлоор давтагдах ойн ургамлын бүлгэмдэл, түүний ургах орчны хөдөлгөөнт нэгдлийг ойн хэв шинж гэнэ. Ойн хэв шинж нь ойг байгалийн үндсэн төрх, сэргэн ургах чадвар, өсөж хөгжих горим, цаг уур, хөрс шороо, газрын гадарга, ус зүйн нөхцөлийн ижил төсөөтэй байдлаар нь нэгтгэн бүлгэлдэг болохоор уг чанартаа газарзүйн ойлголт юм. Монгол орны ойд ойн хэв шинжийн ангиллыг өндрийн бүслүүрээр тогтоосон байдаг.

Ойн хэв шинжийн ангиллаар Ховд аймгийн навч, шилмүүст ой бүхий нутаг нь Монгол Алтайн хошууны Монгол Алтайн тайгажуу шинэсэн ойн тойрогт багтана. Монгол Алтайн хошуу нь ой мод багатай, зөвхөн уулын ар хунхын зураа, төгөл модтой. Ой үүсгэгч гол мод нь цармын болон тайгажуу бүслүүрийн шинэс байна. Ойн бүтээмж муу, бонитетийн V ангийн ой зонхилно. Энэ бүс нутаг нь Дэлхийн 108 экобүс нутгийн Алтай Саяаны бүс нутагт хамаарах тул олон улсын хамгаалалтын ач холбогдолтой.

Ховд аймгийн навч, шилмүүст ойн талбай хэв шинжээр тархсан байдлыг 23-р хүснэгтээр үзүүлэв.

23-р хүснэгт

Шилмүүст ойн талбай хэв шинжээр тархах нь

Ойн хэв шинж	Шинэс	Хус	Улиас	Бургас	Дүн	Хувь
Алаг өвс ритидиум хөвдөгт шинэсэн ой	1887				1887	22.6
Алаг өвст шинэсэн ой	2919				2919	34.9
Улалж бавран алаг өвст тайгархаг хусан ой		234			234	2.8
Үетэн алаг өвст татмын Улиасан ой			131	3182	3313	39.7
Бүх дүн	4806	234	131	3182	8353	100.0

Заган ойн биологи-экологийн онцлогууд эдийн засгийн ижил үзүүлэлтээр нэгтгэн үзэж болохуйц талыг харгалзан говь, цөлийн бүсийн заган ойг элсний, сайр садаргын, шал тойрмын, чулуут цөлийн хэв шинжид ангилна. Тус аймгийн нутагт манай орны говь, цөлийн бүсээр тархан ургах үндсэн 4 хэв шинжийн заган ой тархан ургасан байна. Заган ойн хэв шинжийн тархалтыг 24-р хүснэгтээр үзүүлэв.

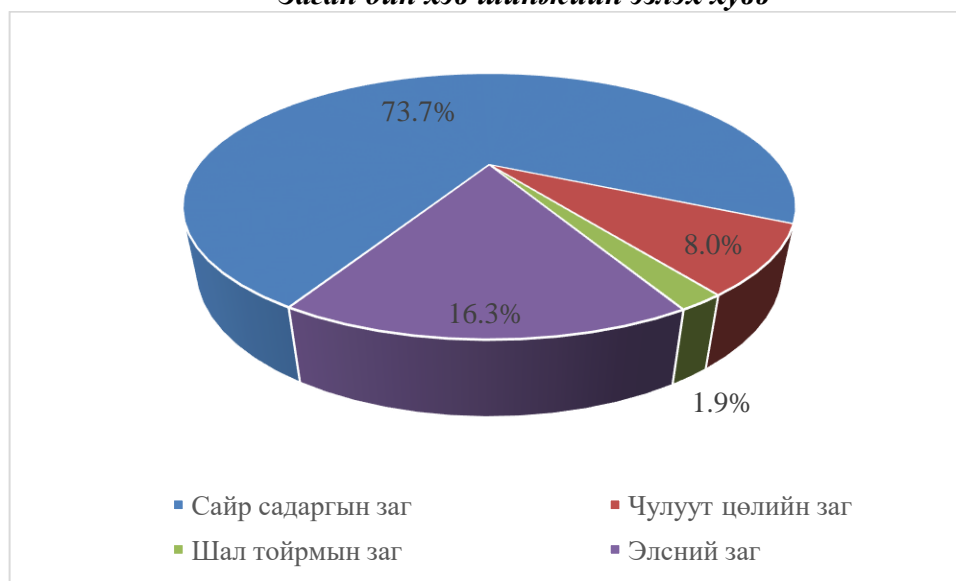
24-р хүснэгт

Заган ой хэв шинжээр тархах нь

Ойн хэв шинж	Заг	Сухай	Дүн	Хувь
Сайр садаргын заг	164579		164579	73.7
Чулуут цөлийн заг	17930		17930	8.0
Шал тойрмын заг	4307		4307	1.9
Элсний заг	36511		36511	16.3
Бүх дүн	223327		223327	100.0

Ховд аймгийн заган ойн талбай хэв шинжээр тархсан байдлыг графикаар 7-р харуулав.

График 7

Заган ойн хэв шинжийн эзлэх хувь

Ховд аймгийн заган ойн ихэнх хувь буюу 73.7 хувийг сайр садаргын, 16.3 хувийг элсний, 1.9 хувийг шал тойрмын, 8.0 хувийг чулуут цөлийн хэв шинж эзэлж байна. Ховд аймгийн заган ойн тархан ургаж байгаа 4 хэв шинжийн товч танилцуулгыг оруулав.

Элсний заг: Хөнгөн сийрэг бүтэцтэй элсэн хөрсийг бэхжүүлэх, хөрсийг салхины элэгдлээс хамгаалахад гол үүрэг гүйцэтгэнэ. Энэ хэв шинжийн заган ойн сэргэн ургалт бусад хэв шинжээс илүү байх боловч түүнийг бэлтгэхэд үндсээрээ булгарах нь хялбар байдаг. Иймд хөрс хамгаалах, элсний нүүлт тогтворжуулах ач холбогдлыг нь алдагдуулахгүйн тулд элсэн болон манхан элсний орчмын заган ойг хөндөхгүй байх нь чухал. Энэ хэв шинжийн заган ойн ургах ургах орчны таатай нөхцөлд ургасан учир заган ойг зориудаар тарьж ургуулахад илүү тохиромжтой.

Шал тойрмын заг: Говийн уулсын хоорондох хөндий хоолой, хурын усаар тэжээгдэх цөөрмийн орчмын хатаж ширгэсэн газруудад элбэг тархсан байна. Энэ хэв шинжийн заган ойн хөрс зуны улиралд хур тунадсаар тэжээгдэх учраас ургамлын нөмрөгөөр бусад хэв шинжээс илүү сайн байдаг. Иймээс говийн бүсийн малын тэжээлийн гол нөөц бүхий газар нутаг болдог. Шал тойрмын заган ойн үрийн гарц бусад хэв шинжийн заган ойгоос илүү сайн үрлэгддэг учраас загийн үр бэлтгэх боломжтой юм.

Сайр садаргын заг: Хөндий хоолойн хуурай сайр дагаж ургана. Эндхийн хөрс өнгөн хэсэгтээ том том чулуутай эсвэл хатуурсан дагжуур байх тул үрээр сэргэн ургахдаа муу байдаг. Энэ хэв шинжийн заган ой үе үе эзэнгүй үерт өртдөг тул бороо хуртай жил загийн салмааны ургац эрс нэмэгддэг онцлогтой.

Чулуут цөлийн заг: Хөрс, цаг уурын нөхцөл, ус чийгийн хангамжаас хамаарч нэгж талбайд ноогдох бут сөөгийн тоо тачир сийрэг байдаг. Энэ хэв шинжийн заган ой нь хэт гандуу, хуурай уур амьсгалтай цөлийн бүсээр голчлон тархаж ургадаг.

Манай улсын говь цөлийн бүсэд ургасан заган ойн 65 хувийг чулуут цөлийн заг, 16 хувийг элсний заг, 14 хувийг сайр садаргын заг, 5 хувийг шал тойрмын хэв шинжийн заган ой тус тус эзэлдэгийг эрдэмтэд судалгаагаар тогтоосон байна.

2.2.8. Заган ойн дээж талбайн тооллого

Ойн таксацын үзүүлэлтийн талаар бодитой мэдээлэл цуглуулж, ойн амьдралын хугацаанд эдгээр үзүүлэлтүүд хэрхэн өөрчлөгдөж байгааг мэдэхийн тулд дээж талбай байгуулж тооллого хийдэг. Энэхүү дээж талбай нь ойн захаас 20-30 метрээс илүү гүнд байрлах ба ургах орчны нөхцөл, бүрэлдэхүүн, насны бүтэц, өтгөрлөөр нэг жигд байх ёстой.

Судалгааны ажлын явцад заган ойн хэв шинж, газарзүйн байрлалыг харгалзан 1000 га тутамд 1 дээж талбай байхаар тооцож ойн санд тухайн орчныг бүрэн илэрхийлж чадахуйц заг бүхий 2170 цэгт тус бүр 4 буюу нийт 8680 дээж талбай байгуулан хэмжилт тооллого хийж таксацын үзүүлэлтүүдийг нарийвчлан тогтоож зааврын дагуу хүснэгтэд тэмдэглэв.

Дээж талбай байгуулан нарийвчилсан хэмжилт тооллого хийж гарсан үр дүнг ашиглан сум тус бүрийн заган ойн нөөц, бүрэлдэхүүн, нас, өндөр, диаметр, титмийн тусгалын талбай, 1 га талбайн нөөц зэрэг таксацын үндсэн үзүүлэлтүүдийг ялгарал тус бүрээр тогтоов.

Дээж талбайн тооллогын хүснэгт, дээж талбайн байршлыг харуулсан тойм зургийг сум тус бүрийн ой зохион байгуулалтын ажлын тайланд хавсаргаж оруулсан.

Зураг 14. Заган ойд дээж талбай байгуулж байгаа нь

Зураг 15. Заган ойн хэмжилт

Зураг 15. Дээж талбайн тооллого

Зураг 16. Загийн титмийн хэмжилт

Зураг 17. Дээж талбайн хэмжилтийн үр дүнг тооцох нь

Зураг 18. Дээж талбайд шинэсний нас тодорхойлж байгаа нь

ГУРАВДУГААР БҮЛЭГ ОЙН САНГИЙН ӨӨРЧЛӨЛТ

Монгол орны ойн экосистемийн тэнцвэрт байдлыг алдагдуулж, байгалийн ойг бууруулах өөрчлөлт оруулж байгаа гол хүчин зүйлс нь ойн түймэр, эмх замбараагүй хийгддэг мод бэлтгэлийн ажил, ойн хортон шавжийн үржил, тархалт мөн бэлчээрийн малын нөлөө зэрэг байгалийн болон хүний сөрөг хүчин зүйлийн нөлөө байдаг бол говь, цөлийн бүсийн эмзэг орчинд ургадаг заг болон бусад модлог ургамал нь уур амьсгалын өөрчлөлт, элсний нүүлт, бэлчээрийн талхагдал зэрэг байгалийн нөлөөнөөс гадна хүний үйл ажиллагааны сөрөг нөлөөнд (түлшний зориулалтаар заг бэлтгэх, түүх, ашигт малтмал олборлох зэрэг) өртөж тархалт талбай нь багасаж орчин нөхцөл нь доройтож байдаг.

Ой зохион байгуулалтын ажлын нэг зорилго нь тухайн газар нутгийн ойн сангийн төлөв байдал, талбай, тархалтыг тогтоож түүнд гарсан өөрчлөлт түүний шалтгааныг тогтоох явдал юм.

3.1. Ойн талбайн газрын төрлийн өөрчлөлт

Ховд аймгийн ойн сангийн өөрчлөлтийг гаргахдаа 2011 онд хийгдсэн ой зохион байгуулалтын ажлын дүн мэдээг 2020 оны ой зохион байгуулалтын ажлын дүн мэдээтэй харьцуулан газрын төрлийн ангилал тус бүрээр гаргав. Ховд аймгийн ойн талбайн газрын төрлийн өөрчлөлтийг 25-р хүснэгтээр үзүүлэв.

25-р хүснэгт

Ойн талбайн газрын төрлийн өөрчлөлт

Ойн сангийн талбай	Газрын төрөл	2011	2020	Зөрүү
Ойгоор бүрхэгдсэн	Байгалийн ой	59707	231680	171973
	Бут, сөөг (сухай)	11286	4777	-6509
	Дүн	70993	236457	165464
Ойгоор бүрхэгдээгүй	Тармаг	728758	576464	-152294
	Хатсан заг			
	Мод бэлтгэсэн			
	Ойжих			
	Дүн	728758	576464	-152294
Ойн талбайн дүн		799751	812921	13170
Ойн бус талбай	Мод үржүүлэг			
Ойн бус талбайн дүн				
Бүх талбай		799751	812921	13170

Ховд аймгийн байгалийн ойн талбай 171973 га талбайгаар нэмэгдсэн бол бут, сөөг 6509 га талбайгаар хасагдсанаар ойгоор бүрхэгдсэн талбай 165464 га талбайгаар нэмэгдсэн үзүүлэлттэй байна. Харин тармаг мод 152294 га талбайгаар багассанаар ойгоор бүрхэгдээгүй талбай энэ хэмээгээр буурсан байна.

Ойгоор бүрхэгдсэн талбай 165464 га талбайгаар нэмэгдсэн бол ойгоор бүрхэгдээгүй талбай 152294 га талбайгаар багассанаар ойн талбай нийт дүнгээрээ 13170 га талбайгаар нэмэгдсэн байна.

Ховд аймгийн навч, шилмүүст ойн газрын төрлийн өөрчлөлтийг 26-р хүснэгт, заган ойн талбайн газрын төрлийн өөрчлөлтийг 27-р хүснэгтээр тус тус үзүүлэв.

26-р хүснэгт

Навч, шилмүүст ойн талбайн газрын төрлийн өөрчлөлт

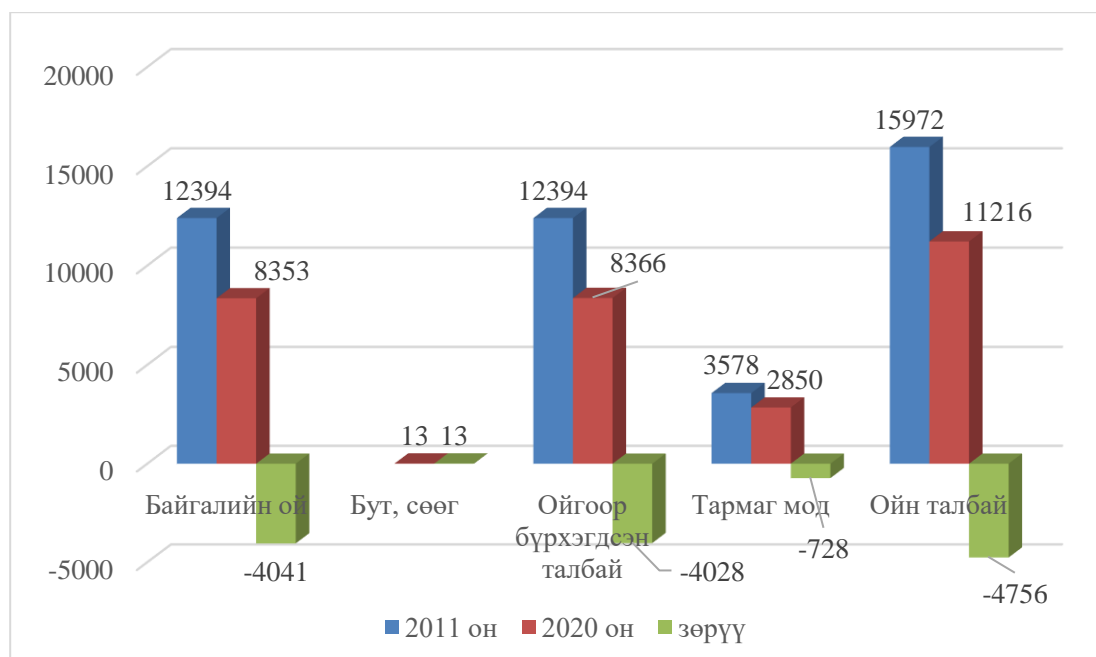
Ойн сангийн талбай	Газрын төрөл	2011 он	2020 он	Зөрүү
Ойгоор бүрхэгдсэн талбай	Байгалийн ой	12394	8353	-4041
	Сөөг, торлог		13	13
	Дүн	12394	8366	-4028
Ойгоор бүрхэгдээгүй талбай	Тармаг мод	3578	2850	-728
	Дүн	3578	2850	-728
Ойн талбайн дүн		15972	11216	-4756
Ойн бус талбай	Цагаан энгэр			
Ойн бус талбайн дүн				
Бүх талбай		15972	11216	-4756

Навч, шилмүүст ойн сангийн газрын төрлийн өөрчлөлтийн хүснэгтээс харахад байгалийн ой 4041 га талбайгаар багассан бол бут, сөөг 13 га талбайгаар нэмэгдсэнээр ойгоор бүрхэгдсэн талбай 4028 га талбайгаар багассан байна. Тармаг мод 728 га талбайгаар багассанаар ойгоор бүрхэгдээгүй талбай 728 га талбайгаар буурсан байна.

Ойн сангийн ойгоор бүрхэгдсэн талбай 4028 га талбайгаар, ойгоор бүрхэгдээгүй талбай 728 га талбайгаар тус тус багасаж ойн талбай нийт дүнгээрээ 4756 га талбайгаар багассан үзүүлэлттэй байна.

График 8

Навч, шилмүүст ойн талбайн газрын төрлийн өөрчлөлт

27-р хүснэгт

Заган ойн талбайн газрын төрлийн өөрчлөлт

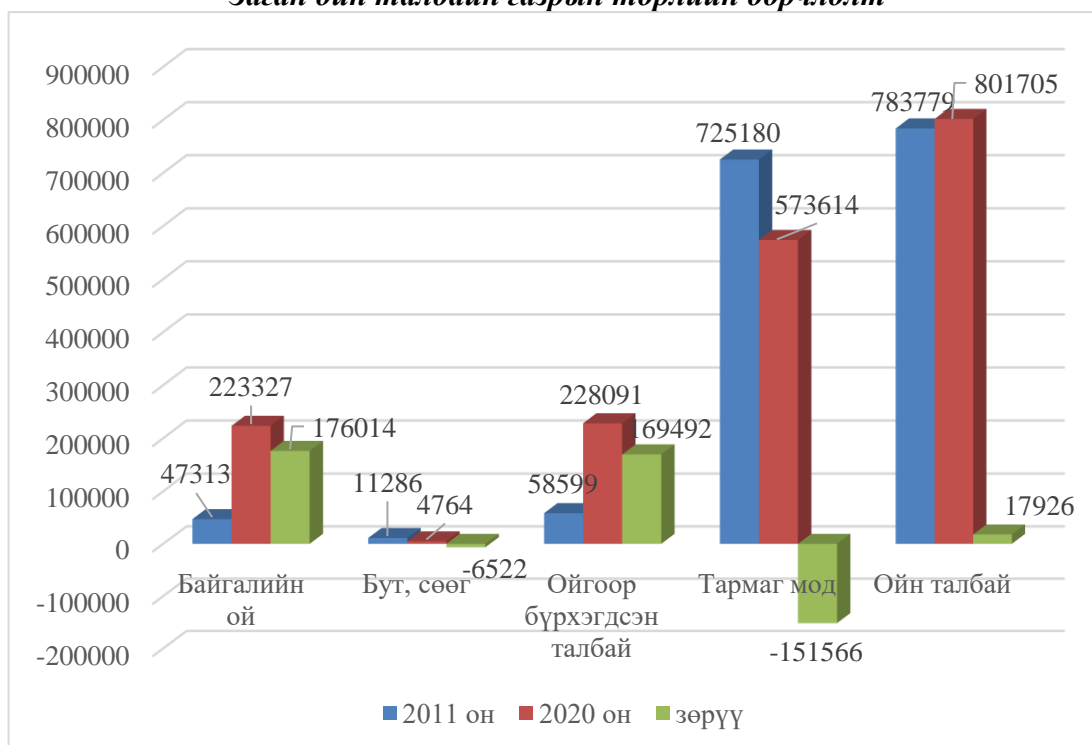
Ойн сангийн талбай	Газрын төрөл	2011 он	2020 он	Зөрүү
Ойгоор бүрхэгдсэн талбай	Байгалийн ой (заг)	47313	223327	176014
	Бут, сөөг (сухай)	11286	4764	-6522
	Дүн	58599	228091	169492
Ойгоор бүрхэгдээгүй талбай	Тармаг заг	725180	573614	-151566
	Дүн	725180	573614	-151566
Ойн талбайн дүн		783779	801705	17926
Ойн бус талбай	Мод үржүүлэг			
Ойн бус талбайн дүн				
Бүх талбай		783779	801705	17926

Ховд аймгийн ойн сангийн заган ой 176014 га талбайгаар нэмэгдэж бут, сөөг буюу сухай 6522 талбайгаар багассанаар ойгоор бүрхэгдсэн талбай 169492 га талбайгаар нэмэгдсэн үзүүлэлттэй байна. Харин ойгоор бүрхэгдээгүй талбайд тармаг заг 151566 га талбайгаар багассан байна.

Ойгоор бүрхэгдсэн талбай 169492 га талбайгаар нэмэгдсэн бол ойгоор бүрхэгдээгүй талбай 151566 га талбайгаар багассанаар ойн сангийн талбай 17926 га талбайгаар нэмэгдсэн үзүүлэлттэй байна.

График 9

Заган ойн талбайн газрын төрлийн өөрчлөлт

Ховд аймгийн ойн санд байгалийн ойн талбай нэмэгдэж гарсан шалтгаан нь тармаг заган ойн талбайн ангиллаас байгалийн ойн ангилалд шилжсэнтэй холбоотой юм. Энэ нь хэмжилтэд суурилсан дээж талбайн хэмжилт, тооллогын үр дүнгээр тармаг заган ойн ангилалд бүртгэгдэж байсан талбай 0.3 болон түүнээс дээш өтгөрөлтэй гэж тогтоогдсоноор байгалийн ойн ойгоор бүртгэгдэж ойгоор бүрхэгдсэн талбайн ангилалд шилжсэн явдал юм. Үүнтэй ижил шалтгаанаар тармаг загын талбай багассанаар ойгоор бүрхэгдээгүй талбайн хэмжээ буурч гарсан байна.

Ой зохион байгуулалтын материал боловсруулалтын зураглалын ажилд Засгийн газрын 2009.01.28-ны “Геодезийн солбицол, өндөр тусгагийн нэгдсэн тогтолцоог батлах тухай” 25-р тогтоолын дагуу Олон улсын WGS-84 солбицлын систем, өндрийн сүлжээний Балтийн тэнгисийн тогтолцоог, том дунд масштабын байр зүйн зураглалд дэлхийн хөндлөн меркаторын UTM (UNIVERSAL TRANSVERS MERCATER) тусгагийг хэрэглэн тодорхойлсноор зургийн проекцын гажилт засагдаж ойн талбайн өөрчлөгдөх нэг нөхцөл үүссэн.

Ойн сангийн өөрчлөлтийн өөр нэг шалтгаан нь өмнөх оны ой зохион байгуулалтын ажил 1:100 000 масштабтай байр зүйн зураг ашиглан хийгдсэн бол энэ удаагийн ой зохион байгуулалтын ажилд өндөр нарийвчлал бүхий хиймэл дагуулын мэдээ ашиглан заган ойн хил хязгаар, тархалтыг илүү бодитой тогтоох боломж бүрдсэнтэй шууд холбоотой юм.

Мөн өмнө нь ойн санд бүртгэгдээгүй Мөнххайрхан, Ховд сумын ойн сан бүхий талбайг бүрэн хамруулсан нь Ховд аймгийн ойн сангийн талбайн хэмжээ нэмэгдэж гарахад нөлөөлсөн гэж үзэж байна.

Таксацын дундаж үзүүлэлтийн өөрчлөлтөд ойн талбайн өөрчлөлтөөс гадна ой зохион байгуулалтын ажлыг хэрэгжүүлсэн арга зүй ихээхэн нөлөөлж байна. Ой зохион байгуулалтын ажлыг өмнө нь нүднн баримжаагаар үнэлж таксацын дундаж үзүүлэлтүүдийг тогтоож байсан бол энэ удаагийн ой зохион байгуулалтын ажлаар дээж талбайн хэмжилтэд тулгуурлан тогтоосон нь таксацын дундаж үзүүлэлтийн өөрчлөлтөд томоохон нөлөө үзүүлж байна.

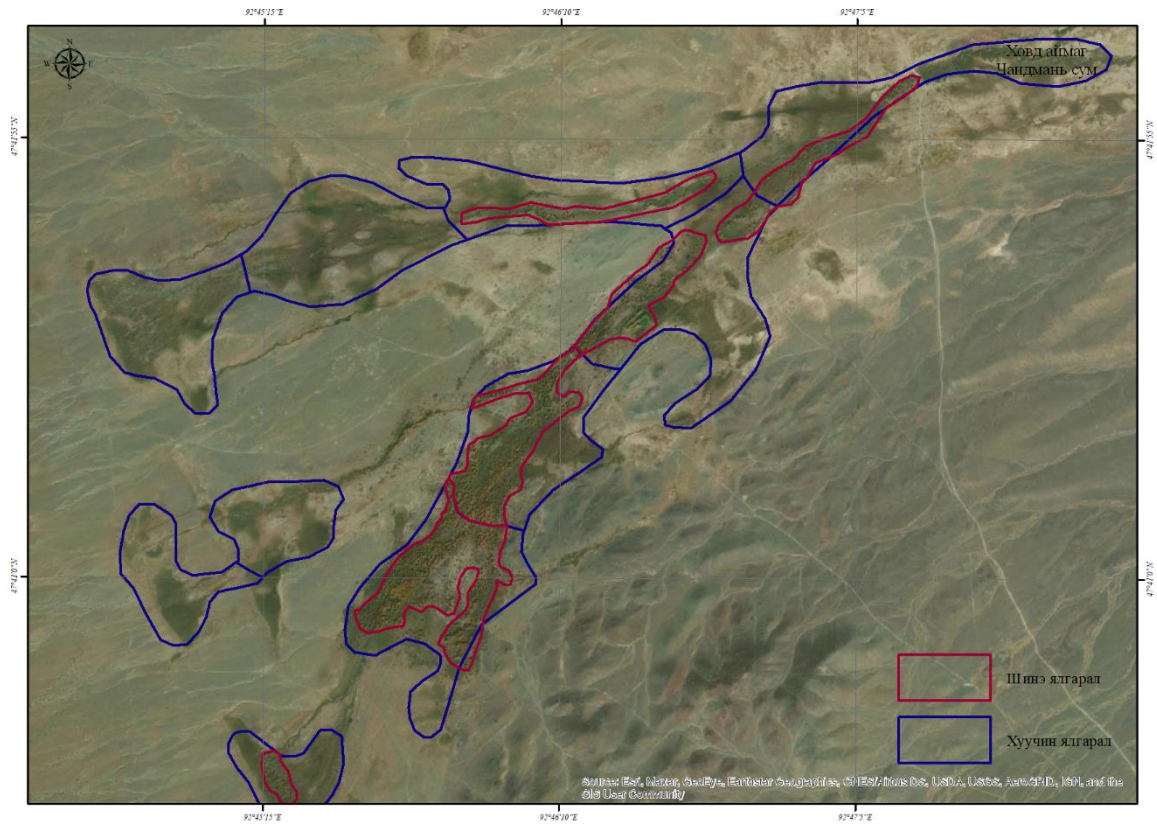
Ховд аймгийн байгалийн ойн талбай, нөөцийн өөрчлөлтийг 28-р хүснэгтээр үзүүлэв.

28-р хүснэгт

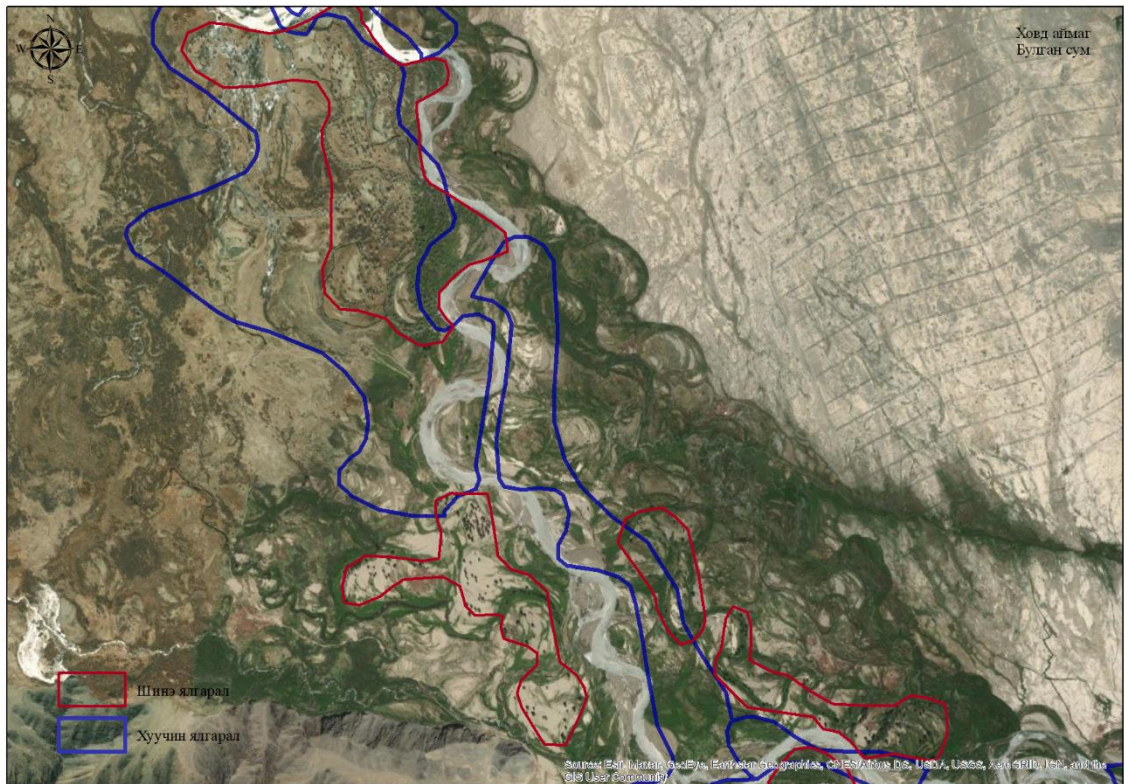
Байгалийн ойн талбай, нөөцийн өөрчлөлт

Модны төрөл	Талбай (га)			Нөөц (ш.м)		
	2011	2020	зөрүү	2011	2020	зөрүү
Шинэс	5024	4806	-218	560870	546960	-13910
Хус	1372	234	-1138	47390	9800	-37590
Улиас	39	131	92	1650	5450	3800
Бургас	5959	3182	-2777	136470	73650	-62820
Заг	47313	223327	176014	10207	94008	83801
Дүн	59707	231680	171973	756587	729868	-26719

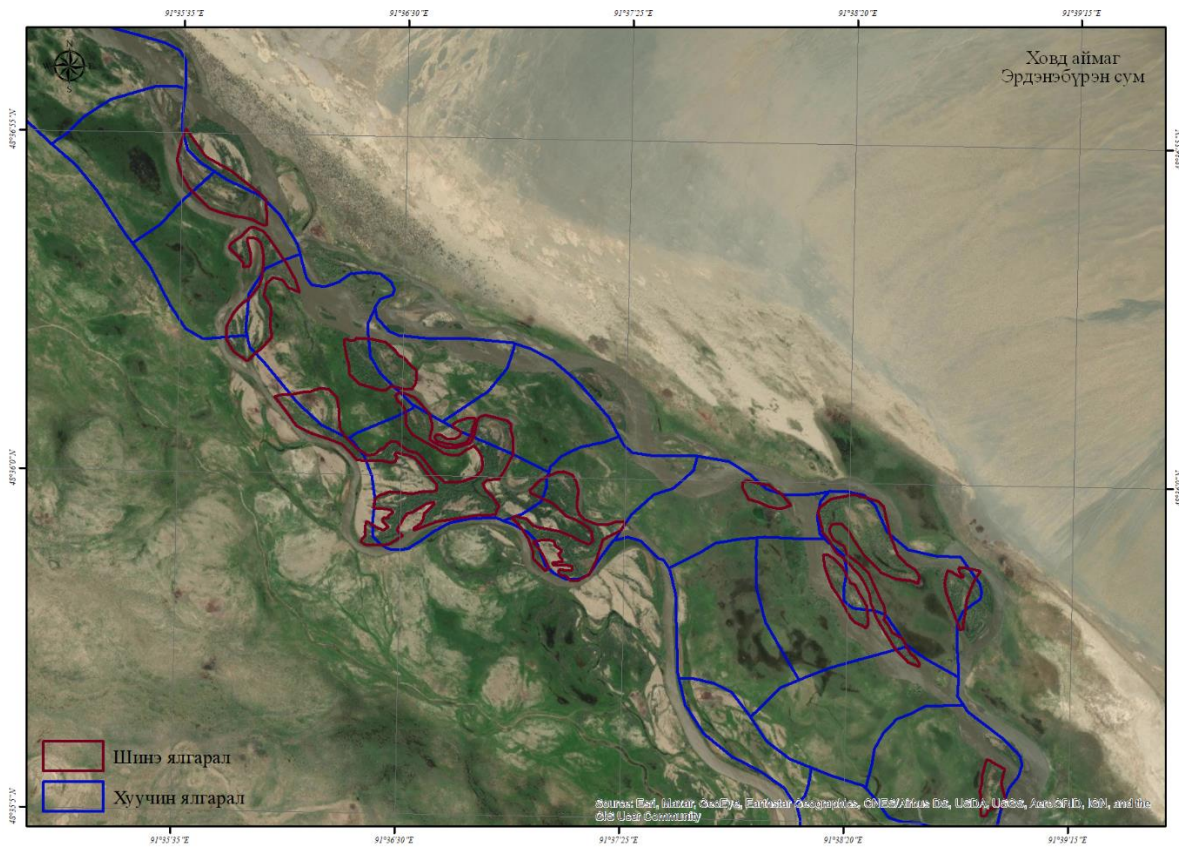
Ойн сангийн өөрчлөлтийн тойм зургийг сум тус бүрээр гаргаж сумдын ой зохион байгуулалтын ажлын тайланд хавсаргасан. Ойн санд өөрчлөлт орсон шалтгааныг дараах зургаар харуулав.

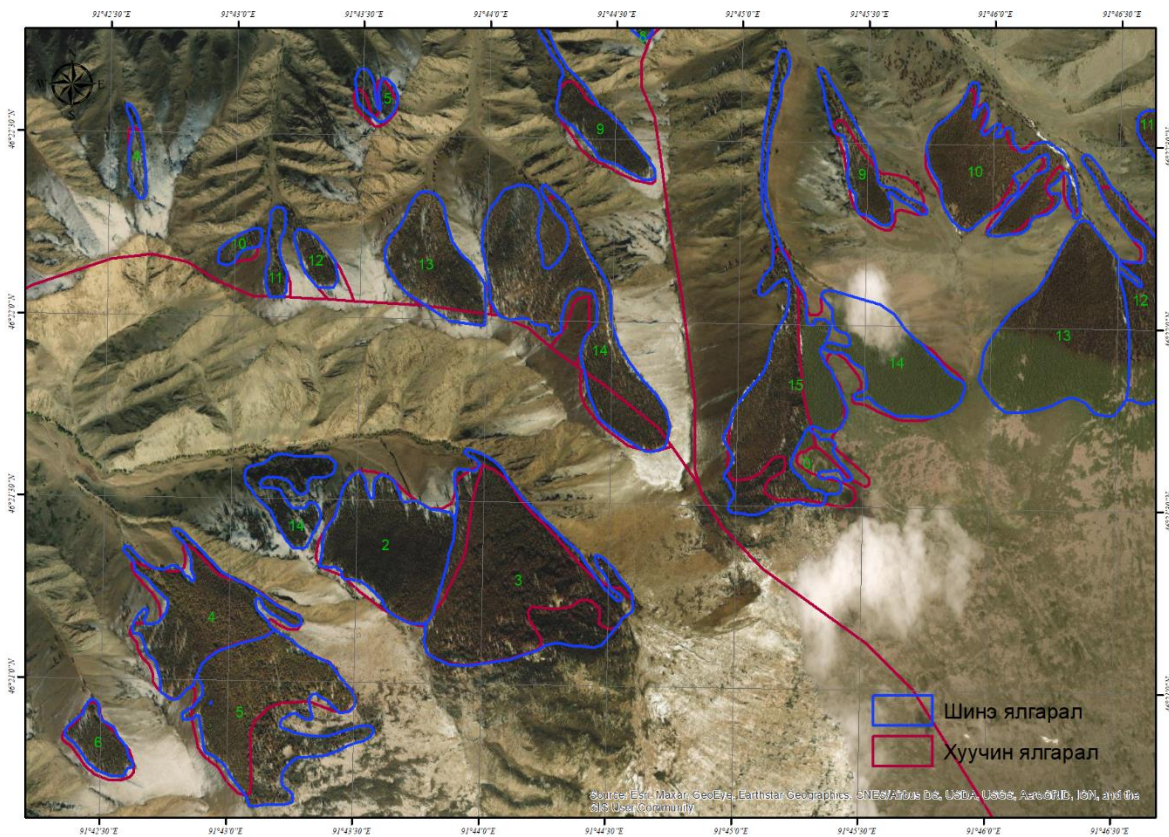
Зураг 19. Чандмань сумын ойн талбайн өөрчлөлт

Зураг 20. Булган сумын ойн талбайн өөрчлөлт

Зураг 21. Эрдэнэбүрэн сумын ойн талбайн өөрчлөлт

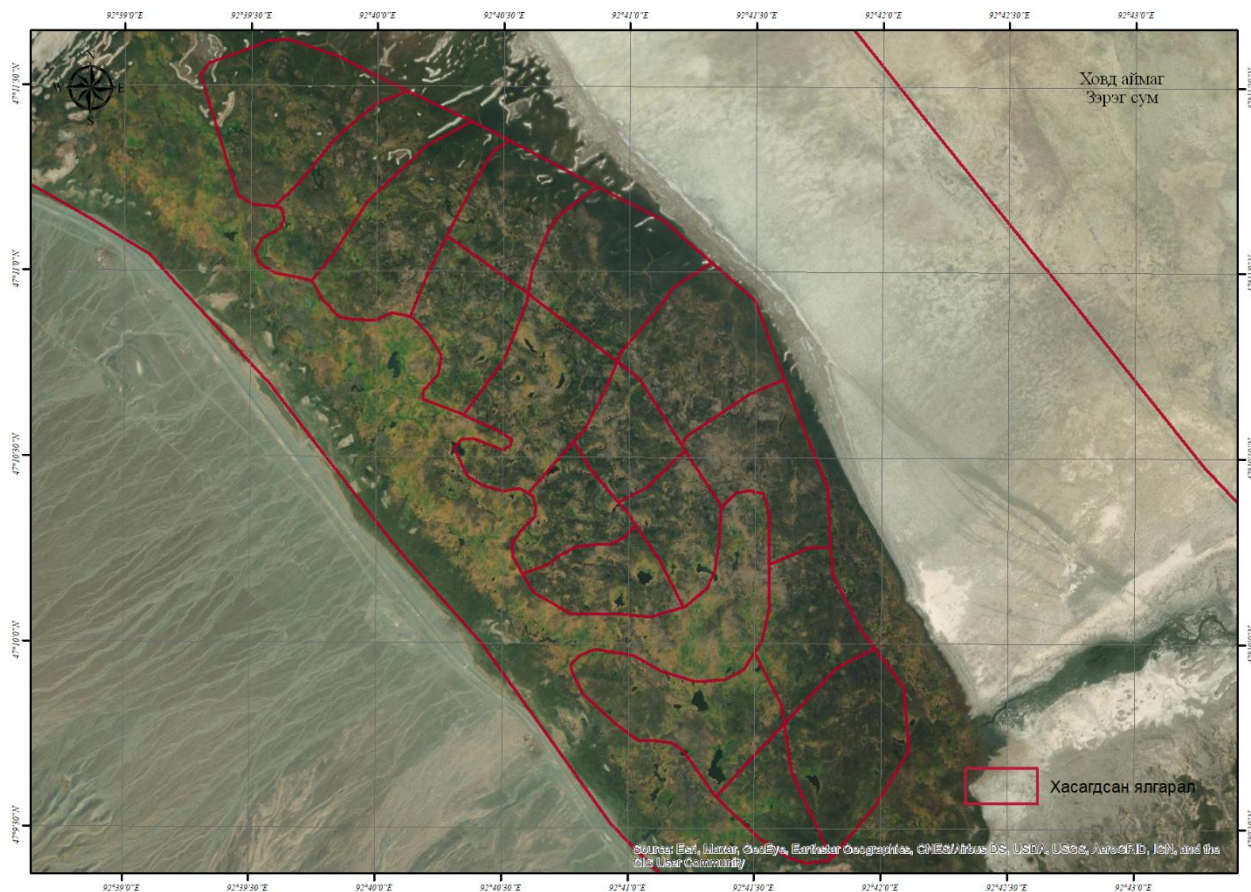
Зураг 22. Үенч сумын шилмүүст ойн талбайн өөрчлөлт

Зураг 23. Ойн санд шинээр бүртгэж авсан Ховд сумын ойн талбай

Зураг 24. Ойн санд шинээр бүртгэж авсан талбай /Мөнххайрхан сум/

Зураг 25. Ойн сангаас хасагдсан ойн бус талбай (Зэрэг сум)

Ховд аймгийн ойн сангийн талбайн өөрчлөлтийг сум тус бүрээр гаргаж 29-р хүснэгтээр үзүүлэв.

29-р хүснэгт

Ойн сангийн өөрчлөлт сум тус бүрээр

д/д	Сумын нэр	Нийт талбай (га)		Талбайн зөрүү (га)
		2011	2020	
Заган ойн талбай				
1	Алтай	359850	361861	2011
2	Булган	224037	232834	8797
3	Үенч	199892	207010	7118
4	Дүн	783779	801705	17926
Навч шилмүүст ойн талбай				
5	Алтай	120	352	232
6	Булган	4994	5218	224
7	Буянт	691	504	-187
8	Дарви	1374	1160	-214
9	Зэрэг	670	71	-599
10	Чандмань	1106	272	-834
11	Мөнххайрхан		112	112
12	Мянгад	2641	1052	-1589
13	Үенч	2157	1781	-376
14	Ховд		275	275
15	Эрдэнэбүрэн	2219	419	-1800
16	Дүн	15972	11216	-4756
	Нийт дүн	799751	812921	13170

ДӨРӨВДҮГЭЭР БҮЛЭГ

ОЙН АЖ АХУЙН АРГА ХЭМЖЭЭ

Ойн аж ахуйн арга хэмжээ

Ойн аж ахуйн арга хэмжээнд мод сөөгийн үр боргоцой бэлтгэх, боловсруулах, чанарын шинжилгээ хийх, тарьц суулгац ургуулах, ойжуулалт, ой нөхөн сэргээх, ойн дагалт баялаг ашиглах, хөнөөлт шавж, өвчнөөс сэргийлэх тэдгээртэй тэмцэх, ойд арчилгаа, цэвэрлэгээ хийх зэрэг ажлууд орно.

Ойн баялгийг хамгаалах, зөв зохистой тасралтгүй ашиглах, нөхөн сэргээх ажлыг шинжлэх ухааны үндэслэлтэй гүйцэтгэхийн тулд тухайн газрын ойн нөөцийн өнөөгийн байдалд үнэлгээ өгч цаашид хэрэгжүүлэх ойн аж ахуйн арга хэмжээг төлөвлөж явуулах шаардлагатай байдаг. Ой зохион байгуулалтын ажлаар ойн сангийн талбай, нөөц, чанар, төлөв байдалд үндэслэж ойн аж ахуйн арга хэмжээг төлөвлөж өгдөг.

4.1. Ойн арчилгаа

Аж ахуйн өндөр ач холбогдолтой үнэт төрлийн мод зонхилсон ойг бий болгох, нэгж талбайгаас ашиглах модны нөөц болон нэг модноос гарах хэрэгцээний хэсгийн гарцыг нэмэгдүүлж, модлогийн чанарыг сайжруулах, ойн техникийн болцын насыг богиносгох, ойн эрүүл ахуйн орчныг сайжруулж, түймрийн аюулыг багасгах, ойн ус зохицуулах, уур амьсгалын тохиромжгүй нөхцөлд тэсвэртэй ойг бүрдүүлэх, хөрс хамгаалах болон бусад ашигт шинж чанарыг дээшлүүлэх зорилгоор явуулдаг ойн аж ахуйн хамгийн чухал арга хэмжээ юм.

Ойн сайн чанартай модонд өсөлт, хөгжилтийн тохиромжтой нөхцөл бүрдүүлэхийн тулд моддын титэм нийлэх үеэс эхлэн үндсэн ашиглалтын огтлолт хүртэлх хугацаанд ойн арчилгааны огтлолтыг явуулдаг. Энэ нь залуу болон дунд насны I-IV ангийн ойд хамаардаг. Ойн нас, өтгөрлийг харгалзан үзсэний үндсэн дээр арчилгааны огтлолтыг гэрэлтүүлэх, тохируулах, сийрүүлэх, завсрын гэсэн үндсэн 4 хэлбэрээр явуулдаг.

Ойд хийх арчилгааны хэлбэр тус бүрийн зорилго, насыг тус бүрд нь тайлбарлаж 30-р хүснэгтээр үзүүлэв.

Арчилгааны огтлолтын хэлбэр, зорилго тэдгээрийг хийх хугацаа

д/д	Арчилгааны огтлолтын хэлбэр	Огтлолтын зорилго	Огтлолт хийх нас /жил/	
			Шилмүүст мод	Навчит мод
1	Гэрэлтүүлэх	Холимог ойд моддын зохистой бүрэлдэхүүнийг тогтоох, дан ширэнгэ ойд гэрлийн хэмжээг нэмэгдүүлэх, моддын өсөлтийг түргэсгэх	20 хүртэл	10 хүртэл
2	Тохируулах	Гол төрлийн модны байрлалыг тохируулах, өсөлтийн нөхцөлийг сайжруулах, ойн бүрэлдэхүүнд орж байгаа модны төрлийн тоон харьцааг тохируулах	21-40	11-20
3	Сийрүүлэх	Ишний хэлбэр сайтай модыг сонгон үлдээж, модны титэм, иш зөв хэлбэржих, өсөлт нэмэгдэх, тохиромжтой нөхцөл бүрдүүлэх	41-60	21-40
4	Завсрын	Сайн модны цаг үеийн өсөлтийг эрчимжүүлэх, модны техникийн болцын насыг богиносгох	61 дээш	41 дээш

Дээрх үзүүлэлтүүдийг тооцсоны дүнд арчилгааны огтлолтын гэрэлтүүлэх, тохируулах, сийрүүлэх, завсрын гэсэн дөрвөн хэлбэрийг төлөвлөдөг.

4.2. Ойн цэвэрлэгээ

Түймэр, хөнөөлт шавжид нэрвэгдэж хатсан, цаашид ургах чадваргүй болсон модод болон унанги модыг цэвэрлэж ойн байгалийн аясаараа нөхөн сэргэх нөхцөлийг хангаж, ойн эрүүл ахуйн орчныг сайжруулдаг нэн чухал ойн аж ахуйн арга хэмжээ юм.

Энэ огтлолтын гол зорилго ойд байгаа шатсан, хуурай, унанги моддыг цэвэрлэж ойг түймэр болон хортон шавжид өртөх аюулаас сэргийлэх, нас гүйцэж, өтөлж хөгширсөн, өсөлт хөгжилт нь зогссон өмхөрч муудсан моддыг авч ашиглах явдал юм. Мөн ойн түймэрт өртсөний дараа ой дахин өөрөө сэргэн ургах чадвараа алдсан үед модлогийн чанар муудахаас нь өмнө авч ашиглах зорилгоор явуулж болно.

Цэвэрлэгээний огтлолтыг байгалийн аясаараа болон түймэр, хөнөөлт шавжийн нөлөөгөөр хатсан, салхинд унасан унанги мод бүхий ойн санд машин техник хүрэх боломж, модлогийн ашиглаж болох нөөц, ойн налуу зэргийг харгалзан төлөвлөдөг.

4.3. Ойжуулалт, ойг нөхөн сэргээх арга хэмжээ

Ойжуулалт, ойг нөхөн сэргээх ажлын гол зорилго нь ойн нөөцийг арвижуулах, ойн удмын санг хамгаалах, уур амьсгалыг зөөлрүүлэх, ойн хамгаалалтын ач холбогдлыг алдагдуулахгүй байх явдал бөгөөд үүний тулд гал түймэр, хөнөөлт шавж, өвчинд

нэрвэгдсэн болон мод бэлтгэсэн талбайд нэн түрүүнд мод тарьж ургуулах, нөхөн сэргээх ажлыг хийж гүйцэтгэх явдал юм.

Ойжуулалт: Зориудын аргаар ойг нөхөн сэргээх, шинээр ой, цэцэрлэгийг тарьж ургуулах ажиллагааг ойжуулалт гэнэ. Ямар нэг шалтгаанаар ойгүй болсон талбайд ой байгалийн аясаараа нөхөн сэргэх явц хангалтгүй үед зориудаар нөхөн ургуулах шаардлага гардаг.

Ховд аймгийн ойн сангийн ихэнх хувийг заган ой эзлэх тул заган ойн ойжуулалтын талаар товч зааварчилгааг оруулж өгөв. Заган ой бүхий газрууд нь төв суурин газраас алслагдмал байдалтай байдгаас тэнд ойн аж ахуйн арга хэмжээ хийгдэхгүй байна.

4.4. Заган ойн аж ахуйн ач холбогдол

Бэлчээрийн мал аж ахуй эрхлэн нүүдэллэн амьдардаг говь цөлийн бүсийн заган ойн аж ахуйн ач холбогдол маш өндөр байдаг. Загийн салмаа нь малын төдийгүй заганд амьдардаг зарим жижиг мэрэгч амьтдын гол хоол тэжээл, орогнон байрших газар болдог. Загийн модлог нь хатуу, ус чийгэнд өмхөрч чанараа алдах нь бага тул худаг доторлох, малын хашаа хороо барих зэргээр ашиглахаас гадна илчлэг чанар нь 4500 ккал хүрдэг тул түлшинд болон модны нүүрс хийхэд ашигладаг.

4.5. Заган ойн хамгаалалт, ашиглалтын өнөөгийн байдал

Заган ой байгалийн маш хатуу ширүүн нөхцөлд ургаж байдаг учир хүний буруутай үйл ажиллагааны нөлөөнд өртвөл нэн эмзэг, өөрийнхөө аясаар сэргэн ургах процесс маш төвөгтэй хязгаарлагдмал байдаг. Загийг түлшинд хэрэглэхдээ говийн бүсийн ард түмэн эрт үеэс хөгширч хатсан загийг түүвэрлэн авч хэрэглэдэг нарийн дэг жаягтай байсан.

Сүүлийн жилүүдэд энэ дэг жаяг алдагдаж цэргийн анги болон бусад аж ахуйн нэгж, айл өрхүүд машин техник хүрч болох газрын загийг түүж түлшинд хэрэглэж байснаас заган ой их хэмжээгээр сийрэгжиж тархалт нь багассан байна. Өнгөрсөн зууны 60-70 оны үеэс эхлээд загийг түлшинд хавтгайруулан бэлтгэснээс 125.0 мянган га заган ой бүрэн устаж, 370 гаруй мянган га газрын заг байгалийн аясаар сэргэн ургах чадвараа алдсан гэсэн тоо баримт тэмдэглэгдсэн байна. /Х.Жалбаа 2008 он/

Дэлхий нийтийг хамарсан цаг уурын дулаарал манай орны байгаль, цаг уурт мэдэгдэхүйц байдлаар нөлөөлж байгаагийн зэрэгцээ хууль тогтоомжийн хэрэгжилт түүнд тавих хяналт суларсны харгайгаар зүй бус үйл ажиллагаа явуулах болж экологийн тэнцвэрт байдал алдагдахад хүрч байна.

Заган ойн замбараагүй ашиглалтаас болж түүний говь цөлийн бүсэд эзлэх талбайн хэмжээ жилээс жилд буурч зарим газарт заган ой устаж хөрс шороо сулран элсний нүүлт хөдөлгөөн ихсэж ургамал амьтны аймгийн бүрэлдэхүүн цөөрч байна. Энэ нь заган ойн экологид гүйцэтгэх үүрэг ач холбогдлыг бууруулж цөлжилтийн үйл явцыг эрчимжүүлэх нэг шалтгаан болж байна. Заг бүхий нутгуудад айл өрх нүүдэллэн бууж бэлчээрийн даац хэтрэх тохиолдол гарч байна. Загийн салмаа нь малын амин чухал тэжээлийн нэг тул шинэ залуу загийн өсвөр ургац малын хөлд нэрвэгдэхээс гадна загийн салмааг идэж сүйтгэн түүний нөхөн сэргэх явцад саад учруулж байна.

Байгаль орчин аялал, жуулчлалын сайдын 2011 оны 8 дугаар сарын 5-ны өдрийн А-269 тоот тушаалаар заг бүхий аймгуудын төв суурин газрын айл өрх, албан байгууллага,

аж ахуйн нэгжүүдийн хэрэглээнд заг болон говийн бүсийн бутлаг ургамлыг түүж ашиглахыг хориглосон шийдвэр гарч хэрэгжиж байна.

4.6. Заган ойн хорогдож байгаа шалтгаан

Заган ойн хорогдож байгаа гол шалтгаан нь хатсан загийг төв суурин газрын албан байгууллага, иргэд түлшинд хэрэглэж байгаа явдал юм. Заг хөгширч хатаж унасан ч хорхой шавж үржих, түймэр гаргах нөхцөл болдоггүй бөгөөд элсний нүүлтийг тогтоох үүргээ гүйцэтгэсээр байдаг.

Говийн бүсийн заг, харгана, шаваг, тэсэг бүхий аймаг сумдын төсөв бүрдүүлэх даалгаварт жил бүр ойн орлогын төлөвлөгөөг өгч байсан нь модлог, бутлаг ургамалуудыг түлшинд хэрэглэх гол хөшүүрэг болж байв.

Дэлхий нийтийг хамарсан байгаль цаг уурын дулааралтай холбоотойгоор жилд орох хур тунадасны хэмжээ багассанаас заган ой хатаж хуурайшин сийрэгжихийн зэрэгцээ загийн салмаа нь мал, амьтаны чухал тэжээлийн нэг болдог тул залуу загийн өсвөр ургац, загийн салмааг идэж сүйтгэн түүний нөхөн сэргэх явцад саад учруулж байна.

4.7. Цаашид авах арга хэмжээний талаар

Заган ойг хамгаалах цаашид тэлж ургах боломжийг хангах үүднээс дараах арга хэмжээг хэрэгжүүлэх шаардлагатай. Үүнд:

- Хилийн цэргийн анги, сум суурин газрын албан байгууллага, айл өрхүүдийн түлшний хэрэглээнд заг, ялангуяа хөгширч унасан загийг түүж ашиглахыг бүрмөсөн зогсоох;
- Заг түлшинд хэрэглэсэн тохиолдолд экологи-эдийн засгийн үнэлгээг тогтоож эрүүгийн хариуцлага тооцох хуулийн заалтыг хэрэгжүүлж ажиллах;
- Ашигт малтмал олборлолтоос олох орлогоос тодорхой хувийг заган ойг хамгаалахад зарцуулах, түлшний үнийн зөрүүг олгох бодлогыг сэргээх, мод орлох бүтээгдэхүүнээр болон түлшний бусад эх үүсвэрээр /хийн болон биотүлш г.м./ хангах асуудлыг судлаж шийдвэрлэх;
- Заган ойг зориудаар нөхөн сэргээх зардал төсвийг шийдвэрлэж ойжуулах ажлыг эхлүүлэх.
- Заг бүхий нутагт мал бэлчээрлэлтийг хязгаарлаж өсвөр заг тэлж ургах нөхцөлийг хангах зэрэг арга хэмжээ орно.

Зөвхөн заг төдийгүй говийн бүсийн бутлаг ургамалууд ч элсний нүүлтийг тогтоон барих цөлжилтийг саармагжуулахад ихээхэн ач холбогдолтой тул хамгаалалтанд авах арга хэмжээг шийдвэрлэх нь зүйтэй юм.

Ой зохион байгуулалтын ажлаар тус аймгийн нутагт ойжуулалт, ой нөхөн сэргээх арга хэмжээг хэрэгжүүлэх шаардлагатай тармаг заг бүхий 576464 га талбай байна. Өөрөөр хэлбэл ойн сангийн нийт талбайн 70.9 хувьд ямар нэг хэмжээгээр ойжуулалт, ойг нөхөн сэргээх арга хэмжээг хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна гэсэн үг юм.

Ховд заган ойн санд 8274 га талбайд ойжуулалт, 214267 га талбайд байгалийн сэргэн ургалтад туслах, 74533 га талбайд өсвөр мод хамгаалах ажлыг төлөвлөж өгөв. Ойн

санд хэрэгжүүлэх шаардлагатай ойн аж ахуйн арга хэмжээний түүвэр хүснэгтийг сум тус бүрийн ой зохион байгуулалтын ажлын тайланд хавсаргасан болно.

Зориудаар ойжуулах: Заг түүж бэлтгэсэн болон бусад шалтгаанаар заггүй болсон талбайд зориудаар ойжуулахдаа ил талбайд болон бортогонд ургуулсан тарьцаар гүйцэтгэнэ. Ил үндэстэй тарьцаар ойжуулахад хавар чийгийн хангамж бага тул амьдралын хувь бага байдаг.

Манхан элсний гадаргууг нэлэнхийд нь ойжуулахад тарьцыг ургамал хооронд 1 метр, эгнээ хооронд 3 метр зайтай эсвэл ургамал хооронд 1.4 метр, эгнээ хооронд 2 метр байхаар байрлуулах нь илүү тохиромжтой. Заган ойн ургах орчны нөхцөлөөс шалтгаалан 1 га талбайд суулгах тарьцын тоо өөр өөр байна.

31-р хүснэгт

1 га талбайд суулгах загийн тарьцын тохиромжтой тоо

Заган ойн хэв шинж	Тарьц суулгах схем /метр/	1 га талбайд суулгах тарьцын тоо /ширхэг/
Элсний заг	2.0 x 1.0	3300
Шал тойрмын заг	2.5 x 1.0	4200
Сайр садаргын заг	2.0 x 1.0	5000
Чулуут цөлийн заг	1.3 x 0.9	6000

Ойжуулалт, ойг нөхөн сэргээх арга хэмжээний 1 га талбайн норматив зардлыг 2021 оны 07 сарын 09-нд БОАЖСайд, Сангийн сайдын хамтарсан А172/116 тоот тушаалаар шинэчлэн баталсан.

Байгалийн сэргэн ургалтад туслах: Залуу зулзаган загаар сэргэн ургаж байгаа өсвөр залуу заг бүхий газарт байгалийн сэргэн ургалтад туслах арга хэмжээг хэрэгжүүлнэ. Байгалийн аясаараа нөхөн сэргэх боломжгүй газарт ойг нөхөн сэргэхэд үзүүлэх хүний зориудын дэмжлэгийг байгалийн сэргэн ургалтад туслах ажил гэнэ. Үүнд хөрсний өнгөн хэсгийг хуулан гараар үр цацах, үрийн модгүй талбайд үр цацах, үр тархан ургах нөхцөлийг бүрдүүлэхийн тулд их үрийн жилийг угтуулан хөрсийг хагалан боловсруулах, залуу зулзаган загийн өсөлт, ургалтыг дэмжих зорилгоор салхи, нарнаас хамгаалж зурвас байгуулах, мал амьтанаас хамгаалж хаалт хашаа барих зэрэг ажлууд орно.

Заган ой нь говь цөлийн бүсийн бэлчээр нутаг болон ашиглагддаг тул заган ойн байгалийн сэргэн ургалтыг алдагдуулахгүй байхаар менежментийн төлөвлөгөө боловсруулах хэрэгтэй. Иймд доорх арга хэмжээг хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна. Үүнд:

- Бэлчээрийн ашиглалтын менежментийг сайжруулах замаар заган ойгоор сэргэн ургаж байгаа газруудыг хамгаалах, байгалийн сэргэн ургалтыг дэмжих;
- Загийн сайн чанарын үр бэлтгэх, тарьц ургуулах;
- Мод үржүүлгийн газар байгуулах;
- Заган ойн нөөц хомсдож байгаа газруудад зориудаар ойжуулах арга хэмжээг хэрэгжүүлэх.

Эдгээр арга хэмжээг хэрэгжүүлэхэд тусламж болгох зорилгоор загаар ойжуулах, нөхөн сэргээх талаар товч зааварчилгыг оруулав.

Заган ойг нөхөн сэргээх: Байгалийн хатуу ширүүн орчинд зохицон ургадаг говь цөлийн заг болон бусад модлог ургамал байгалийн аясаараа сэргэх ургах нөхцөл бололцоо туйлын хязгаарлагдмал байдаг. Заг нь манай орны говь, цөлийн бүсийн экосистемийн үндсэн илэрхийлэгч модлог ургамал болохын хувьд хамгаалах, нөхөн сэргээх үйл ажиллагааг тухайн нутгийн ховор ба ховордсон мод, сөөг ургамалтай хамтад нь зориудын аргаар ойжуулалт, нөхөн сэргээх ажлыг хийх нь илүү үр дүнтэй юм. Заг нь шим тэжээлээр ядуу, хөрсний ялзмаг 0.05 хувиас хэтрэхгүй эрдэсжсэн шаварлаг элсэн саарал хөрсөнд зонхилон ургана. Харин хэт шорвог марзат тойром, шохойн үетэй хөрс тохиромжгүй. Хөрсний механик бүтэц загийн амьдралд шийдвэрлэх нөлөөтэй биш боловч хэт хатуурсан шаварлаг хайр чулуутай хөрс бас тохиромжгүй. Зориудын аргаар ойжуулалт хийх нөхөн сэргээх ажлыг чанартай хийхийн тулд сайн чанарын үрээр тарьц, суулгац ургуулах хэрэгтэй.

Загийн үр бэлтгэх: Загийн үрийг 10-р сарын 15-наас 11 сарын эхний хагаст багтаан түүнэ. Энэ үед загийн үр бүрэн боловсорч үрийн дэвүүрийн уналт дуусаж хэлбэржин шаргал өнгөтэй болох ба үр хөврөл нь бор ногоон өнгөтэй, имэрхэд шүүсгүй болж хатуурсан байна. Загийн үр жижигхэн бөгөөд жимсэвч нь нимгэн үрийн далавчийг дэвүүр гэх ба жимсэвчийн дээрээс хэвтээгээр байрласан дугуй хэлбэртэй 5 далавчтай. Үрийн дэвүүр нимгэн, мяндаслаг зөөлөн сүлжилдэж тогтсон олон судалтай, хагас тунгалаг шаравтар өнгөтэй. Загийн үрийг далавч дэвүүрийн хамт "Замбага" гэнэ. Үрийн далавч нь түүнийг салхинд хийсгэхээс гадна үр ургах үед бичил орчны чийгийг өөртөө шингээж чийг хураагуурын үүргийг давхар гүйцэтгэнэ. Загийн замбагын жингийн 40-45 хувийг далавч эзэлнэ. Үрийн далавч агаарын чийгийг өөртөө шингээх тул хадгалах үрийг далавчнаас салгаж цэвэрлэх хэрэгтэй.

Загийн далавчгүй үр далавчтайгаасаа 2 дахин илүү соёолдог. Загийн далавчтай 1000 үрийн жин 5.1-5.2 гр, цэвэр 1000 гр үрийн жин 2.5-3.0 гр ба дундажаар 2.8 гр байна. Байгалийн гаралтай заган ой 6-8 насандаа, таримал заган ой 4-5 наснаас эхлэн үрээ өгдөг. Загийн үрлэлтийн хугацаа 18-20 нас хүртэл үргэлжилж түүнээс цааш буурч эхэлдэг. Загийн үрийг салхи багатай тогтуун өдөр загийн ишийг тойруулан дэвсгэр дэвсэж модны ишийг доргиох аргаар түүнэ. Загийн 2 настай үржлийн мөчрийн нахиа цэцэглэж үр тогтох ба 3-аас дээш насны мөчирт үр тогтдоггүй онцлоготой тул 2-3 жил үр бэлтгэсний дараа тухайн талбайн үрийн гарц буурдаг тул 2-3 жил өнжиж байх шаардлагатай. Түүсэн үрийг хаягжуулан лабораторид чанарын зэргийг тогтоолгох хэрэгтэй.

Загийн тарьц ургуулах: Загийн тарьцыг ургуулахад хөнгөн сийрэг бүтэцтэй элсэнцэр хөрс тохиромжтой. Элсэрхэг хөрсийг бэхжүүлэх, элсний нүүлтийг тогтворжуулах, бэлчээрийн ургацыг нэмэгдүүлэх, хөрсний элэгдэл, эвдрэлтэй тэмцэх, заган ойн нөөцийг арвижуулах зорилгоор тарьж ургуулах тарьцыг тусгайлан боловсруулсан хөрс бүхий мод үржүүлгийн газарт ургуулдаг. Говь цөлийн хуурай гандуу, эмзэг орчинд тарьцыг ургуулах, ойжуулах ажлын эцсийн үр дүн нь түүнийг тарьж ургуулах технологи, шилжүүлэх орчин нөхцөл арга ажиллагаанаас шууд хамаарахаас гадна хамгийн чухал нь тухайн бүс нутгийн байгаль цаг уурын нөхцөлд тохирсон арга технологи сонгох хэрэгтэй.

Ил талбайд тарьц ургуулах арга: Загийн тарьц ургуулах газрыг зориулалтын шаардлагаас хамаарч байнгын ба түр хугацаагаар байгуулж болно. Байнга ашиглах мод

үржүүлгийн газрыг байршуулахдаа хөрс, цаг уурын нөхцөлөөс гадна эдийн засгийн хүчин зүйлийг анхаарах нь зүйтэй. Үүнд: тарьц, суулгацыг ойжуулах талбайд шилжүүлэхэд ойр, зам харилцаа сайтай байх, арчилгаа тордолгоо, усалгаа байнга хийж байх тул төв сууринд аль болох ойр, ажиллах хүчээр хангагдсан байх зэргийг анхаарах хэрэгтэй. Мод үржүүлгийн газрыг байршуулахад 2-5 хэмээс илүүгүй хэвгий, үрийн талбай нь 1-2 хэмийн хэвгийгээс хэтрэхгүй байх зэрэг шаардлага үндэслэлүүд тавигдана.

Хөрс нь хөнгөн механик бүтэцтэй элсэн юмуу элсэнцэр хөрстэй байх шаардлагатай ба салхи ихтэй газарт мод үржүүлгийн газрын хөрсийг элэгдлээс хамгаалах арга хэмжээг авна. Тарьц ургуулахад усалгаа зайлшгүй шаардлагатай тул энэ боломж нөхцөлийг хангасан задгай урсгалтай ус болон ажиллагаатай худагтай байх шаардлагатай.

Хөрс боловсруулалт: Хөрсийг хагалж боловсруулалт хийсний дараа загийн үр тарих талбайн өнгөн хөрсийг чийглэг, сийрэг байлгахаас гадна гадаргуугаас хог ургамлын үндэс, том чулуу зэргийг цэвэрлэж тэгшилнэ. Үр тарихаас 1-2 өдрийн өмнө шүдэт борнойгоор 1-2 удаа борнойдож үр тарих талбайн өнгөн хэсгийг сийрүүлж чийгшилтийг нэмэгдүүлж өгнө. Загийн үрийг тарихаас өмнө 1 га талбайд 250-300 м³ ус орохоор бодож усалгаа хийнэ. Нэгж талбайд ургах стандартын тарьц ургуулах, цаг уурын тааламжгүй нөхцөлийг тэсвэрлэх чадварыг нэмэгдүүлэх үүднээс бордоо хэрэглэх ба заган ойн хөрсний 0.5-9 см гүнд 0.65-1.35 азот, 0.035-1.073 хувь ялзмагт агуулагдах азот 5.4 хувь байдаг бөгөөд доошлох тутам ялзмаг багассаар 0.1-0.2 хувь хүрэх ба заг нь ялзмагийн ийм хэмжээнд ургана гэсэн үг юм. Элсэн ба элсэнцэр хөрстэй нэг га талбайд хагалгааны өмнө сайтар задарсан бог малын бууц 40-50 тн байхаар тооцож хэрэглэнэ. МҮГ-ын ил талбайд загийн үрийг 1.5-1.6 шоо дөрвөлжин см тутамд ургах чадвартай нэг үр байхаар 10 см өргөн 1 метр урт мөрөнд 600-650 ширхэг үр орохоор тооцож тарих нь илүү тохиромжтой. Элсэнцэр хөрсөнд загийн үрийг 0.5-1.0 см гүнд тарина.

Арчилгаа: Загийн үрийг тарьсанаас хойш цухуйц бүрэн жигдэрч гарах хүртэл хугацаанд хөрсийг сийрүүлэх, услах, үр цухуйцыг мэрэгчид болон шувуу идэхээс хамгаалах зэрэг арга хэмжээг явуулна. Үр тарьсаны дараа цухуйц жигдрэх хүртэл 2-3 долоо хоногийн туршид хөрсний өнгөн гадаргууг тогтмол чийгтэй байлгах зорилгоор 1 га талбайг 100-150 шоо.метр ус байхаар тооцож усалгаа хийнэ. Загийн үр соёолж цухуйц гарч ирсэн цагаас хойш түүнийг хүйтнээс хамгаалах, услах, хөрс сийрүүлэх, хог ургамал устгах, өвчин хортонтой тэмцэх арга хэмжээг тогтмол явуулж тарьцны ургах орчны нөхцлийг сайжруулж, өсөж хөгжих хэвийн явцыг хангахад туслана. Таримал загийг эхний 4-5 жилд мал амьтанаас хамгаалж хаших шаардлагатай ба хөрс сийрүүлэлттэй хамт зэрлэг ургамлыг 2-3 удаа устгана.

Загийн үрийг бортогонд тарьж ургуулах: Ойжуулалтад хэрэглэх тарьц, суулгацыг тусгайлан бэлтгэсэн бортогонд ургуулахдаа зориуд бэлтгэсэн хөрс хэрэглэх ба энэ нь суулгацыг 1-2 жил ургахад хүрэлцэх хэмжээний тэжээлтэй байдаг учраас ойжуулалтанд шилжүүлэх үед үндэсний систем гэмтэхгүй тул амьдралтын хувь өндөр байдаг. Говь цөлийн бүсэд заг ургуулахад энэхүү аргыг хэрэглэх нь илүү үр дүнтэй. Бэлтгэсэн бортогонд 60 хувь элс, 20 хувь шавар, 20 хувь бууц гэсэн харьцаагаар хөрсийг бэлтгэнэ. Бортогонд үр тарихын өмнө ёроолын хөрсийг нортол услаж нэг бортогонд 3-4 ширхэг үрийг 0.7-1.0 см-ын гүнд суулгана. Үр тарьсаны дараа хөрсний ууршилтыг багасгах, үрийг чийгтэй хөрсөнд авцалдуулах зорилгоор өнгөн хэсгийг зөөлөн дарж нягтруулна. Тарилт хийсний дараа хөрсний өнгөн хэсгийг хатах, чийг алдахаас хамгаалж өдөрт 1-2 удаа гар шүршүүрээр зөөлөн услана.

Заган ойн ашиглалт: Заган ойн зохистой ашиглалт түүнийг элс бэхжүүлэх, хөрсний элэгдэл эвдрэлээс хамгаалах, тэжээлийн арвин эх үүсвэр нөөцийг бий болгох

зэрэг байгалийн харилцан нөлөөллийг бүрэн дүүрэн тасралтгүй хангахад чиглэгдэх ёстой. Заган ойн хөрс хамгаалах, бэлчээрийн ургац нэмэгдүүлэх чанар нь түүний ургалтын хугацааны үе болох насны ангитай шууд холбоотой юм. Заган ой нь бусад модны адил тооны ба байгалийн сэргэн ургалтын болцоос гадна тэжээлийн болон хөрс хамгаалах болц байдгаараа онцлог юм. Сайр садаргын, шал тойрмын, чулуут цөлийн хэвшинжийн заган ойд бэлчээрийн ургац нэмэгдүүлэх, элсний заганд хөрс хамгаалах аж ахуйн хэлбэрийг бий болгох ойн аж ахуйн арга хэмжээг хэрэгжүүлэх нь тохиромжтой. Насны YI /26-30/ насны ангийн заган ой нь элс бэхжүүлэх, салхины хүч нөлөөллийг бууруулах дээд зэргийн чадвартай болдог ба үүнийг хамгаалалтын болцын нас гэж үздэг. Заган ой 10-25 насандаа малд тэжээллэг чанар сайтай ногоон мөчир, салмааны ургац өгөх үнэмлэхүй дээд хэмжээнд хүрч тэжээлийн хамгийн их өгөөжтэй болох тул энэ үеийг тэжээлийн болц гэнэ. Аж ахуйн эдгээр хэлбэрийг зөв зохион байгуулж чадвал заган ойн хөрс хамгаалах ач холбогдол болон тэжээлийн үр өгөөжийг дээшлүүлж чадна.

Ой хамгаалал: Заган ойд байгалийн нөхцөл байдлаас шалтгаалан түймрийн хөнөөл гардаггүй байна. Мөн заган ой хортон шавжийн хөнөөлд бараг өртдөггүй байна. Ой зохион байгуулалтын ажлын үед заган ойд хөнөөл учруулж буй хөнөөлт шавжийн судалгаа явуулсан бөгөөд хөнөөлт шавж илрээгүй болно.

Заган ойд хөнөөл учруулдаг зарим зүйлийн хөнөөлт шавжийн биологийн онцлогийг оруулав.

SAXAUL PESTS.

Анги: Шавж (Insecta)
 Баг: Хайрсан далавчтан (Lepidoptera)
 Овог: Orgyidae
 Төрөл: Orgyia
 Зүйл: dubia

Бие гүйцсэн эрвээхэй.

Энэ зүйлийн эмэгчин нь *Orgyia* төрлийн бусад эмэгчний адил өт хэлбэртэй байдаг. Харин эрэгчингийн далавч болон үйл ажиллагаа сайн хөгжсөн. Биеийн дэвсгэр өнгө нь дээд хөндлөн хүрэн шугам, долгион дээрх цагаан болон шар зос шороо өнгийн хоорондох өнгө юм. Хойд далавчны дээд хэсэг урд далавчаа бодвол бүдэг шар өнгөтэй боловч илүү хүчирхэг байдаг. Мөн дистал хэсгийн 1/3 хэсгээс эхлэх өргөн хар судал нь (ялгаатай дэд зүйлүүдэд энэ судал илүү тод эсвэл бүдэг байна) термений дагуу үргэлжилж, ихэнхдээ анал судлын булан хүрэх ба эндээ шар суурь өнгөний сүүдэрт уусдаг. Урд далавчийн ирмэг, хэвлийн гадна зах үсэрхэг. Цээж болон хэвлий саарал-цагаан үсэнцэр бүхий хар, зарим нь хүрэн байна. Эмэгчин эрвээхэйд далавч бүрэн байхгүй, хэвлий болон цээж шаравтар бахим бүдүүн. Тиймээс бүхэлдээ өт хэлбэртэй харагдана. Биеийн урт нь 16 мм, өргөн нь 8 мм байна. Эрэгчингийн сахал нь саман, шар өнгөтэй. Эмэгчинд бараг харагдахгүй. Хөл нь эрэгчинд шар, эмэгчинд үйл ажиллагаагүй үлдэгдэл эрхтэн болсон. Эрэгчингийн далавч дэлгэсэн байдлаар 18-25 мм байна.

Өндөг: Өндөг нь гөлгөр, цайвар, бараг зууван хэлбэртэй, гол хэсгээрээ хонхойсон ба диаметр нь ойролцоогоор 1.5 мм байна.

Хүрэнцэр: Хүрэнцэр нь жижиг толгойтой, цилиндр хэлбэртэй, маш үсэрхэг, ихэвчлэн Lymantriinae дэд овгийнхтой адил харагдана. Кутикулын суурь өнгө нь цагаан түүн дээрээ хар толботой, хуурамч нуруу хэсэг нь (pseudodorsali) хөхөвтөр болон улаавтар харагдана. Хэдийгээр толгой болон их бие нь ихэнхдээ меланин бүхий хар өнгөтэй байдаг ч үсэнцэрүүд багц үүсгэн тод улаан, шар өнгөтэй.

Хүүхэлдэй: Хүүхэлдэй шаравтар өнгөтэй. Эрүү нь хөдөлгөөнгүй хэлбэрийн хатуу бүрхүүл бүхий ангилалд багтана. Энэ ангиллын үед хүрэнцэр үеийн үлдэгдэл үснүүд зарим хэсгээр бүрхэгдсэн байдаг. Кокон дотор тал торгомсог цайвар хүрэн бөгөөд хүүхэлдэй ургамалд болон хад чулуун завсар байрладаг. Эрэгчингийн кокон 14-15 мм, эмэгчингийнх 20 мм гаран байна.

Биологи: Нисэх хугацаа. Энэ зүйл нь нэг жилд олон үе удам өгдөг зүйлүүдийн нэг. Бие гүйцсэн нь ихэвчлэн 6-7 сард нисэж, 6-10 сарын хооронд 2-3 удаа өндгөө шахдаг.

Үржил: Эмэгчин хүүхэлдэйн коконоо хэзээ ч орхидоггүй. Тэрээр магадгүй феромоны нөлөөгөөр эрэгчинг бий болгон, өрөөр нь коконг цоолуулан, дотор нь нэвтрэн орж эвцэлд ордог. Дараа нь эмэгчин 50-200 хүртэл тооны өндөг кокон дотроо шахаад үхдэг.

Тархалт ба амьдрах орчин: Амьдрах орчин нь нуга, бут, сөөглөг, модлог газар нутаг, энэ зүйлийн хооллох ургамал бүхий нутгууд орно. Энэ зүйлийн авгалдай буурцагтны овгийн ургамлаар хооллодог, хэт олшрол болох үед хүрэнцэр нь харгана болон загийн иш, навчаар хооллодог. /Чулуунжав. 2010 он/ Энэ зүйл нь Монгол оронд анх удаа 1962 онд Өвөрхангай аймгийн говийн бүсээс илэрч тэмдэглэгджээ. SAXAUL PESTS шавжийн тархалт одоогоор хөнөөл учруулах түвшинд хүрээгүй байгаа бөгөөд хөнөөлт шавж бүхий газарт ажиглалт тандан судалгааг давтан явуулж шавжийн тоо, толгой хэт олширч хөнөөл учруулах түвшинд хүрсэн тохиолдолд устгал тэмцэлийн ажил явуулах шаардлагатай.

Заган ойд хөнөөлт шавж, өвчнөөс гадна Морин чичүүл зэрэг зарим төрлийн мэрэгч амьтад хөнөөл учруулж байдаг. Ер нь аливаа модлог ургамалд сөрөг нөлөө үзүүлэхүйц мэрэгч амьтад зохистой хэмжээнд байж экосистемийн тогтвортой байх нөхцөл бүрддэг. Морин чичүүлийн тоо толгой сүүлийн жилүүдэд хурдацтай өсч заган ойд хөнөөл учруулах болсон байна. Энэ нь байгалийн буюу уур амьсгалын өөрчлөлттэй холбоотой үзэгдэл юм.

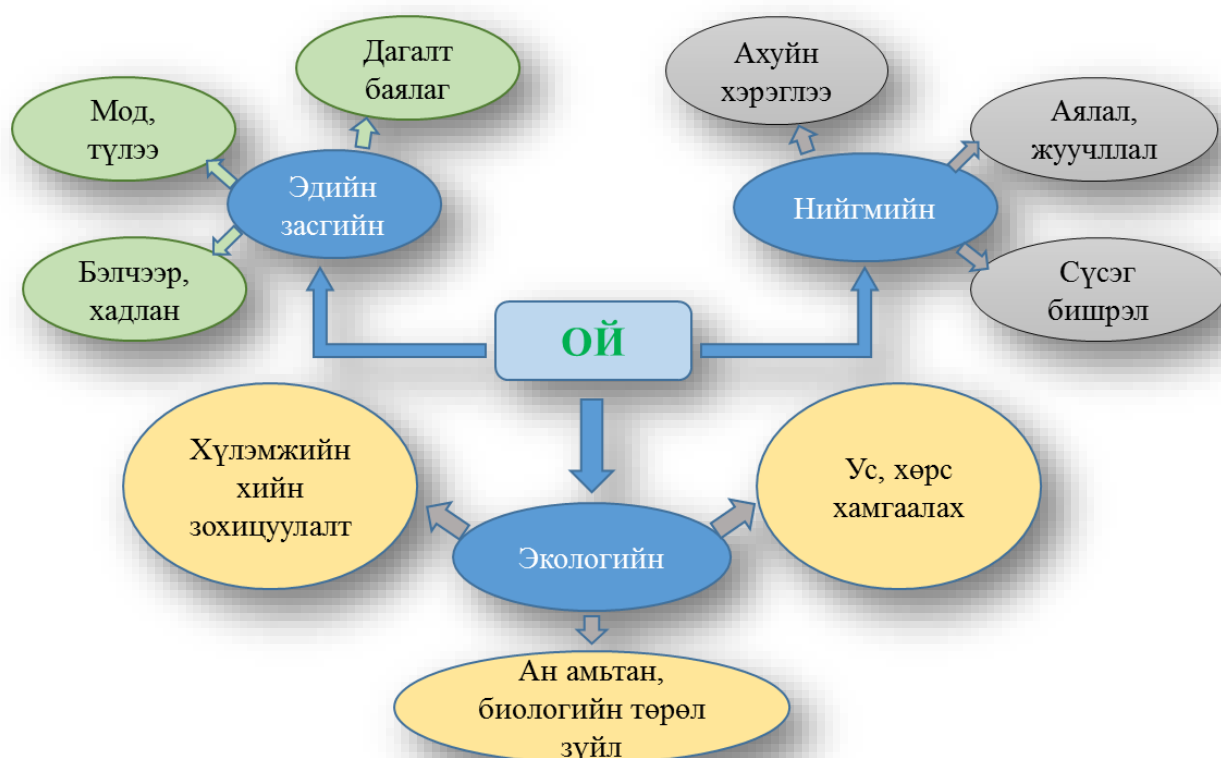
Зураг 26. Загийн үндсээр хооллогч мэрэгч (Морин чичүүл)

Заган ойн нөхөн сэргээлт, цөлжилттэй тэмцэх талаар: Энэ ажлын хүрээнд дараах арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх боломжтой юм. Үүнд:

- Бэлчээрийг усжуулах бодлогын адил заган ойг нөхөн сэргээх, зориудаар ойжуулах шаардлагатай байгаа газруудад худаг гаргах, хур борооны ус хуримтлуулах зориулалттай хөв, цөөрөм, далан шуудуу байгуулах, байгалийн сэргэн ургалтыг дэмжих зорилгоор зориудын аргаар хур тунадас оруулах;
- Заган ойг нөхөн сэргээх ажлыг "Ус" болон "Цөлжилт" үндэсний хөтөлбөрүүдтэй уялдуулах;
- Заг болон говийн бүсийн ховор мод бутлаг ургамлуудыг судлах, нөхөн сэргээх арга технологи боловсруулах эрдэм шинжилгээний суурь судалгааны чиглэлээр төсөл хөтөлбөр хэрэгжүүлэх;
- Говь цөлийн бүсийг ойжуулах сонирхолтой, өөрийн хөрөнгөөр мод тарих хүсэлтэй гадаадын иргэд, байгууллагыг заган ойг нөхөн сэргээх ажилд түлхүү оролцуулах шаардлагатай байна.

4.8. Экологи-эдийн засгийн үнэлгээ

Ойн сангийн зүй зохистой ашиглах, нөхөн сэргээх зорилгод нийцүүлэн түүнд экологи-эдийн засгийн үнэлгээ өгдөг. Ойн нөөцийн экологи эдийн засгийн үнэлгээ нь Монгол улсын “Ойн тухай” хууль, ойгоос хэрэглээний мод, түлээ бэлтгэж ашигласны төлбөрийн тухай хуулийн зорилгод нийцэн ойн нөөцийн байгаль, аж ахуй, эдийн засгийн үндсийг тодорхойлдог ойн кадастрын нэг бүрэлдэхүүн хэсэг юм.

Зураг-27. Ойн эдийн засаг, нийгэм, экологийн ач холбогдол

Ойн нөөцийг зүй зохистой ашиглахын тулд түүний экологи-эдийн засгийн үнэлгээг тогтоох шаардлагатай байдаг. Заган ойн байгаль орчинд үзүүлж байгаа экологийн болон эдийн засгийн ач холбогдлыг мөнгөн дүнгээр илэрхийлснийг заган ойн экологи-эдийн засгийн үнэлгээ гэж ойлгоно. Экологи-эдийн засгийн үнэлгээг талбайгаар болон нөөцөөр гэсэн 2 хувилбараар тооцдог. Ойн нөөцийн экологи-эдийн засгийн үнэлгээ нь ойн нөөцийн шууд болон шууд бус ашиглалтын экологи, эдийн засгийн үр ашигт суурилдаг ба тэрээр ойн нөөцийн бүхэл ач холбогдолын мөнгөн илэрхийлэл юм.

Ойн нөөцийн экологи-эдийн засгийн үнэлгээ нь:

- Ойн модны нөөцийн үнэлгээ
- Ойн дагалт баялагийн үнэлгээ
- Ойн эдэлбэр газрын үнэлгээ
- Ойн хөрс, ус хамгаалах ашигт чанарын үнэлгээ
- Ойн биологийн төрөл зүйлийг хамгаалах ач холбогдолын үнэлгээ
- Ойн нүүрстөрөгчийн хийг шингээх ач холбогдлын үнэлгээ
- Ойн амралт, аялал жуулчлал, нийгмийн ач холбогдлын үнэлгээ зэргээс бүрдэнэ.

Ойн нөхөн сэргээх зардал, модон материалын хэрэглээ, нийлүүлэлтийн өртөг, үнэ, рент, дагалт баялагийн ашиглалт, ойн хөрс, ус хамгаалах, агаарыг цэвэршүүлэх ач холбогдлын зэрэгцээ, ойн нөөцийн хомсдол, доройтол зэрэг нь ойн экологи-эдийн засгийн үнэлгээг тогтоох, шинэчлэх суурь нөхцөл болдог.

Ямарваа зүйлийг мөнгөөр тооцож үнэлэх нь илүү тохиромжтой байдаг ба тухайн ойн санг хариуцсан орон нутгийн засаг захиргаа, эзэмшин хамгаалж байгаа нөхөрлөл, аж ахуйн нэгж байгууллагууд нийтийн эзэмшлийн ямар үнэтэй баялаг эзэмшиж байгаагаа ойлгоход дөхөмтэй болно.

Ойн нөөцийн экологи-эдийн засгийн үнэлгээг дараах зориулалтаар ашиглана.

1. Улсын ойн нөөцийг мөнгөн дүнгээр илэрхийлж үндэсний баялагт бүртгэх
2. Ойн нөөцийн хомсдолын түвшинд өртгийн үнэлгээ өгч, салбарын макро эдийн засгийн болон тогтвортой хөгжлийн үзүүлэлтүүдийг зэрэгцүүлэн тооцох
3. Ойн нөөцийн ашиглалтын төлбөр, нөхөн төлбөрийн тарифыг үндэслэлтэй тогтоох
4. Ойн нөөцийг түрээслэх, эзэмшүүлэх нөхцөлд түрээсийн төлбөрийн хэмжээг тодорхойлох үндэслэл болгох
5. Ойн нөөцөд учирсан төрөл бүрийн хохирлын хэмжээг тооцох
6. Ойн нөөцийн эзэмших газрыг ойн аж ахуйн бус зориулалтаар (хөдөө аж ахуй, аж үйлдвэр, барилга, зам г.м.) олгох өртөг үр ашгийг тооцоход ашиглах
7. Ой зохион байгуулалтын ажлын үндэслэлийг дээшлүүлэх зэрэг болно.

Ховд аймгийн ойн сангийн экологи-эдийн засгийн үнэлгээг тооцохдоо Байгаль орчин, ногоон хөгжлийн Сайдын 2013 оны 325-р тушаалын хавсралтад заасны дагуу хамгаалалтын бүсийн ойг I мужид хамааруулж Байгаль орчин, аялал жуулчлалын Сайдын 2020 оны 03-р сарын 16-ний өдрийн А/176 дугаар тушаалын 1,2,3 дугаар хавсралтаар баталсан үнэлгээг баримталж тогтоов.

Ойн экологи эдийн засгийн үнэлгээг тооцохдоо шууд үр ашгийн болон шууд бус үр ашгийн гэсэн ангиллаар тооцож үнэлэв.

Шууд үр ашиг гэсэн ангилалд ойн нөөц, ойн дагалт баялгийн үнэлгээг тооцдог бол шууд бус үр ашгийн ангиллаар ойн ус зохицуулах, хөрс хамгаалах, нүүрстөрөгчийн хийг шингээх, нийгэм, амралт зугаалгын ач холбогдлын үнэлгээг тооцно.

Шууд болон шууд бус үр ашгийн үнэлгээний нийлбэр хамаарал нь ойн экологи эдийн засгийн үнэлгээ болно.

Ойгоор бүрхэгдсэн талбайн экологи-эдийн засгийн үнэлгээг 32-р хүснэгтээр, ойгоор бүрхэгдээгүй талбайн экологи-эдийн засгийн үнэлгээг 33-р хүснэгт, ойн талбайн экологи-эдийн засгийн үнэлгээг 34-р хүснэгтээр тус тус үзүүлэв.

32-р хүснэгт

Ойн сангийн ойгоор бүрхэгдсэн талбайн
экологи-эдийн засгийн үнэлгээ

Ангилал	Модны төрөл	Хамгаалалтын бүс: Нэгдүгээр муж		
		Ойн талбай (га)	1 га-н үнэлгээ (төг)	Дүн (төг)
Шууд үр ашгийн	Шинэс	4806	33,983,181.00	163,323,167,886.00
	Улиас	131	11,168,182.00	1,463,031,842.00
	Хус	234	14,837,727.00	3,472,028,118.00
	Бургас	3182	7,179,545.00	22,845,312,190.00
	Заг	223327	14,359,090.00	3,206,772,492,430.00
	Сухай	4764	65,413,635.00	311,630,557,140.00
	Торлог	13	2,233,636.00	29,037,268.00
	дүн	236457		3,709,535,626,874.00
Шууд бус үр ашгийн	Шинэс	4806	43,566,383.00	209,380,036,698.00
	Улиас	131	14,317,591.00	1,875,604,421.00
	Хус	234	19,021,942.00	4,451,134,428.00
	Бургас	3182	9,204,165.00	29,287,653,030.00
	Заг	223327	18,408,330.00	4,111,077,113,910.00
	Сухай	4764	83,860,174.00	399,509,868,936.00
	Торлог	13	2,863,518.00	37,225,734.00
	дүн	236457		4,755,618,637,157.00
Нийт	Шинэс	4806	77,549,564.00	372,703,204,584.00
	Улиас	131	25,485,773.00	3,338,636,263.00
	Хус	234	33,859,669.00	7,923,162,546.00
	Бургас	3182	16,383,710.00	52,132,965,220.00
	Заг	223327	32,767,420.00	7,317,849,606,340.00
	Сухай	4764	149,273,809.00	711,140,426,076.00
	Торлог	13	5,097,154.00	66,263,002.00
	дүн	236457		8,465,154,264,031.00

33-р хүснэгт

Ойн сангийн ойгоор бүрхэгдээгүй талбайн
экологи-эдийн засгийн үнэлгээ

Ангилал	Хамгаалалтын бүс-Нэгдүгээр муж			
	Газрын төрөл	Талбай /га/	1 га талбайн үнэлгээ /төг/	Үнэлгээ /төг/
Шууд үр ашгийн	Тармаг мод	125145	13,593,272.00	1,701,130,024,440.00
	Дүн	125145		1,701,130,024,440.00
Шууд бус үр ашгийн	Тармаг мод	125145	17,426,553.00	2,180,845,975,185.00
	Дүн	125145		2,180,845,975,185.00
Нийт	Тармаг мод	125145	31,019,825.00	3,881,975,999,625.00
	Дүн	125145		3,881,975,999,625.00

34-р хүснэгт

Ойн талбайн экологи-эдийн засгийн үнэлгээ

Ангилал	Ойгоор бүрхэгдсэн талбай /төг/	Ойгоор бүрхэгдээгүй талбай /төг/	Ойн талбай /төг/
Шууд үр ашгийн	3,709,535,626,874.00	3,709,535,626,874.00	7,419,071,253,748.00
Шууд бус үр ашгийн	4,755,618,637,157.00	4,755,618,637,157.00	9,511,237,274,314.00
Нийт	8,465,154,264,031.00	8,465,154,264,031.00	16,930,308,528,062.00

Ховд аймгийн ойн талбайн (ойгоор бүрхэгдсэн болон ойгоор бүрхэгдээгүй) экологи-эдийн засгийн үнэлгээ 16,930,308,528,062.00 (арван зургаан их наяд есөн зуун гучин тэрбум гурван зуун найман сая таван зуун хорин найман мянга жаран хоёр) төгрөг болж байна.

Ойн сангийн экологи эдийн засгийн үнэлгээг талбайгаар тооцохоос гадна мөн нөөцөөр тооцож боддог. Ховд аймгийн ойн нөөцийн экологи эдийн засгийн үнэлгээг 35-р хүснэгтээр үзүүлэв.

35-р хүснэгт

Ойн сангийн нэг шоо.метр модны экологи-эдийн засгийн үнэлгээ

Ангилал	Модны төрөл	Хамгаалалтын бүс: Нэгдүгээр муж		
		Ойн нөөц (ш.м)	1 м ³ -н үнэлгээ (төг)	Дүн (төг)
Шууд үр ашгийн	Шинэс	546960	249,877.00	136,672,723,920.00
	Улиас	5450	124,352.00	677,718,400.00
	Бургас	73650	110,274.00	8,121,680,100.00
	Хус	9800	146,641.00	1,437,081,800.00
	Заг	94008	220,548.00	20,733,276,384.00
	Сухай	47640	498,580.00	23,752,351,200.00
	Торлог	130	98,543.00	12,810,590.00
	Дүн	777638		191,407,642,394.00
Шууд бус үр ашгийн	Шинэс	546960	320,339.00	175,212,619,440.00
	Улиас	5450	159,418.00	868,828,100.00

	Бургас	73650	141,370.00	10,411,900,500.00
	Хус	9800	187,993.00	1,842,331,400.00
	Заг	94008	282,740.00	26,579,821,920.00
	Сухай	47640	639,175.00	30,450,297,000.00
	Торлог	130	126,331.00	16,423,030.00
	Дүн	777638		245,382,221,390.00
Нийт	Шинэс	546960	570,216.00	311,885,343,360.00
	Улиас	5450	283,770.00	1,546,546,500.00
	Бургас	73650	251,644.00	18,533,580,600.00
	Хус	9800	334,634.00	3,279,413,200.00
	Заг	94008	503,288.00	47,313,098,304.00
	Сухай	47640	1,137,755.00	54,202,648,200.00
	Торлог	130	224,874.00	29,233,620.00
	Дүн	777638		436,789,863,784.00

Ховд аймгийн ойн нөөцийн экологи-эдийн засгийн үнэлгээг тооцож үзэхэд 436,789,863,784.00 (дөрвөн зуун гучин зургаан тэрбум долоон зуун наян есөн сая найман зуун жаран гурван мянга долоон зуун наян дөрөв) төгрөг болж байна.

ДУГНЭЛТ

Монголчууд хөгжлийнхөө өнөөг хүртэлх бүхий л үеийн туршид уламжлуулан хадгалж ирсэн нэгэн зүйл бол байгаль орчинтойгоо зөв харьцаж ухаалгаар зохицон аж төрж ирсэн явдал юм.

Ховд аймаг байгалийн баялаг, ан амьтан элбэг бүс нутаг бөгөөд нүүдэлчдийн соёл иргэншлийн байгалаа хамгаалах зан заншлын ачаар байгалийн унаган төрхөө өнөөг хүртэл хадгалж ирсэн байна.

Ховд аймгийн газар нутгийн нилээдгүй хувийг заган ой эзлэх тул ойн санд авч хэрэгжүүлэх аж ахуйн арга хэмжээг мэргэжлийн түвшинд явуулан зөв бүтэц бүхий ойг бий болгон байгаль экологид гүйцэтгэх үүрэг, ач холбогдлыг алдагдуулахгүйгээр хамгаалах шаардлагатай байна. Орон нутгийн өөрийн нөөц бололцоондоо тулгуурлан говь, цөлийн бүсэд ургадаг заг болон бусад ховор модлог, бутлаг ургамлын тарьц, суулгац ургуулж бойжуулах мод үржүүлгийн газрыг байгуулж эрхлэн явуулах хэрэгтэй юм.

Заг мод нь ургамал амьтаны аймгийн өвөрмөц хоршил, бичил цаг уурын нөхцөл бүхий ой үүсгэгч говь цөлийн бүсийн цорын ганц модлог ургамал бөгөөд хөрсийг салхины элэгдлээс хамгаалах, элс, элсэнцэр хөрсийг бэхжүүлж тогтворжуулах, малын бэлчээрийг хамгаалахад чухал үүрэг гүйцэтгэдэг байгалийн онцгой зохицолдлогоотой ургамал юм.

Заган ойг зүй зохистой ашиглах, хамгаалах, нөхөн сэргээх ажлыг шинжлэх ухааны үндэстэй явуулахын тулд ой зохион байгуулалтын ажлын төсөл тайланд тулгуурлан "Ойн менежментийн төлөвлөгөө"-г сумын хэмжээнд боловсруулж хэрэгжүүлэх нь зүйтэй. Байгаль хамгаалах ажилд орон нутгийн иргэдийн оролцоог нэмэгдүүлэх, нутгийн иргэдийн сайн дурын нөхөрлөл байгуулах, ойн санг иргэдийн нөхөрлөлд эзэмшүүлэх талаар сургалт зохион байгуулж хэрэгжүүлэх нь зүйтэй.

Заган ойг хамгаалах уламжлал, зан заншлыг сэргээж, заган ойн экологийн өндөр ач холбогдолыг ард иргэдэд таниулах тал дээр илүү анхаарч ажиллахын зэрэгцээ нөхөрлөлүүдэд эзэмшүүлэх замаар эзэнтэй болгон байгаль хамгаалагч, нутгийн иргэд, эзэмшигчдийн хамтын ажиллагааг бүрдүүлж хүний үйл ажиллагааны сөрөг нөлөөллийг бууруулж тэлж ургах нөхцөлийг хангах, цөлжилт, элсний нүүлтийг бууруулах, зогсоох бүрэн боломжтой юм.

Ашигт малтмал олборлох чиглэлээр үйл ажиллгаа явуулж буй аж ахуйн нэгж байгууллагуудын олсон орлогын тодорхой хувь хэмжээг нөхөн сэргээх ажилд зарцуулах, зориудаар ойжуулах ажлыг эрчимжүүлж үр дүнтэй ажил болгох тал дээр илүү анхаарч ажиллах шаардлагатай байна. Заган ойг нөхөн сэргээх, ойжуулах ажлын зардал мөнгийг орон нутгийн төсөвтөө суулгаж санхүүжилтийг шийдвэрлэх боломж байна. Бэлчээрийн менежментийг сайжруулж заг бүхий талбайд мал бэлчээрлэлтийг хязгаарлаж өсвөр загийн сэргэн ургалтыг хангаж өгөх нь зүйтэй.

Энэ удаагийн ой зохион байгуулалтын ажлаар заган ойн талбай, нөөц, заган ойд явуулах арга хэмжээг тооцоо судалгаанд үндэслэн боловсруулж тайланд тусгасан бөгөөд цаашид заган ойг хамгаалах, нөхөн сэргээх, зохистой ашиглах талаар бодлого боловсруулах, шийдвэр гаргахад зохих хувь нэмрээ оруулж үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэхэд үр дүнгээ өгөх болно гэж үзэж байна.